

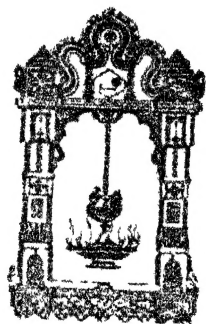
11
1924 12-5-1924

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક રજમું '૭૭૭',

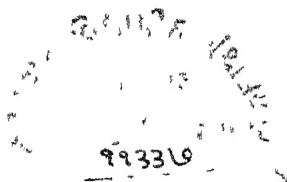
Reg No 194

113

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ବାସ୍ତବିକା ସୂચନା

ଓ ନିଶ୍ଚାନ୍ତବାଦୀ ଶ୍ରେଣୀ 'ସଂ' ଓଡ଼ିଆ' ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଭାଷାନ୍ତର ଓ.

† " " ଅଗ୍ନିଶିଖା ପରମ୍ପରା " "

୩ " " ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ମୁଖ୍ୟାବଳୀ ତଥ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂଗ୍ରହ କରା ଓ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૩૩૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ધર્મસૂત્ર ૧૫૭૫૭-૨૧

વિષય ૪૭

ગાંધીજીનું નવજીવન

ઈતિહાસનું પુનરાવર્તન

‘સરકીટ હાઉસ’ ઉપર

તા. ૧૮મી માર્ચ ને યુનિવાર્સિટી સૌ કોઈ ઇન્ટેન્સિટીથી રાહ જોઈ હતું. કેસ શ્રીમદ્દેશમાં નવા જ ચલાયેલા ‘સરકીટ હાઉસ’ના મકાનમાં રાખેલો હતો. ગાંધીજીની ઇચ્છાને માન આપી અદાલતના મકાન પર ન જવાની આમ પ્રજાને વિનંતિ કરનારાં સ્થાનિક આગેવાનોની સહીના હસ્તપત્રકો શહેર આખામાં વહેંચામાં હતાં તેથી આ મકાનના કમ્પાઉન્ડ બહાર કોઈ છૂટાછવાયા લોકો સિવાય ઝાઝા લોક નહોતા. માત્ર કમ્પાઉન્ડમાં હથિયાર વગરના પોલીસ સિપાઈઓની બે દુકડીએ તેમજ આજુબાજુનાં મકાનોનાં કંપાઉન્ડોમાં હથિયારબંધ સિપાઈઓની ઠીક ઠીક તૈયારી કરી સંપિંથી જોવામાં આવતી હતી. જેમને ફોરટમાં બંધાવા પાસ મળ્યા હતા તે ૧૦ વાગ્યાથી જ ત્યાં જઈને ગેઠવાઈ મળ્યા હતા. પાસ નહેતા મળ્યા તેઓ અંદર થઈ ચાલે છે તે વહેલામાં વહેલું જણાવા મળશે એ આશાએ રસ્તા ઉપર ઉભા હતા. ફરેકના મંડે ઉપર ગંભીરતા અને સ્હેજ ચિન્તા દેખાતી હતી. મકાનનો હોલ નાનો હતો તેથી પાસધારીઓથી તે સ્હેજ ચિંકાર બરાબ મળે હતો. સીઓની સંખ્યા

પણ હીક હાજર હતી. સિવાય મહાસભાની કારોબારી સમિતિની બેઠક આગલે જ દિવસે થયેલી હોવાથી પ્રાન્ત પ્રાન્તના આગેવાનો આ ઐતિહાસિક મુકદ્દમો જોવા પધાર્યા હતા. બધી ખુરસીઓમાં બે કાળા પીઠ વાળા ખુરસીઓ જુદી તરી આવતી હતી ને તે કોને માટે છે તે સૌ કાઈ કળી શકતું હતું.

અદાલતનું વાતાવરણ

બરાબર બારમાં ચૌદ મિનિટ હતી તે વખતે પૂજ્ય ગાંધીજી અને બાદશ્રી શંકરલાલ બેંકરને સાબરમતી જેલમાથી પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ-મિ. હેલી લખ આવ્યા. ગાંધીજીએ કોરટના ઓરડામાં પ્રવેશ કરતાં જ ઓરડામાના એકેએક માણસથી સ્વાભાવિક આદરભાવથી રહેજે જ ઉભા થઈ જવાયું.

જેની સંકુચિતથી કોરટ પણ અંબાઈ જાય તેને દોષિત કે નિર્દોષ ઠરાવવા માટે આ બધી કવાયત ચાલી રહી હતી એ જોઈ મનમાં એક જ સંત સત્યવાદી પુરુષની આગળ મેટ્રમેટી સસ્તનતો અને તેના બધા કાયદાઓ કેટલા પામર દેખાય છે તેનો આબેહુથ ચિતાર ખડો થતો હતો.

ગાંધીજી ઉપરનો આરોપ પૂરવાર કરવા માટે સરકારે રોકેલા મુંબઈના એડવોકેટ જનરલ મિ. રૂઝગમન વખતસર આવી પહોંચ્યા. તેમણે મહાત્માજીને અદ્યત્થી માયું નમાવ્યું.

કેસની શરૂઆત

બરાબર બારને ટકોરે સેશન્સ જજ મિ. બ્રમશીલ પૂર રવામમાં આવી પહોંચ્યા.

મુકદ્દમો શરૂ થયો. રજીસ્ટ્રાર મિ. ઠાકોરે મહાત્માજી અને તેમના સાથી બાદશંકરલાલ સામેનું તહોમતપત્રક ખડા સૂઝમાં વાંચી સંભળાવ્યું. લોકોને ‘થંગ હનિયા’ ના ત્રણ રાજદ્રોહી લેખો કોરટની વચ્ચે ડરી એકવાર નીચેનાં સાંભળવાની તક મળી.

જજે મહાત્માજીને સંબોધીને કહ્યું:

‘કાયદા પ્રમાણે મારે તમને તહોમતપત્રક સંભળાવવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તે સમજાવવું પણ જોઈએ. છતાં હું નથી માનતો કે મારે ઝાઝા સ્પષ્ટીકરણના ઉત્તરવાની જરૂર હોય.’

પછી તેમણે રાજદ્રોહ, અપ્રીતિ, વગેરે શબ્દોના કાયદેસર અર્થ કહ્યા. અપ્રીતિ એટલે બેવફાઈદારી અને શત્રુતાની બધી ભાવનાઓ, એમાં જ રાજકીય અસન્તોષ

અને રાજ્ય સાથે છૂટાછેડા એ બધું આવી ગય છે, એવું એવું કેટલુંક તેમણે સમ-
જાવ્યું અને પછી મહાત્માજીને પૂછ્યું:

‘તમે તહોમત કબૂલ કરો છો કે મુકદ્દમે ચલાવવા માંગો છો ?’

મહાત્માજી હસા થયા. કોરટમાં અપૂર્વ શાન્તિ વ્યાપી રહી. શાન્ત અવાજે
તેઓ બોલ્યા:

‘મારી સામેના દરેક તહોમતનો હું સ્વીકાર કરું છું. નીચલી કોરટે શહેનશાહ
સામે અંગત અપ્રીતિ ફેલાવવાનું તહોમત મારા ઉપર મુકેલું તે આ તહોમતપત્રકમાં
પટલું મુકવામાં આવ્યું છે એમ હું જાણું છું. એ થોડું થયું છે.

શંકરલાલબાપને પણ એ જ સલાહ પૂછાશે ને તેમણે પણ હા બણી.

સરકારપક્ષની દલીલ

કોરટે એડવોકેટ જનરલને કહ્યું: ‘તહોમતદાર તહોમત કબૂલ કરે છે, તો હવે
મુકદ્દમાનો આખો વિધિ જરૂરી છે શું?’

એડવોકેટ જનરલ મુકદ્દમે ચલાવવા મનઃકેન્દ્ર હતો. તેમણે કહ્યું, ‘ગુન્દો
સાબીત કરવા ખાતર નહિ પણ સજા કેટલી ઠરાવવી એ નક્કી કરવા મુકદ્દમે
ચાલવાની જરૂર પડે.’ પોતાના મુદ્દાના ટેકામાં તેમણે કેટલીક દલીલ કરી. તેમણે
કહ્યું, ‘તહોમતદારે કંઈ આ ત્રણ લેખો લખવાનો જ ગુન્દો નથી કર્યો પણ આ
લેખો તો તેમણે રાજ્ય સાથે જે ખુશી અને પદ્ધતિસર લડત માંડી છે તેના અંશ
માત્ર છે. આ વાત પૂરવાર કરવા તેમણે ‘જંગ મનિયા’માંથી કેટલાક શ્લોકો વાંચી
ખતાવ્યા. તે પછી સજા સખત થતી જોઈએ એવી દલીલ કરતાં તેમણે કહ્યું કે ન્યારે
કોઈ ભાગમાં એક જ પ્રકારના ગુન્દો વધારે થાય છે ત્યારે મુખ્ય ગુન્દોગારને કાયદા
પ્રમાણે દાખલો ખેંચે તેવી સજા કરવી જોઈએ. વળી ગુન્દોગાર કેવી કેળવણી પામેલ
શખ્સ છે અને લોકોના માનીતા નેતા છે, એટલે તેઓની આવા પ્રકારની લડતની
લોકો ઉપર શી અસર થાય છે. એ પણ કોરટે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. જોકે તેમના
લેખોમાં અહિંસા ઉપર નિરંતર ભાર મુકવામાં આવતો રહ્યો છે તોપણ ન્યારે અપ્રીતિ
પદ્ધતિસર ફેલાવવામાં જ આવતી હોય ત્યારે અહિંસાના ઉપદેશની કશી કિંમત
નથી. તહોમતદારની લડતના પરિણામ મુંબઈ, મદ્રાસ અને ચૌરીચૌરાના બંધકર
રમખાણોમાં આવેલાં છે.

‘બાલદાર માણસ’

“ખીળ તહોમતદારે આ લેખો છાપવા નેટલો જ શુન્હો કર્યો છે. માટે જોકે તે ઓછા શિક્ષાખત છે, છતાં કાચદાની દૃષ્ટિએ શુન્હો ઓછો મંબીર નથી. તે માલદાર માણસ જે, માટે તેમનો ખાસી રકમનો દંડ કરવો જોઈએ એ મારી સૂચના છે.”

એડવોકેટ જનરલની દલીલ સાંભળ્યા પછી પણ કાર્ટે મુકદ્દમો આમળ નહિ ચલાવવાનો પેતાનો નિશ્ચય ન ફેરવ્યો. જાણે હતું, “હવે સળ ૧૨માવવાની જ માછી રહે છે. પણ તે પહેલાં તહોમતદારને સળ વિષે કંઈ કહેવું હોય તો મારે સાંભળવું છે.

મહામાણએ લેખી એકરાર વાંચી સંભળાવવાની ઠગ્ગા જણાવીને હતું કે તે રજૂ કરતાં પહેલાં હું થોડું કહેવા ઇચ્છું છું. આ બધું બેકાં બેકાં જ બોલવાની રજા લઈ તેમણે ચલાવ્યું. સૌએ જાણ્યું કે જેને માટે કાર્ટમાં આવ્યા છીએ તે હવે મળે છે. ચોમ્બેર મંબીર શાન્તિ છવાઈ ગઈ.

માંધીજનું ભાષણ

“મારો લેખી એકરાર વાંચ્યું તે પહેલાં હું કહેવું ઇચ્છું છું કે મારે વિશે વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલે જે ટીકા કરી છે તે હું પૂરેપૂરી સ્વીકારી લઉં છું. હું માનું છું કે તેમણે મારે વિશે જે કંઈ કહ્યું છે તે કહેવમાં તેમણે અને પૂરેપૂરો ન્યાય કર્યો છે. કારણ તેમણે જે કહ્યું તે તદ્દન સાચું છે. માર્દયા એ વાત છૂપાવવા હું બરાબે ઇચ્છતો નથી કે ચાલુ રાજ્યપદ્ધતિ સામે અપ્રીતિ ફેલાવવાની અને તો લગભગ દેહ લાગી છે.

“એડવોકેટ જનરલ સાહેબે બરાબર કહ્યું છે કે ‘થંમ દુનિયા’ સાથે મારો સંબંધ બધાયો ત્યારથી જ કાંઈ મેં અપ્રીતિ ફેલાવવા માંડી છે એમ નથી. માફ એ કામ તો વહેલાંનું શરૂ થયેલું છે અને હમણાં હું જે એકરાર વચવાનો છું તેમાં કોઈ આમળ તે કબજા કરવાની મારી દુઃખદાયક દરજ્જા હું બજાવીશ કે એડવોકેટ જનરલ સાહેબે કહ્યું છે તે કરતાંય વહેલાંનું આ સરકાર પ્રત્યે અપ્રીતિ ફેલાવવાનું કામ મેં શરૂ કરેલું છે. મારે માટે એ અતિથય દુઃખદાયક દરજ્જા છે, પણ મારે માથે જે જવાબદારીઓ રહેલી હતી તે જોતાં તે દરજ્જા અરે અદા કરવી જ પડી છે. મુંબઈ, મદ્રાસ અને ચૌરી, ચૌરાના બનાવોના સંબંધમાં જે જવાબદારી વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલે મારે માથે નાખી છે તે બાબતમાં મારો શુન્હો હું સ્વીકારી લઉં છું. આ બાબત ઉપર ઉડો વિચાર કર્યા

પછી, તેના ચિન્તનમાં રાતની રાતો ગાળ્યા પછી અને મારું મન બરાબર તપાસ્યા પછી હું એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે ચૌરીચૌરાના રાક્ષસી હત્યાકાંડ અથવા તો મુંઝવણના માંડા અત્યંત ચારો સાથે મરે કશી લેવાદેવા નથી એમ કહેવું મારે માટે અશક્ય છે. તેમણે વાઘબી જ કહ્યું છે કે એક જવાબદાર માણસ તરીકે, એક હનિયાદારીના અનુભવી માણસ તરીકે મારા દરેક કામનાં પરિણામો મારા ધ્યાનમાં હોવાં જ જોઈતાં હતાં. તે પરિણામો મારા ધ્યાનમાં હતાં જ. હું જાણતો હતો કે હું જોખમ ખેડી રહ્યો છું. હું આમ સાથે ખેલી રહ્યો હતો એ મારી ધ્યાન બહાર નહોતું જ; પણ મારે કહેવું જોઈએ કે જો મને અત્યારે છૂટા કરવામાં આવે તો હજી હું તેમ જ કરું.

“આજે સવારે મને લાગ્યું કે અત્યારે હું જે કહું છું તે હું ન કહું તો મારી ફરજ હું ચૂકું. હું અચાનક ટાળવા ઇચ્છતો હતો, હજીયે કશું છું. અહિંસા મારા ધર્મના પહેલો મંત્ર છે, અને એ જ મારા ધર્મના દેવો મંત્ર છે. પણ મારે તો ખૂબાઈઓ વચ્ચે પસંદગી કરવાની હતી. કાં તો મારે મારા દેશને પારાવાર નુકસાન કરી રહેલી નાબળપદતિને વશ થવું રહ્યું, નહિ તો મારે મુખેથી દેશની વાસ્તવિક સ્થિતિ વિશે સાંભળ્યા પછી મારા દેશખંડુઓના પિતો ઉછળે એવું જોખમ ખેડવું રહ્યું. મારા દેશખંડુઓ કેટલીકવાર માંડા બન્યા છે તે હું જાણું છું. તે માટે મને ખૂબ દુઃખ થયેલું છે. અને તેથી જ અહીં હું નરમ સજ્જનહિ પણ તખ્તમાં સખત સજ્જ માગી લઉં છું.”

“હું દયા માગતો નથી, તેમ મારા ગુન્હાને હળવો ગણવો એવી પણ કશી દલીલ કરવા ઇચ્છતો નથી. માટે કાયદાની દૃષ્ટિએ જે ઇરાદાપૂર્વક મુંઝો મણ્ણય, પણ મારે મન તો જે દરેક શહેરીની એક હિંસામાં હિંસી ફરજ છે તે માટે સખતમાં સખત સજ્જ માગી લેવા અને તેને તાબે થવા હું અહીં ખેડો છું. મારા લેખી એકરાતમાં હું હમણાં જ જણાવવો છું તેમ હે ન્યાયાધીશ! તમારે માટે બે જ માર્ગ ખુલા છે. જો તમને લાગે કે જે કાયદાનો તમારે અમલ કરવાનો છે તે એક પાપી વસ્તુ છે અને ખરું જોતાં હું નિર્દોષ છું તો તમે તમારી જગતું રાજનામું આપો અને એમ કરીને પાપનો સંગ તર્જો; પણ જો તમને એમ લાગે કે જે કાયદાનો તમે અમલ કરો છો અને જે પદ્ધતિ ચલાવવામાં મદદ કરો છો તે સારી વસ્તુ છે અને તેથી મારી પ્રતિષ્ઠિતને નુકસાનકર્તા છે તો કડકમાં કડક સજ્જ ફરમાવો. મેં પહેલો કલ્પો તેવો પલટો તમારામાં થાય એમ હું ધારતો નથી. પણ મારે

એકરાર હું પૂરાં વાંચી રહું તે પહેલાં એક સમજી માણસને આટલું બારે નેખમ ખેડવા પ્રેરે એવું શું શું મારા હૈયામાં વસાવાઈ રહ્યું હોતું નેધથે તેની ઝાંખી કદાચ તમને થશે.”

બાદ પોતાની જગાએ બેઠાં મહાત્માજીએ પોતાનો લેખી એકરાર વાંચી સંબળાવ્યો હતો.*

કોરટના તે નાનકડા દિવાનખાનામાં ગાંધીજીની વાણી મેઘગર્જનાની પેઠે ગાજતી હતી. તે એકરાર નહોતો, પણ આખી જાદગીના રાજદ્વારી અનુભવોનો અર્ક હતો. કણેક એમ જ ભાર્યું કે મહાત્માજી સામે મુકદ્દમો ચાલતો નથી, પણ જગત સમસ્તની કોરટમાં ખ્રિષ્ટિય સસ્તનત તહોમતદાર તરીકે ઉભી છે અને એક સત્યવાદી સાક્ષી પોતાના હૃદયની વાણી વડે તહોમતદારનો આરોપ પૂરવાર કરી રહ્યો છે. ગાંધીજીએ જેમ રાજદ્રોહનો આરોપ કબૂલ કર્યો અને સગ્ન માગી લીધી તેમ જ ખ્રિષ્ટિય સસ્તનતે પણ જજના રાજનામાં મારફતે પ્રજાદ્રોહનો અપરાધ કબૂલ કર્યો હોત તો આકાશના દેવો તે પ્રસંગ જોવા ઉતરી આવત.

ગાંધીજીનો એકરાર કોરટ સામેનો એકરાર નહોતો, પણ તે આખા હિન્દનો અવાજ હતો. કાયદાની રૂએ સ્થાપન થયેલી ખ્રિષ્ટિય સત્તા પ્રજાની સંમતિથી સ્થાપન થયેલી નથી, હિન્દુસ્તાનના કાયદાઓનું વલણ અને હિન્દનું કલ્યાણ એક દિશામાં વહેતાં નથી, એ બાંધણું સત્ય આ એકરાર પૂરવાર કરે છે. આ એક નાના સરખા લેખમાં ખ્રિષ્ટિય સ્વાર્થની કૃત્રિમતા ઉઘાડી પડી છે અને ચાલુકમની જેમ ધૌર પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વગર તે કલંક ધોવાવાનું નથી.

શ્રી. શંકરલાલનો એકરાર

મહાત્માજીના એકરાર બાદ બાઇ શંકરલાલે પોતાનો એકરાર કર્યો.

બાઇ શંકરલાલ બોલ્યા: “મારે એટલું જ કહેવું છે કે મુકદ્દમામાં નબૂ થયેલાં લખાણો છાપવાનું સહભાગ્ય મને મળ્યું હતું. મારા પરના આરોપનો હું સ્વીકાર કરું છું. સગ્ન બાબત મારે કશું કહેવું નથી.”

જેમને મહાત્માજીએ મૌની તરીકે ઓળખાવ્યા છે તેમનો એકરાર આથી લાંબો ક્યાંથી હોય ?

મધુ પતી મધુ. હવે સજા ફરમાવવાનું જ બાકી રહ્યું હતું. બજા લોકોને પોતાના ઉદ્ધાર કાઢવાનો આ સમય હોય છે. બાર વરસ પહેલાં જસ્ટિસ દાવરે લોકમાન્ય વિષે કાઢેલા ઉદ્ધાર સા કાઢને યાદ છે. આ મુકદ્દમામાં મિ. જૂમશીરી કાઢેલા ઉદ્ધારો બીજી રીતે લોકોના સ્મરણમાં રહેશે. મિ. જૂમશીરી કાયદો તોળા આપનાર બજા કરતાં વધારે ચડી ન શક્યા તેને માટે તેમને કોઈ દોષ ન દે. તે તો પ્રાકૃત માણસની જ દૃષ્ટિ રાખી ન્યાયાસન પર બેઠા ને માંધીજીની મહત્તા ધ્યાનમાં આણવાની પોતાની અશક્તિ બજાવી જૂતા શિરસ્તા મુજબ સજા ફરમાવી દીધી. તેઓ બોલ્યા:

ચુકાદો

“મિ. ગાંધી, તમે આરોપનો સ્વીકાર કરી એક રીતે માફ કામ સરળ કરી આપ્યું છે, પણ તમને કેટલી સજા આપવી એ નક્કી કરવાનું કામ સહેલું નથી. મને નથી લાગતું કે આ દેશમાં કોઈ પણ જગ્યા આગળ આટલું અધિક કામ કોઈ બાર આવી પડ્યું હોય. કાયદાની દૃષ્ટિએ કોઈ નાનું કે મોટું નથી. છતાં અત્યાર સુધી મેં જેમના જેમના ફેસલા કર્યા છે અથવા જેમના ફેસલા કરવાના બવિધ્યમાં મારા હાથમાં આવશે તે બધા કરતાં તમે જુદી જ કોટિના પુરુષ છો તે તરફ મારાથી હુલ્લેશ કરાય એમ નથી. તમારા કરોડો દેશખંડુઓની દૃષ્ટિમાં તમે મહાન દેશભક્ત છો, મહાન નેતા છો એ વસ્તુ તરફ પણ હુલ્લેશ કરાય તેમ નથી. રાજ્ય-પ્રકરણમાં જેઓ તમારાથી જુદા પડે છે તેઓ પણ તમને ઉચ્ચ આદર્શવાન ગણે છે, તેઓ તમને અલૌકિક એટલું જ નહિ પણ સંતકોટિના પુરુષ માને છે.

“પણ મારે તો તમારો એક જ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો રહ્યો. બીજી કોઈ પણ દૃષ્ટિએ તમારો કાજ બનવાની કે તમારી ટીકા કરવાની મારી અહીં રરજ નથી અને તેવો દાવો પણ હું નથી કરતો. મારે તો જેણે પોતાની મેઝે કાયદાનો ભંગ કર્યાનું કબજા કર્યું છે અને જે સામાન્ય માણસની દૃષ્ટિએ સરકાર સામેનો ગંભીર ચુનહો અજાય છે તે કર્યાનું પોતાને મોટે કબજા કરે છે તેવા તમને એક કાયદાને અધીન મનુષ્ય તરીકે ગણીને જ તમારો ઇન્સાર કરવો રહ્યા છે. તમે હિંસા ને તોશન સામે નિરંતર ઉપદેશ કર્યો છે એ હું બૂલતો નથી, અને હું એ પણ માનવા તૈયાર છું કે ઘણા પ્રસંગોએ તમે તોશન અટકાવેલ પણ છે. પણ તમારા રાજકીય ઉપદેશનું સ્વરૂપ જેતાં અને તે ઉપદેશ જે લોકોને તમે કર્યો છે તેમના સ્વભાવ જેતાં તમારી પ્રવૃત્તિને પરિણામે તોશન થાય નાંહ

એવી આજ્ઞા તમે કેમ રાખી એ મારી સમજશક્તિની બહાર છે. કેમ પણ સરકારને માટે તમને જુદા રાખવાનું તમે અશક્ય કરી મુક્યું એનું ખરેખર જોમને દુઃખ ન થયું હોય એવા બાબે જ કેમ લોક હિન્દુસ્તાનમાં હશે. પણ તમે તે સ્થિતિ આણી.

ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન

“છતાં તમને ન્યાય પણ મળે અને સાર્વજનિક હિત પણ સચવાય એમ બન્ને વાતનો મેળ ઈર્ષરીતે બેસાડી શકાય એનો જ હું વિચાર કરી રહ્યો છું અને તમને સળ કરવાની બાબતમાં બારેક વરસની વાત પર ચાલેલા આવા જ બીજા એક મુકદ્દમાને હું અનુસરવા માગું છું. મિ. બાળ મંગાધર તિલકને આજ કલમની રૂએ સળ થયેલી. તે વખતે હવે છ વરસની આસાન કેદની સળ તેમને બોગવવી પડેલી. મને ખાતરી છે કે જો હું તમને મિ. તિલકની હારમાં બેસાડું તો તેમાં તમને અગોચર નરિ લાગે. તેથી તમને દરેક ચુલ્હાને માટે બખ્ખે વરસની આસાન કેદ, એટલે કે બધી મળીને છ વરસની આસાન કેદની સળ ફરમાવવાની મને મારી ફરજ લાગે છે. આ સળ ૪૨માવતાં હું એટલું ઉમેરવા માગું છું કે બંધિયમાં જો હિન્દુસ્તાનનું રાજદારી વાતાવરણ શમે અને સરકાર તમારી સળ જોણી કરી તમને છોડી મેલી શકે તો તે દિવસે મારા બેટલો આનન્દ બીજા કોઇને નહિ થાય.

શ્રી ૦ શંકરલાલને એક વંચ

“મિ. બકર, હું ધાઈ છું કે તમે તો ઘણે ભાગે તમારા મુખીની જાગ્યામાં છો. તમારા સમ્રેના આરોપમાંથી પહેલા બે બાબને સાર દરેકને માટે ૬ મહિનાની આસાન કેદ તથા બીજા બાબને સાર એક ફૂજર રૂપીયા દંડ અને તે ન બરો તો વધુ છ મહિનાની આસાન કેદની સળ ફરમાવું છું.”

જજનો આભાર

માંધીજી [જજનો]—હું એક જ ચુલ્હા ઉમેરવા ઇચ્છું છું. મારી ઉપર સળ ૪૨માવતાં સ્કૉર્સ લોકમાન્ય બાળ મંગાધર તિલકના મુકદ્દમાની વાદ દેવડાવીને આપે મને મોટું માન આપ્યું છે. હું એટલું જ કહેવા માગું છું કે એ મહાન પુરુષના નામ સાથે મારું નામ જોડાય એને હું મારું મોટામાં મોટું ભાગ્ય અને મોટામાં મોટી ઈજ્જત સમજું છું. અને મને કરવામાં આવેલી સળની બાબતમાં તો હું અલખત મારું છું કે કેમ પણ જજ મારા ઉપર જે હળવામાં હળવી સળ ફરમાવી

શકે તેટલી હળવી સળ મને કરવામાં આવી છે. અને અહીંયાં ચલેલા કામચળને વિષે પણ મારે એટલું કહેવું જોઈયે કે અહીંયાં જેટલો વિનય બતાવનામાં આવેલો મેં જોયો એથી વધુની આશા રાખી શકાય નહિ.”

‘ચાલતપુનર્દર્શનમ્’

સળ આપી જઈ સાહેબે રળ લીધી. દરમિયાન પોલીસ અમલદારો મહાત્માજી સૌ જોડે મળીહળી લે પછી તેમને લઈ જવાની ગોઠવણ કરવા બહાર ચાલ્યા ગયા. તે પછી તો કોરટ હતી ત્યાં મંદિર બની ગયું. જે કૃત્યને સરકારી અદાલતે ગુન્હો ઠરાવ્યો તે જ કૃત્ય કરવાને માટે નાનામોટા સહુ કાંઈ મહાત્માજીને પગે લાગ્યા. અદાલતના અમલદારો અને સરકારી વજીલ સુધાં પગે લાગ્યા ! જે વિચારો મહાત્માજીના છે તે જ આજે કરોડો દિનદવાસીઓ ધરાવે છે, છતાં સરકારે આ એક જ પુરુષને કેમ પરહેજ કર્યા હશે, એનો આપણે વિચાર કરવો ઘટે છે. મહાત્માજીના મેક સમા ધૈર્યથી ધણાખરાને ધીન્જ આવી હતી, છતાં કેટલીયે આંખો પ્રેમભરી તો થઈ જ. કેસાયે લોકોને મહાત્માજીની વાણી અન્તરાત્માના અવાજ સમી હતી. તેમને લાગણી થયા વખર કેમ રહે ? પણ આ લાગણી દુર્બળતાનું દુઃખ ન હતું. તે તો પ્રેમનો દ્રવ હતો. સેંકડો લોકોમાં એકલા મહાત્માજી જ હરખથી ઉભરાઈ રહેલા દેખાતા હતા. તેઓ બધાને દિલાસો દેતા હતા; ખૂબ કામ કરવાને, સંપત્તી રહેવાને, રૈંટીયો ચલાવવાને અને ખાદી પરહેરવાને તેઓ બધાને કહેતા હતા. તેમની સરકારી હેઠળ કામ કરનારાઓએ તેમના આશીર્વાદ મેળવ્યા. રસ્તા ઉપરના લોકો બહારથી દોડી આવી પગે લાગ્યા. મહાત્માજીએ બધાને શાન્તિ જાળવવાનો અને એકલી ખાદી જ પરહેરવાનો ઉપદેશ આપ્યો. ધણા વખત પછી એક મોટર આવી. મોટર ઉપર પિત્તળની એક રાજહસની મૂર્તિ હતી મહાત્માજી મોટરમાં બસ બેઠા. લોકોએ મનાઈ છતાં લાંબી ટેવને લીધે તેમની બધી પોકારી અને મહાત્માજી જેલ તરફ વિદાય થયા.

ગાંધીજીની ‘જય’

મહાત્માજીને સળ થઈ મર્જી જી વરસની સળ થઈ જઈ સાહેબે આશા પ્રગટ કરી છે કે દેશમાં એવી સ્થિતિ પેદા થાય કે સરકાર તેમને વહેલા છોડી શકે. આપણે પણ એ જ ઇચ્છીયે છીએ કે દેશમાં એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય કે જેથી સરકારને તેમને છોડવા પડે. પણ આપણે આશય જુદો છે. આપણે હિંમત હારીયે, અન્તરાત્માને છેલરીયે, જાપને પુણ્ય કહીયે અને પેટ ચાલીયે તો જરૂર સરકાર મહાત્માજીને છોડી દે. પણ તે હિન્દુઆતને મરમનો કા થઈ પડશે. આપણે તોશન

કરીયે તો મહાત્માજીને દ્યો દીધા જેવું થશે. તોજાન કરીયે ને મહાત્માજીની જય પોકારીયે તો તે જય નહિ પણ ક્ષય છે. મહાત્માજીને છોડાવવાનો—માન સાથે છોડાવવાનો—અને મહાત્માજીની સાથે હિન્દમાતાને છોડાવવાનો એક જ ઉપાય છે, અને તે એ કે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, શીખ, ખ્રિસ્તી, બહુદી વગેરે બધી કામો એક થઇ આપણે મહાત્માજીના ઉપદેશ પ્રમાણે રીટીયાનું સેવન કરીયે, ખાદી જ પહેરીયે અને શાન્તિ જાળવી પ્રેમના પ્રવાહથી વેર અને અજુબિયાસનો અગ્નિ હોલવી નાખીયે. મહાત્માજી એટલે શ્રુતિમન્ત શાન્તિ, પ્રેમ અને સત્ય.

+ લેખી એકરાર

મારી
સામાજ્ય-
સેવા

હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે તેમજ જે વિલાપતની પ્રજાને સંતોષવા ખાતર મુખ્યત્વે કરીને આ મુકદ્દમો માંડવામાં આવ્યો છે તે પ્રજાની પ્રત્યે રહેલો મારો ધર્મ વિચારતાં મને લાગે છે કે એક ચુસ્ત રાજનિષ્ઠ અને સહકારી શહેરી મટીને આજે હું એક કદો રાજપ્રોહી અને અસહકારી શા, સાર બન્યો છું એનો ખુલાસો આપવાને હું બંધાયેલો છું. સિવાય કોઈને પણ હિન્દુસ્તાનમાં કાયદાથી રચાયેલી સરકાર સામે અપ્રીતિ ફેલાવા વાના આરોપને હું શા કારણે સ્વીકારી લઉં છું એ મારે જણાવવું જોઈયે.

મારા જાહેર જીવનની શરૂઆત સને ૧૮૯૩માં દક્ષિણ આફ્રિકામાં વિષમ સંજોગો વચ્ચે થઈ. એ દેશમાં અંગ્રેજી સત્તા જોડેના મારા પહેલવહેલો સમાજમ ઝાઝો મુખદાયો ન કહેવાય. મને માલમ પડ્યું કે માણસ તરીકે અને એક હિન્દી તરીકે મને કશા જ હક નહોતા; ઉલટું મેં જોયું કે હું હિન્દુસ્તાની હતો એટલા જ કારણસર માણસ તરીકેના પણ મારા હકો માર્યા જતા હતા.

પણ આથી હું હાર્યો નહિ. હિન્દીઓ પ્રત્યે ચલાવવામાં આવતું દુર્વર્તન એ એક મોટું ભાગે સારા એવા રાજ્યતન્ત્ર ઉપર વજેલો બહારનો મેલ છે, મૂળ હાડો તો તન્ત્ર સાફ છે એમ મેં મારા મનને મનાવ્યું અને જ્યાં મને એ સરકારમાં દોષ જણાયા ત્યાં તે સાફ તેને વખતોવખત વખોડવા છતાં તેનો નાશ કદી પણ ન ઇચ્છતાં એ સરકાર જોડે હું સ્વેચ્છાપૂર્વક અને સાચા દિલથી સહકાર કરતો રહ્યો.

આથી સને ૧૮૯૯માં જોગ્જર બુદ્ધ વેળાએ સક્તનતની હસ્તી જોખમમાં આવી પડી ત્યારે મેં તેને મારી સેવા અર્પણ કરી. મેં જખમીઓની માવજત કરનારી સ્વયંસેવકોની ટુકડી ઉભી કરી અને લેડીસ્મિથના બચાવને સાફ થયેલી

સંખ્યાબંધ લઘુઓ દરમિયાન મારાથી બનતુ કર્યું. તેજ પ્રમાણે સને ૧૯૦૬માં ગુજુ બળવા દરમિયાન પણ મેં જાખમીઓને ઉઠાવનારા ડાળીવાળાઓની એક ટુકડી ઉભી કરેલી અને 'બળવે' શબ્દનાં સુધી સેવા બજાવેલી. આ બંને પ્રસંગે મારી સેવાઓને માટે મને ચાંદ મળેલા અને સરકારી ખરીદાઓમાં મારા કામની ખાસ નોંધ લેવાયેલી. દક્ષિણ આફ્રિકામાંના મારા કામની કદરમાં લૉર્ડ હાર્ડિંગ તરફથી મને કેસરેડિન્ક સુવર્ણપદક મળેલો. સને ૧૯૧૪માં જ્યારે ઇંગ્લંડ અને જર્મની વચ્ચે લડાઈ જાગી ત્યારે મેં લંડનમાં તે વખતે વસતા હિન્દીઓની—મુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીઓની—એક 'એમ્પ્લોયન્સ' ટુકડી ઉભી કરેલી. આ ટુકડીએ કિંમતી સેવા બજાવ્યાની ત્યારના અમલદારોની કળાતો છે. અને છેલ્લે હિન્દમાં જ્યારે ૧૯૧૭ની સાલમાં દિલ્હીમાં મળેલી યુદ્ધ પરિષદમાં લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડે લશ્કરખરતીને સાફ આગ્રહભરી અરજ કરી ત્યારે મુક્ત મારી તબીબીય સામુ' ન જોતાં ખેડા જીલ્લામાં લશ્કરખરતીને સાફ હું મળ્યો, જોકે મારા પ્રયત્નને યજ્ઞ આવવા માંડ્યુ એટલામાં લડાઈ બંધ થઈ અને વધુ રંજ-શ્ટોની જરૂર ન રહ્યા બાબતના ટુકડો નીકળ્યા. આ બધા સેવાના પ્રયત્નો દરમિયાન હું એ જ આશાની દૃષ્ટિ જીવતો હતો કે આવી સેવાઓ બજાવતી મારા દેશબંધુઓને સાફ સંતોષનમાં સંપૂર્ણ સમાનતાને દરજ્જે મેળવી શકાશે.

આશા પર
ફટકો

એ મારી આશા પર પહેલવહેલો ફટકો 'રોલેટ એક્ટ'ના રૂપમાં પડ્યો. એ કાયદા સામે મારે કડકી ઝુંબેશ ચલાવવી પડી. ત્યાર બાદ પંજાબનો કાંડ શરૂ થયો, જેનો આરંભ જલિયાંવાલાની કતલથી થયો અને અવધિ પેટે ચલાવવાના હુકમોમાં, જાહેર રસ્તાઓ પર ફટકા મારવામાં અને એવાં જ બીજાં અકસ્માતીય અપમાનભર્યાં કૃત્યોમાં થઈ. મેં એ પણ જોયું કે તુર્કી તેમજ ઇસ્લામનાં પવિત્ર સ્થળો પર હાથ ન નાખવાના સંબંધમાં હિન્દી મુસલમાનોને વડા પ્રધાને આપેલો કોલ પાળવાનો ઝાઝો સંભવ નહોતો. પણ એ બધાં લક્ષણ દેખાતાં છતાં અને મિત્રોએ પણ મને જાંબીર ચેતવણીઓ આપ્યા છતાં અમૃતસરની મહાસભા વેળાએ સરકાર જેડે સહકારની તેમજ મૌટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ સુધારા સ્વીકારવાની તરફેણમાં હું ઝૂંઝ્યો, એવી આશાએ કે વડા પ્રધાન હિન્દી મુસલમાનોને આપેલો પોતાનો કોલ આખરે પાળશે, પંજાબનો જાખમ રૂઝવામાં આવશે અને સુધારા જોઈ અધુરા અને અસંતોષકારક હતાં છતાં તે હિન્દના જીવનમાં એક નવા અને આશાદાયી યુગના સૂચક નીવડશે.

પણ મારી આશાઓ બધી ધૂળ મળી. ખિલાફતને લખતા કોલ પાળવાનો મોજ નહોતો. પંજાબના કાંડ પર સફેદો ફેરવવામાં આવ્યો અને ગુહેમરોને શિક્ષા

પરવાનું તો કોરે રહ્યું જ્યુ ઉલટા તેઓ પોતાની નોકરીઓ પર કાયમ રહ્યા અગર ના તેમનાં પેન્શનો હિન્દી ખજાનામાંથી અપાવાં ચાલુ રહ્યાં, અને વળી કેટલાક લાખલાઓમાં તો તેમને ઉલટાં ધનામ અકરામો એનાયત કરવામાં આવ્યાં ! 'મે' એ જ્યુ જોયું કે સુખસ્તઓથી જે દિલના પલટાની આશા બાંધવામાં આવી હતી તેવો કશોયે પલટો ન થતાં માત્ર હિન્દુસ્તાનનું ધન વધુ ચૂસવાની અને માત્ર તેની સુલામીને લાંબાવસની જ તે એક નવી તદ્દથીર હતી.

બ્રિટિશ
અમલદાર
પરિણામ

અદસોસપૂર્વક હું એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે બ્રિટિશ હકુમતે રાજદારી તેમજ આર્થિક બંને દૃષ્ટિએ હિન્દને તે અગાઉ કરી નહોતું તેટલું લાચાર જ કરી મેલ્યું છે. નિઃશસ્ત્ર હિન્દ આજે કોઇ પણ હુમલાખોર સામે શસ્ત્રની લડાઈમાં ઉતરવા મળે તો તેમ કરવાની આજે તેનામાં કશી જ તાકાત નથી. અને આ સ્થિતિ એટલી તો હઠ સુધી વ્યાપેલી છે કે અમારા કેટલાક સારામાં સારા માણસો પણ આજે એવું માને છે કે હિન્દે વસાહતોની દબનું સ્વરાજ મેળવવાને પણ હજી અનેક પેઢીઓ વીતાડવી જોઈયે. હિન્દુસ્તાન આજે એટલું તો નાદાર બન્યો ગયું છે કે તેનામાં દુષ્કાળોની સામે ટકાવ કરવાની બિલકુલ શક્તિ નથી. અંગ્રેજોએ અહીં ખમલાં કર્યાં તે અગાઉ હિન્દ પોતાનાં લાખો ઝુંપડાઓમાં કાંતનું તથા વણતું અને બેતીમાંથી મળી રહેનારી પોતાની નાનીશી આજીવિકામાં રહેતી ખોટ બરી કાઢતું. જીવાદારી સમે આ હિન્દને ગૃહકલોષ માની ન શકાય એટલા નિર્દુર અને અમાનુષ ઉપાયો વડે નષ્ટ કરવામાં આવ્યો, જેનાં બ્યાનો અંગ્રેજ સાક્ષીઓએ કરેલાં છે. હિન્દની અધષ્ટે રહેનારી આમ પ્રજા કેવી ધીમે ધીમે મૃતપ્રાય થતી જાય છે. એની શહેરોના રહેનારાઓને ભાગ્યે જ ભાગ છે. તેઓને અગર નથી કે તેમને બેસવવા મળતા છુદ્દ એજઆરામ તેઓ હિન્દને ચૂસનારા પરદેશી મૂઠીદારોનાં ધર બરવા જે મહેનત કરે છે તેની દલાલી સિવાય બીજું કશું નથી. અને પેલા-ઓનો બધો નફો તેમજ આમની દલાલી બંને હિન્દની ગરીબ પ્રજાને નીચોવીને જ નીતારી કાઢેલાં હોય છે. તેમને ગમ નથી કે બ્રિટિશ હિન્દમાં કામદારી સ્થપાયેલી સરકાર એ ગરીબ આમપ્રજાને આ રીતે ચૂસવાની ખાતર જ ચલાવવામાં આવે છે. અહીં તેવા વિતંટવાદથી કે આંદડા અહેવાલોનાં ચાહે તેવાં મામાવી ઠોણકાથી આજે જે જૂઠાં હિન્દનાં ગામડાંઓ પોતાનાં બોલતાં ચાલતાં હાડપિંજરાથી નરી આંખને પણ અપી રહેલ છે તેને ઉડાવી શકાય તેમ નથી. મારા મનને તો છંદબાર કંઈ નથી કે ધ્યર જેવો કોઇ માલિક જો દુનિયાને માથે હોય

તો તેના દરબારમાં ઇચ્છાંકને તેમજ હિન્દુસ્તાનના આ બધા શહેરોમાં વસનારાઓને બેઠને આ મુન્હાને માટે—છતિહાસમાં કદાચ જેની જોડ ન મળી શકે એવા આ માનવજાતિના સામેના શુન્હાને માટે જવાબ દેવો પડ્યો. જુદ કમ્પો. પણ આ દેશમાં હિન્દને ચૂસી લેનાર પરદેશીઓની સેવાને અર્થ જ વપરસ છે. પંજબ માર્શલ લોના મુકદ્દમાઓની મારી તટસ્થ તપાસને પશ્ચિમમાં મારા ઉપર એવી છાપ પડી કે સેંકડે ઓઝામાં ઓછી પંચાણું ટકા સળગ્યો કેવળ કુલ હતી. હિન્દમાંના રાજદારી મુકદ્દમાઓના મારા અનુભવ ઉપરથી મેં જોતું છે કે તેમાં સળ પામેલા લોકોમાંના દરેક દસમાંથી નવ સાવ નિર્દોષ હતા. સ્વદેશપ્રીતિ એ જ એમનો શુન્હો. હિન્દની અઘાલતોમાં યુરોપીઓની સામે કામ માંડનારાઓમાંથી નવાણું હિન્દીઓને ન્યાય મળતો નથી. આ ચિતારમાં રંગપૂરણી કે અતિશયેષ્ટિત કયાંયે નથી. આવા મુકદ્દમાઓ જોડે સંબન્ધ ધરાવવાનો જે જે કેસ હિન્દીઓને પ્રસંગ પડ્યો છે તેવા નગભજ દરેક હિન્દીનો અનુભવ આવો જ છે.

સૌથી મોટું દુર્ભાગ્ય તો એ છે કે અંગ્રેજ લોક તેમજ દેશને કાસ્ત્રાર કરવામાં મળનારા તેમના હિન્દી સાથીઓ પોતે મેં ઉપર વર્ણવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તેવો કશો શુન્હો કરવામાં શકાયેલા છે એ સમજી શકતા નથી. અને ખતર છે કે ધણુ અંગ્રેજ તેમજ હિન્દી અમલદારો પ્રામાણિકપણે એવું માનનારા છે કે પોતે દુનિયામાંનું એક સારામાં સારું રાજ્યતંત્ર ચલાવી રહ્યા છે અને તેનીએ હિન્દુસ્તાન ક્ષેત્રે પગલે પગલું સંગીન પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. તેમને બાળ નથી કે પ્રજાને થયેલા મુકવાની એક અદૃશ્ય પરંતુ અસરકારક કાર્યપદ્ધતિથી તથા પશુબળના વ્યવસ્થિત દેખાવથી અને બીજી બાબતોએ પ્રતિકાર કરવાની અગર આત્મરક્ષણની સુધ્ધા બધી શક્તિ પ્રજા પાસેથી ખૂંચી લેવામાં આત્યાથી પ્રજા આત્મી નપુંસક બની ગઇ છે અને તેનામાં દબ અને પામરતા ફેલાયાં છે. અને આ બધાનક કુટેવને પશ્ચિમે દારબારીઓમાં અજ્ઞાન અને આત્મવંચન બેવડા બન્યાં છે. જે ૧૨૪ જ કલમનું સહભાગે મારા ઉપર તહોમત મેલવામાં આવ્યું છે તે કલમ હિન્દી નામરિકની સ્વતંત્રતા કચડી નાખવા સારૂ ઘડવામાં આવેલી રાજદારી કલમોમાં કદાચ સર્વેપરી છે. પ્રીતિ કંઈ કાયદાથી પેદા થનારી કે નિયમમાં રહેનારી વસ્તુ નથી. માણસને જો કાંઈ શખ્સ કે વસ્તુ પ્રત્યે પ્રીતિ ન હોય હો બન્યાં સુધી તે મારદાસ કે ખુનામરદાને કરાદે ન રાખતો હોય અગર તો ખુનામરદાને ઉત્તેજન કે હરકેસૂધી ન કરતો હોય ત્યાં સુધી તેને પોતાની અપ્રીતિ દર્શાવવાનો પૂરેપૂરો અખતયાર હોતો જોઈએ. પણ જે કલમમાંનો

અપ્રીતિ
દર્શાવવાનો
ધર્મ

આરોપ બાઇ ચંકરલાલ ઉપર તેમજ મારા ઉપર મુકવામાં આવ્યો છે તે મુજબ તો માત્ર અપ્રીતિ ફેલાવવી એટલું પણ ચુન્હો છે. આ કલમ નીચે ચાલેલા કેટલાક મુકદમાઓ મેં તપાસ્યા છે અને હું જાણું છું કે હિન્દના કેટલાક મોટામાં મોટા પ્રબંધના પુરુષોને એ કલમ હેઠળ સળંગો કરવામાં આવી છે. અને તેથી આ કલમ હેઠળ મારા પર આરોપ મુકાયો એમાં હું મારી મોટી ઇજ્જત થઇ સમજું છું. મારી અપ્રીતિનાં કારણોની ટુંકામાં ટુંકી રીતે આપી દેવા મેં ઉપર પ્રયત્ન કર્યો છે. કોઇ પણ અમલદાર કે કારભારી સામે મારે અંગત કે વ્યક્તિગત એવું કશું જ વેર નથી, તો રાજની સામે તે મારે અપ્રીતિ હોઇ જ શી શકે? પણ જે સરકારે અગાડના ખીબા કોઇ પણ રાજ્યતંત્ર કરતાં સરવાળે હિન્દુસ્તાનનું અહિત જ વધારે કર્યું છે તેની સામે અપ્રીતિ સ્વી એને તો હું સહયુગ જ સમજું છું. બ્રિટિશ હકૂમત હેઠળ હિન્દમાં અગાઉ કોઇ કાળે ન થયેલો એટલો મદાનગીના લોપ થયો છે. આવી મારી માન્યતા હોવાથી એવા રાજ્યતંત્રને વિષે મનમાં પ્રીતિ હોવી એને હું પાપ માનું છું. અને તેથી મારી સામે પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવેલા જુદા જુદા લેખોમાં મેં જે કંઇ લખ્યું છે તે બધું હું લખી શક્યો એ વાતને હું માઈ અહોભાગ્ય ગણું છું.

સખતમાં
સખત સભા
દે

અર્થ જોતાં તો હું માનું છું કે જે અરવાભાવિક સ્થિતિમાં અત્યારે દેશમાં તેમજ હિન્દુસ્તાન રહે છે તેમાંથી ઉગરી જવાનો અસહકારનો માર્ગ ખતાવ્યો તેમાં મેં બનેલી સેવા જ બળવી છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ તો ખૂશની સામે અસહકાર કરવો એ નેહાની જોડે સહકાર કરવાના જેટલી જ માણસની યત્ન છે. પણ ખૂશ કરનાર સામે ધરાદાપૂર્વક હિંસા અખત્યાર કરીને જ એવો અસહકાર પ્રદર્શિત કરવાની પ્રથા આટલા કાળ દુનીયામાં ચાલતી આવી છે. હું મારા દેશવાસીઓને ખતાવી આપવા મથી રહ્યો છું કે હિંસાસ્થિતિ ચલાવેલા અસહકાર સરવાળે દુનીયામાં ખૂશને ઘટાડવાને બદલે વધારવાનું જ હથિયાર બને છે અને ખૂશને નબાવવાનું એકમાત્ર સાધન હિંસા હોવાથી પોતા તરફથી તેને મળતો ટેકો ખેંચી લેવા માગનારે હિંસાને નિઃશેષ ત્યાગ કરવો રહ્યો. એવી અહિંસાસ્થિતિમાં ખૂશ જોડે અસહકાર કરવા જતાં ખમવા પડનારાં દુઃખોને સ્વેચ્છાપૂર્વક માથે લેવાં નેહ્યે એ આવી જાય છે. તેથી કાયદાની નજરે જે મારો ધરાદાપૂર્વક કરેલો ચુન્હો ગણાય અને છતાં મારી પોતાની નજરમાં જે શહેરી તરીકેનો માણસનો સર્વોપરી ધર્મ છે, તેને સાફ આકરામાં આકરી સભા મારી લેવા અને તે સભા આનંદપૂર્વક માથે ચઢાવવા હું અહીં ઉભો છું. જજ સાહેબ ! આપને માટે એટલો જ માર્ગ ખુલ્લો છે કે જે કાયદાનો અમલ કરવાનું વખતે સોંપવામાં

આવ્યું છે તે કાયદો જ ખરું જોતાં દુષ્ટ છે અને હું વસ્તુતઃ નિર્દોષ છું એમ જો તમે માનતા હો તો તમીરે તમારી જન્માનું રાજનામું આપી દેવું ને એ રીતે પાપની ભાગીદારીમાંથી નીકળી જવું. આથી ઉલટું જે તન્ત્ર અને જે કાયદો ચલાવવામાં તમે આત્મારે મદદ કરી રહ્યા છો તે હિન્દની પ્રજાને સારું હિતકર છે અને તેથી મારી પ્રશ્નિ જાહેર હિતને નુકસાન કરનારી છે એવો જો તમારો વિશ્વાસ હોય તો તમને ઘટે છે તમારે અને સખતમાં સખત સજા દેવી.

ગિરફતારી પછી પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખો

§ બેહુદો ચિતાર

જિલ્લા કલેક્ટર
અમદાવાદ
અ.કા.જી

વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા નૅશનલ લિબરલ એસોસિએશને છૂટે હાથે વેરવા માટેલી પત્રિકા-
ઓના વાચકોએ મારી આગળ ઢગલો વાળ્યો છે. એ મંડળમાં ખંડ અને ઉત્સાહ
નોંધ હું રાજ થાઉં છું. એનાથી બેચક લાભ થાય છે. અસહકારીઓને તે સદા
નમ્રત રાખે છે અને તેમની આગળ તેમની નબળાઈ બાજુ હમેશાં રજૂ કરીને તેમને
સાવચેત રાખે છે. આ ચળવળ કરનાર મંડળને હું માત્ર એટલું જ કહેવા છાઉં છું કે
અતિશયોક્તિની ટેવથી તેમને તેમની પ્રવૃત્તિમાં કશો લાભ નહિ થાય. હું માનું છું
કે નબળીજીલને તેા એમતું મંડળ અતિશયોક્તિભરી દકીકતો ફેલાવવામાં નહિ જ
ઉતરતું હોય, અને તેથી જ આ મંડળે કરેલાં કેટલાંક અસત્ય કથનાને સુધારવાની
હું હિંમત કરું છું. હાખલા તરીકે આ મંડળે બહાર પાડેલી નં. ૬ની ખત્રિકામાં
નીચે સુજન્ય છાપવામાં આવેલ છે:

“ ગાંધીશાજ આવશે ત્યારે હિન્દુસ્તાનના શા હાલ થશે ?

નહિ રેલવે, નહિ ઇસ્પીવાલ, નહિ સાંચાકામ.

લશ્કર અને નીમજબની જરૂર નહિ રહે, કારણ ગાંધીજી ખીબ દેશને ખલસી આપશે
કે હિન્દુસ્તાન તેમના માગમાં આડે નહિ આવે અને તેથી એ દેશો પણ હિન્દુસ્તાનને
નહિ છોડે.

કાયદાની જરૂર નહિ રહે, અદાલતો નહિ ભેંઠે, કારણ દરેક જણ સ્વ-રાજ્ય ભોગવતો હશે. સૌને મરજી મારફત મહાલવાની છૂટ રહેશે. જાદગીમાં બહુ શ્રમ ઉઠાવવાપણું નહિ રહે કારણ દરેક જણને ખાદીની લંગોટી પહેરવાની હશે ને મેદાનમાં સવાલું હશે.”

સ્વરાજ કેવું
હશે ?

આ અતિશયોક્તિ છે એમ મારાથી નહિ કહી શકાય. એને વિલાયતી ઢબનું જૂઠાણું કહી શકાય, જે પશ્ચિમમાં બે લડવૈયા પક્ષે વચ્ચે ક્ષમ્ય ગણાય છે. એમાં પ્રત્યક્ષ જૂઠું નહિ પણ તેનું સૂચન હોય છે. મારા કહેવાનો અર્થ હું સ્પષ્ટ કરી બતાવું. પ્રથમ તો હિન્દુસ્તાન આજે કાંઈ ‘ગાંધીરાજ’ની સ્થાપના કરવા નથી નીકળ્યું. તેણે તો સ્વરાજની સ્થાપનાને સારૂ જીવસંટોસટનું યુદ્ધ આદર્યું છે. એ સ્વરાજની પ્રાપ્તિને માટે તે રાજાખુશાથી ગાંધીના પણ ભોગ દેશે અને એમ કરવું વ્યાજબી ગણાય. ‘ગાંધીરાજ’ એ એક આદર્શ કલ્પલેખો છે અને ઉપરના હસ્તપત્રકમાં વર્ણવેલા પાંચે અભાવ એ આદર્શ સ્થિતિનું સાચું ચિત્ર ખટ્ટું કરશે એમાં શક નથી, પણ હિન્દી મહાસભાએ સ્થાપવા ધારેલા સ્વરાજમાં રેલવે, ઇસ્પીતાલો, સાંચાકામ, લારકર અને નૌકા જ કાયદા અને ન્યાયની અદાલતોનો ત્યાગ કરવાનું તો કોઇને સ્વાને પણ નથી આવ્યું. ખરેખર મને પોતાને તો એવો ખ્યાલ સરખો નથી. ઉલટું સ્વરાજમાં તો રેલવે હશે જ; માત્ર તે હિન્દુસ્તાનની લારકરી અને આર્થિક લૂંટને માટે નહિ હોય પણ દેશના અંતર્ગત વ્યાપારની વૃદ્ધિ અને ખીલવણી કરવાને સારૂ હશે અને એ રેલવેઓમાં ત્રીજા વર્ગના મુસાફરોને સામાન્ય સુખ અને આરામની સગવડો તો હશે જ. એ રેલવેઓમાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરનાર પ્રજા જે ભાડાં આપતી હશે તેનો કંઈક બદલો તો વાળવામાં આવશે જ. સ્વરાજમાં રોજનું નામનિશાન સરખું નહિ હોય એમ તો કોઇએ કહ્યું નથી; તેથી સ્વરાજમાં ઇસ્પીતાલો પણ અવશ્ય હશે; પણ એટલી આશા તો રાખી જ શકાય કે તે વેળાએ ઇસ્પીતાલોનો લાભ જેઓ પોતાના જ અસંયમથી દુઃખી છે એવા લોકોના કરતાં જેઓ અકસ્માતને લીધે પીડાતા હશે તેવાઓને જ વધારે મળતો હશે. યન્ત્રો તો તે વખતે પણ રેડીયાના રૂપમાં મોજૂદ હશે, કારણ આખરે રેડીયો પણ છે તો એક નાન્યુક યન્ત્ર જ. છતાં મને સંપૂર્ણ ખાતરી છે કે સ્વરાજમાં આજની પેઠે જનસમૂહને ચૂસી ખાવાને નહિ પણ પ્રજાના જ લાભને માટે નીકળેલાં એવાં અનેક કારખાનાં ઉભાં થયાં હશે. નૌકાખળની મને ખબર નથી, પણ એટલું જાણું જ છું કે ભાવિ ભારતનું સૈન્ય ભાડુતી લોકોનું અનેકું નહિ હોય અને એનો ઉપયોગ હિન્દુસ્તાનને મુલામીમાં રાખવામાં અને ખીજી પ્રજાઓની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવામાં પણ નહિ થતો હોય. ઉલટું એવા સૈન્યમાં મોટો ઘટાડો કરવામાં આવશે, તે મોટે

ભાગે સ્વયંસેવકોનું બનેલું હશે અને એનો ઉપયોગ હિન્દુસ્તાનની અંદર જ બંદોબસ્ત રાખવાના કામમાં થશે. સ્વરાજમાં કાયદો અને ન્યાયની અદાલતો પણ હશે જ, પણ આજ જેમ તેઓ એક આખી પ્રજાનું પુરુષત્વ હજીનાર અને હજી પણ વધારે પુરુષત્વ હજીવા તત્પર એવી નોકરશાહીના હાથનાં હથિયાર થઈ પડ્યાં છે તેમ તે વેળાએ નહિ રહ્યાં હોય, પણ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનાં હવાલદાર બની રહ્યાં હશે. છેલ્લું સ્વરાજમાં જો કે જેમને લંગોટી પહેરી રરવાની અને મેદાનમાં સવાની ઇચ્છા હશે તેમને સૌને તેમ કરવાની સ્વતંત્રતા રહેશે જ, છતાં મને આશા છે કે આજ જેમ લાખો સ્ત્રીપુરુષોને પૂરતાં કપડાં પણ ખરીદવાના સાધનને અભાવે એક મેક્ષા યીશરાની લંગોટીથી ચલાવી લેવું પડે છે અને ધરને અભાવે પોતાનાં શાક અને બીજામરોથી ક્ષીણ થઈ થયેલ શરીરને આરામને સાર ખુલા મેદાનમાં નાખવાં પડે છે તેવું સ્વરાજના તે દિવસોમાં નહિ રહ્યું હોય. તેથી ‘હિન્દ સ્વરાજ્ય’માં દર્શાવેલા છૂટાછવાયા વિચારોને તેમના આગલા પાછલા સંબંધમાંથી છૂટા પાડી, તોડીમચોડી દ્વાસ્વાસ્પદ બનાવવા અને જાણે હું આ વિચારો સ્વીકારવાનો કેષ્ટને ઉપદેશ કરી રહ્યો હોઉં એવી દબે મુકવા એ કેવળ પણ રીતે યોગ્ય નથી જ.

અસહકારમાં
વિનાશતત્ત્વ

બીજી એક પત્રિકામાં અસહકારીઓ અથવા તેમની પ્રત્યે સમભાવ ધરાવનારાઓએ વર્તવેલી મવાલીશાહીના દષ્ટાંતો, જાણે કે અસહકારીઓનો એ રોજનો ધંધો જ ન હોય એવી દબે વર્ણવવામાં આવ્યાં છે; અને એ આખા વર્ણનને અંતે જ ઉપસંહાર કર્યો છે તે તો સાચે જ હબકાવી નાખે એવો છે:

“અસહકાર એ વિનાશ છે, ધોર નદવાસ્થળ અને અધાધુધીના દારમા જૂતા જમાનાને પાછા એથી આજીનાર છે.”

અસહકારમાં જરૂરજેણું વિનાશનું તત્ત્વ તો અવશ્ય છે જ, પણ એ વિનાશ તે પત્રિકામાં સૂચવવામાં આવ્યો છે તેવો મુંબઈનાં રમખાણોના જેવો નહિ પણ એક પાપમય તન્ત્રનો શાન્તિમય ઉપાયોથી કરેલો વિનાશ છે. અને જૂતા જમાનાનાં ધીમાણાં અને ખૂનખરાખીના દિવસો એટલે શું તે હું એકવાર જાણી લેવા ઇચ્છું ખરો. એવી વિષમ અવસ્થા જૂના કાળમાં હતી એવું માનવાને ઇતિહાસમાં શો પૂરાવો છે ? મેં તો લોકોને પુરાતન કાળની જાહેરાતોનાં ગીતો ગાતા સાંભળ્યા છે. કેથી ભાષાના પાઠ્ય પુસ્તકોમાં ઇિટિશ રાજ્યનાં યશોગાન અને તેને ખાતર ઇિટિશ પહેલાંનાં રાજ્યોની નિન્દાની કેટલીક કવિતાઓ જોઈ છે, પણ હિન્દુસ્તાનને એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી ‘ધોર નદવાસ્થળ’ અને અધાધુધી’ ચાલી એવો કાળ કદી પણ આવ્યો હોય એવું મારી જાણમાં તો છે જ નહિ.*

§ અહિંસા વિષે વધુ

સવિનય
ભંગ અને
શાન્તિ

મયા રવિવારના અંકમાં 'અહિંસા' ઉપર મારો જે લેખ છપાયો છે તે કળજીપૂર્વક વાંચી જવાની વાચકવર્ગને મારી ભલામણ છે. અહિંસાનાં સુખ્ય તત્ત્વોની ચર્ચા કરવા જતાં પણ એ લેખ લાંબો થઇ ગયો તેથી બીજા કેટલાક મૌજી છતાં મહત્ત્વના મુદ્દાઓની ચર્ચા મેં તેમાં ન કરી.

અહિંસાની ચર્ચામાંથી દાખલા તરીકે આવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે :

૧. વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ પણ ફરી ક્યારે શરૂ થઇ શકે ?
૨. કેવા પ્રકારની અશાન્તિથી સવિનય ભંગ અટકશે ?
૩. અહિંસાની મર્યાદિત કલ્પનામાં આત્મરક્ષણને સ્થાન છે ખરું ?

૪. ધારો કે મુસલમાન અથવા હિન્દુ આ લડતમાં તોખા પડી જાય તો પછી બેમાંની એક કોમથી એકલે હાથે શાન્તિમય લડત ચલાવી શકાય ખરી ?

૫. ધારો કે હિન્દુ અને મુસલમાન બન્ને મારો ત્યાગ કરે, તો પછી મારા સિદ્ધાન્તોના શા હાલ થાય ?

આ પ્રશ્નોની હું એક પછી એક અનુક્રમે ચર્ચા કરીશ. સવિનય ભંગ—વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ સુદ્ધાં—ને માટે શાન્તિનું વાતાવરણ અનિવાર્ય છે. કાર્યકર્તાઓ ન્યાં સુધી અહિંસાવૃત્તિને જીવનમાં ન ઉતારે અને તે બાબત અંગ્રેજ તેમજ હિન્દી સહકારીઓ પાસેથી સુદ્ધાં પ્રમાણપત્ર ન મેળવે એટલે કે મનથી પણ તેમનું ખરું ઇચ્છવાનું ખરેખર છોડી ન દે ત્યાં સુધી સવિનય ભંગની શરૂઆત ન જ થવી જોઇએ. ન્યારે આપણી સભાઓમાંથી અસહિષ્ણુતા નીકળી જશે અને આપણાં લખાણોમાંથી બધી કડવાશ નીકળી જશે ત્યારે જ એની સાચામાં સાચી કસોટી થશે. બીજી જરૂરની કસોટી આપણે આપણા રચનાત્મક કાર્યક્રમ પાછળ પૂર્ણ ગંભીરતાથી લાગી જઇએ તેમાં રહેલી છે. એ કાર્યક્રમની અંદર ગિરજતાર થઈ જવાનું આપણાથી નહિ બની શકે તો અહિંસામાં સફળતા મેળવવાની શક્તિ વિષે આપણામાં હલુ અશ્વદા ભરેલી છે એમ માનવાને મને તો ચોક્કસ સાબીતી મળી જશે.

આનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે જેને રાજદ્વારી સંબંધ નથી એવી ગમે તેવી અશાન્તિથી પણ સવિનય ભંગ અટકે. કુટુંબ કુટુંબના કળ્યાણોથી કોઇ જગ્યાએ ભોલી રેડાયું તો તેટલાથી કંઇ હું દેશની પ્રબળતા લડતને વિષે નિરાશ ન થાઉં.

તેજ પ્રમાણે લૂંટાર ધાડપાડુ લોક કોઇ જગાએ હિંસા કરે તો તેથી પણ હું પાછો ન પડું, જોકે એવા બનાવમાંથીયે પ્રજામાં હજી પૂરી આત્મશુદ્ધિ પ્રસરી નથી એટલું અનુમાન તો હું ખેંચી જ લઉં. સવિનય બંગ અટકે તે તો રાજ્યપ્રકરણી અશાન્તિ થાય તો જ. ચૌરીચૌરા એ રાજ્યપ્રકરણી અશાન્તિનું એક દૃષ્ટાન્ત હતું. એનો જન્મ એક રાજ્યપ્રકરણી જલસામાંથી થયો. એ જલસો સંપૂર્ણ શાન્તિથી પાર લેવાવાની શક્તિ આપણામાં નહોતી તો પછી એથી બચવાની આપણી ફરજ હતી. મેં મલબાર અને માલેગામના બનાવોને આપણી પ્રગતિમાં આડે એટલા સાર ન આવવા દીધા કે મોપલા એ જુદી જ વ્યવસ્થા લોકો હતા અને તેઓને અહિંસાનો સંદેશો જોઇયે તેટલો પહોંચ્યો ન હતો. માલેગામનો કિરસો એથી વધારે ગુંચબર્યો ગણુવો જોઇયે, છતાં ત્યાંના મુખ્ય અસહકારીઓએ ખુનરેજી અટકાવવાને પોતાથી બનતું કરેલું એવો સ્પષ્ટ પૂરાવો બહાર આવ્યો હતો. વળી તે વખતે સામુદાયિક સવિનય બંગની તૈયારીઓ નહોતી ચાલતી અને બીજા દેશોએ ચાલતા વ્યક્તિગત સવિનય બંગમાં એનાથી વિધન આવું એમ ન હતું.

અહિંસાનો
શાશ્વત ધર્મ

અસહકારીની પ્રતિજ્ઞામાં તેનો ખાનગી બાબતોમાં બચાવ કરવાનો હક જતો કરવાની ફરજ નથી આવતી. રાજ્યપ્રકરણી હિંસાને માટે જ અસહકારીઓને સખત નિષેધ છે. તેથી જોએ! અસહકારને શાશ્વત ધર્મ ન માનતા હોય તેમને હુમલો કરનાર વિરોધીઓ સામે પોતાનો અથવા પોતાનાં આશ્રિતો અને બાળબચ્ચાઓને બચાવ કરવાની છૂટ છે. પણ પોતાની સત્તાને અમલ કરતી પોલીસ સામે તેમનાથી પોતાનો બચાવ ન કરી શકાય, પછી એ સત્તા ખરી હોય કે ગેરકાયદે ધારણ કરેલી હોય. તેથી જ કલેક્ટરોએ સ્વયંસંવકાને મારી માન્યતા અનુસાર ગેરકાયદે માર માર્યો તેમની સામે સ્વરક્ષણ કરવાનો હક આપણી પ્રતિજ્ઞામાંથી પ્રાપ્ત નહોતો થતો.

મોટી કોમોમાંની એક જે અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાના બંધનને ફેંકી દેતો હું કબૂલ કરું છું કે બીજા પક્ષને એકલા જ આ લડતની ઝીક ઝાલવી અશક્ય નહિ તો અતિ અધરી તો થઇ પડે જ. એ પક્ષને અહિંસાની નીતિમાં અડગ શ્રદ્ધા હોવી જ જોઇશે. પણ જો એક કોમ પણ સમજી જાય કે હિંસામય સાધનોથી હિન્દુસ્તાન સૈકાઓ મુઠ્ઠી સ્વરાજ્ય ન જ મેળવી શકે તો તે કોમ પોતપોતાના સતત અહિંસામય એટલે પ્રેમમય વર્તનથી સર્વ વિરોધી પક્ષોને જીતી પોતાના પક્ષમાં બેળવી શકે.

જો બન્ને પક્ષ મારો ત્યાગ કરે તો હું હમેશની માણક શાન્તિ જ ધારણ કરું અને હેડે હૈયે પૂર્ણ દૃઢતાપૂર્વક મારી અદિ'સાની ચળવળ ચલાવું. કારણ આજે તેમને લીધે મારો પગ બંધાયેલો રહે છે તે તે વેળાએ નહિ રહે. આજે તો હું મારા માત્ર વ્યવહાર ધર્મતત્ત્વને જ અમલમાં મુકતો જણાઉં છું. પણ તે દિવસે તો હું મારા શાશ્વત ધર્મને અમલમાં મુકતો હોઈશ *

રેંટીયાનો ઉદ્દોગ

સાહેબ,

મિ. હોજ મને લખે છે કે મારી સાથે કલાકેક વાત કરવાની આપની ઇચ્છા છે. મિ. હોજે મને એમ પણ સૂચના કરી છે કે પત્રવ્યવહારની શરૂઆત મારે જ કરવી. હું ખુશીથી તેમ કરું છું. રેંટીયા સિવાયની મારી બીજી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં આપને રસ પાડવાનો પ્રયત્ન કરી આપનો વખત હું નહિ લઉં. હું તો માનું જ છું, કે મારી સર્વ બાબ પ્રવૃત્તિઓમાં રેંટીયા એ સૌથી વધારે સ્થાયી અને કસ્ટમાણકારી છે. હિન્દુસ્તાનનાં લાખો ઘરોના આર્થિક દારિદ્રના પ્રશ્નનો ઉકેલ રેંટીયાથી આવશે અને રેંટીયા એ દુકાળની સામે અસરકારક વીમારૂપ છે એ મારા કથનોનું સમર્થન કરવાને અત્યારે મારી પાસે પુષ્ટિ સાબીતી છે.

રેંટીયાનો
ઉદ્દોગ

હિન્દના મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ડૉ. પ્રફુલ્લચન્દ્ર રાયને તમે ઓળખતા હશે, પણ તમને એ ખબર નહિ હોય કે તેઓ પણ રેંટીયાના ચુસ્ત હિમાયતી બન્યા છે. હિન્દુસ્તાનને 'ઔદ્યોગિક'ના આજના અર્થમાં ઔદ્યોગિક દેશ બનાવવાની જરૂર નથી. હિન્દુસ્તાનમાં ૧૯૦૦ માણસની લંગાઈ અને ૧૫૦૦ માણસના પહેળાઈ વાળા વિશાળ ક્ષેત્ર પર પથરાયેલાં ૭,૫૦,૦૦૦ ગામડાં છે. લોકો જમીનને વળગીને રહેલાં છે અને એમાંનો મોટો ભાગ તો મહામુશીબને પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે.

મારા કથનની સામે ગમે તેટલું કહેવામાં આવે છતાં દેશને એક છેડેથી બીજે છેડે ઉઘાડી આંખે મેં સુસાફરી કરી છે, લાખો માણસો સાથે બળીને અનુભવ મેળવ્યો છે તેને આધારે હું કહું છું કે બુખમરો વધતો જાય છે. એમાં તલભાર પણ શંકા હોઈ શકે નહિ.

જનવજીવન તા. ૧૬-૩-૨૨

એ પણ નિર્વિવાદ વાત છે કે લાખો માણસોને વરસમાં ઝોલામાં ઝોલા માર મહિના તો પરાણે નકામું ખેસી રહેલું પડે છે. ખેતીમાં ધરમળથી ઉત્પાદન થવાની જરૂર નથી. હિન્દી ખેડૂતને ખેતીની સાથે કોઇ ગૌણ ઉદ્યોગ જોડાયે છે.

સૌથી સ્વાભાવિક ઉદ્યોગ રેંટીયાનો છે, હાથસાળનો નહિ, ઘેરઘેર સાળ દાખલ નહિ કરી શકાય, જ્યારે રેંટીયો કરી શકાશે અને એક સઠા પહેલાં પણ હિન્દુસ્તાનના ધરેધરમાં રેંટીયાને સ્થાન હતું. રેંટીયાને પદચ્યુત કરવા માટે આર્થિક દબાણનો નહિ પણ હેતુપૂર્વક પશુબળનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવેલો, એ વાત સત્તાવાર લખાણો પરથી પુરવાર થયેલી છે. તેથી રેંટીયાના પુનરુદ્ધારથી હિન્દુસ્તાનના આર્થિક પ્રશ્નનો એકેસપાટે ઉકેલ આવી જશે.

ધર્મરક્ષક
રેંટીયા

આપ હિન્દુસ્તાનને ચાહનારા છો અને મારા દેશની આર્થિક અને નૈતિક ઉન્નતિમાં ઉડો રસ લો છો એ હું જાણું છું. આપની લાગવગ બારે છે એની પણ મને ખબર છે. એ લાગવગનો લાભ રેંટીયાને મળે એમ હું ઇચ્છું છું. પરંપરસહકારી મંડળો ઉભાં કરી તેમને સરળ બનાવવામાં રેંટીયો એ બારે અસરકારક થકિત છે. લાખોના પ્રામાણિક સહકાર વિના એ સાહસ કોઇ કાળે સફળ થવાનું નથી; વળી લાખો સ્ત્રીઓને પતિત જીવનમાંથી ઉગારી લેવાના સાધનરૂપ પણ તે બનતો જાય છે. આમ રેંટીયો જેટલો દરિદ્રદુઃખનાશક છે તેટલો જ ધર્મરક્ષક પણ છે.

મને આશા છે કે સાંચા વિષેના મારા વિચિત્ર વિચારો વિષે આપે જે કંઈ સાંભળ્યું હોય તે કશાથી આપ આપના વિચારોને દોરવાઇ જવા ન દેશો. હિન્દુસ્તાનમાં સાંચાકામ દ્વારા ખીળ કોઇ પણ ઉદ્યોગની ખીલવણી કરવામાં આવે તે સામે મારે કશું કહેવાનું નથી, પણ એટલું તો હું કહું જ છું કે હિન્દુસ્તાનના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં ઉભાં થયેલાં ગંજીવર બહીઆરો મારફતે દેશને રોટલા સસ્તે બાવે પુરા પાડવા અને ધરના ચુલાનો નાશ કરવો એ જેટલી બધું કર જૂલ છે તેટલી જ વિનાશક જૂલ દેશ બહાર અથવા દેશની અંદર રાક્ષસી મીલો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા કાપડથી હિન્દુસ્તાનને ઢાંકવામાં રહેલી છે.*

સેવક

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

ઠરાવો

રેલેટ કાયદા વિષે અરજી

૧૧ નેકનામદાર વજર સાહેબની હુજુરમાં

નામદાર શહેનશાહની નીચે સહી કરનાર દિન્દી પ્રજાની નમ્રતાપૂર્વક અરજી કે:

૧. આમની સભામાં આપને પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આપ નામદારે કે અરબક અને કાન્તિકારક ગુન્હાઓ સંબંધીનો સને ૧૯૧૯ નો ૧૧મો નો સામાન્ય રીતે રેલેટ કાયદાના નામથી ઓળખાય છે તે નામગુર ના. શહેનશાહને આપ સલાહ આપી શકશો નહિ તે સાંભળી આપના રોતે અત્યંત દિલગીરી થઈ છે.

આપના અરબકારો રજુ કરે છે કે તે કાયદાની કલમો નામદાર શહેન-
દિન્દી પ્રજાની સ્વતંત્રતાની ઘણી વિરોધી છે. તેમાં એ દેશની સામાન્ય
માં પોતાનું કામ ચલાવવાવાનો ના. શહેનશાહની દિન્દી પ્રજાનો હક
લેવાની કારોબારી અમલદારોને પોતાની અરજી પ્રમાણે વાપરી શકે એવી
સત્તા આપનારી કલમો તથા આ કાયદાની રૂએ જેમના ઉપર કામ ચલાવ-
માવે એવા તહોમતદારોને સામાન્ય કાયદા પ્રમાણે તેમનું નિરપરાધીપણું
કરવાને ખાસ જરૂરી એવા કેટલાક હકો છે તે છીનવી લેનારી કલમો વિશેષ
લી છે.

આપ નામદારના અરબકારો વિશેષમાં જણાવવાની રજા લે છે કે એ
કલમો અને સિદ્ધાન્તો સંબંધે ઉપર જણાવેલા તથા બીજા કેટલાક

વાંધાઓ લઇ શકાય તેમ છે. તેને લીધે હિન્દમાં તે સર્વત્ર નાપસંદ થયો છે, તેનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે, અને તેને પરિણામે હિન્દુસ્તાનમાં પૂર્વે કદિ ન દીરેલું કે ન સાંભળેલું એવું આંદોલન થયું છે.

૪. આપ નામદારના અરજદારોને લાગે છે કે હિન્દુસ્તાનના લોકમતની ખુલ્લી રીતે અને ઠરાદાપૂર્વક અવગણના કરી આ કાયદો હિન્દુસ્તાનની ધારાપોથીમાં રાખવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાનને જવાબદાર રાજ્યતંત્ર આપવા માટે રાજ્યઅધારણમાં જે સુધારા થવાના છે તેની કશી કિંમત ન હોઇ શકે.

૫. આપ નામદારના અરજદારો વિનંતિ કરે છે કે ઉપર કહેલાં કારણોને લીધે આપ આપના નિર્ણય સંબંધે ફરી વિચાર કરશો અને ના. શહેનશાહને કાયદો આપની મારફત નામંજુર કરવાની સલાહ આપશો.

૬. આપના આ દયાળુ કાર્યને માટે આપના અરજદારો પોતાની દરજ સમજ પ્રભુ પ્રત્યે હમેશ પ્રાર્થના કરશે.

અમૃતસર * ગ્રેસનો ઠરાવ *

ક ગઈ સાલની બેઠકમાં એવો ઠરાવ કરેલો કે ભારતવર્ષ સંપૂર્ણ જવાબદારીનું રાજ્યતંત્ર ચલાવવાને લાયક છે તેને આ મહાસભા પ્રીથી કાયમ રાખે છે, અને તેનાથી વિરુદ્ધ વિચારો કે અનુમાનો જ્યાં જ્યાં થયાં હોય તે બધાને ખોટાં ગંહેર કરે છે.

જી અધારણના સુધારાઓ વિષે જે ઠરાવો દિલ્લી મહાસભામાં પમાર થયેલા તેને આ મહાસભા વળગી રહે છે અને એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે સુધારાનો કાયદો અપૂરતો, અસંતોષકારક અને નિરાશાજનક છે.

ગ આ મહાસભા વધુમાં આગ્રહ કરે છે કે પાર્લામેન્ટે આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાન્તને અનુસરીને ભારતવર્ષમાં સંપૂર્ણ જવાબદારીનું રાજ્યતંત્ર સ્થાપવાના ઇલાજો તુરતમાં લેવા જોઈએ.

ઘ આવા ઇલાજો લેવાય તેની અપેક્ષામાં આ મહાસભા વિશ્વાસ રાખે છે કે લોકો બની શકે ત્યાં સુધી સુધારાઓની એવી રીતે અમલબજવણી કરશે કે

* ૧૯૧૯ ની અમૃતસર કોંગ્રેસમાં સર્વાનુમતે પસાર થયેલો ઠરાવ.

જેથી સંપૂર્ણ જ્ઞાતિદારી રાજ્યતંત્રની સ્થાપના વહેલી મેળવી શકાય; અને આ મહાસભા રાષ્ટ્ર ઓનરેબલ ઇ. એસ. મોન્ટગ્યુનો સુધારાના સંબંધમાં તેણે ઉઠાવેલા શ્રમ માટે આભાર માને છે.

ગુજરાતનો ઠરાવ*

પંજાબ

૧. પંજાબમાં ગઇ સાલ થયેલાં રમખાણો અને અત્યાચારો વિષે પુરેપુરી તપાસ કરીને કૅબિનેટ સભ્ય કમિટીએ નીમેલા કમિશને તે વિષે જે નિર્ણય રજૂ કર્યા છે તે આ પરિપદ સ્વીકારે છે. પરિપદની એવી માન્યતા છે કે રૅસેન્ટ કાયદો પસાર થવાથી દેશમાં ખૂબ અસંતોષ વ્યાપી ગયો હતો તે વખતે મહાત્મા ગાંધીજી, ડૉક્ટર કિચલુ અને ડૉક્ટર સત્યપાલને પકડવાથી જ રમખાણો થયાં હતાં. તે રમખાણોને સરકારની સામે બળવાનું નામ આપી શકાય જ નહિ; અને રમખાણો બંધ થયા છતાં તેને દાખી દેવાને બદલે માર્શલ લૉ (લશ્કરી કાયદો) જાહેર કરવાના હુકમ બીજાજરી હતા એટલું જ નહિ પણ પ્રજાને દાખી દેવાને અને ત્રાસ પહોંચાડવાને જ કરવામાં આવ્યા હતા.

૨. આ પરિપદની એવી માન્યતા છે કે ડૉક્ટર કમિટીની બહુમતીનો રીપોર્ટ કેવળ એકપક્ષી અને અમલદારોના જ નહીં બહુમતીની કૃત્યોના પ્રસાદપૂર્વક અચાવ કરવાના હેતુથી લખાયેલો છે, તથા અમલદારોની પોતાની બુબાનીની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ અત્યંત ગેરન્યાયી છે. વળી આ બહુમતીના વિચારોને સ્વીકારીને દિન્દી સરકારે અને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે પણ પંજાબના તમામ અત્યાચારોમાંથી માત્ર જલિયાંવાળા બાગની કતલને વિષે વિચારદોષને જ માટે જનરલ ડાયરને દોષિત ઠરાવીને નોકરીમાંથી પેન્શન સહિત પ્રાર્થ કર્યા છે તે સિવાય બીજા કોઇ પણ અમલદારને કોઇ પણ કામને સારૂ દોષિત ઠરાવ્યા નથી એટલું જ નહિ પણ સર માઇકલ ઓડવાયરને અને ખાસ કરીને લૉડ્સ એમ્સપ્રીને શાખાશી આપી છે, એ જોઇને આ પરિપદ અત્યંત દિલગીરી જાહેર કરે છે.

* ચોથી ગુજરાત રાજ્યીય પરિપદે અમલદારોમાં કરેલો ઠરાવ.

૩. ઉપર મુજબ માત્ર જનરલ ડાયરને પાછા બોલાવી લેવામાં આવ્યા તેની પશુ સામે બ્રિટિશ આમની સભામાં જે ચર્ચા થઈ અને અમીરની સભામાં જે ઉન્નત ભાષણો થયાં તથા ત્યાં જે ઠરાવ પસાર થયો એ જોઈને આ પરિષદને અત્યંત નિરાશા, રોષ અને દુઃખની લાગણી થાય છે, કારણ કે તે ઉપરથી એમ માનવાની ધરજ પડે છે કે બ્રિટિશ પ્રધાનમંત્રીને જે બચકર અન્યાય કર્યો છે તેને બ્રિટિશ પ્રજાનો મોટો ભાગ સંમતિ આપે છે.

૪. કૉંગ્રેસ કમિશનરોએ કરેલી બલામણોને ધ્યાનમાં લઈને આ પરિષદ એવો ઠરાવ કરે છે કે:—

ક રાલેટ કાયદો રદ કરવો જોઈએ.

ચ નામદાર વાઘસરાયને પાછા બોલાવી લેવા જોઈએ.

ગ પંજાબમાં થયેલા અત્યાચારોને માટે સર માઇકલ ઝોડવારની રાજનીતિ જ કારણરૂપ હોવાથી તેમને બ્રિટિશ રાજ્ય નીચેની સર્વ જગ્યાઓમાંથી બરતરફ કરવા જોઈએ અને તેમના ઉપર દંખીયમેન્ટ કે બીજી કોઈ રીતે કામ ચલાવવું જોઈએ.

ઘ જનરલ ડાયર, કર્નલ ફ્રેન્ક ગૉનસન, કર્નલ ઓસ્ટાઇન, મિ. ઍસ્વર્થ સ્મિથ, રાયસાહેબશી રામસુદ અને મલેક સાહેબખાનને પણ બરતરફ કરી તેમની સામે પણ કામ ચલાવવું જોઈએ.

ઙ કૉંગ્રેસ કમિશનરોએ જે અત્યાચારો વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેને વિશે સ્થાનિક તપાસ કરીને જે અમલદારો ગુન્હેગાર જણાય એમને પણ બરતરફ કરવા જોઈએ અને

ચ સમરી કોર્ટ અને સ્પેશીઅલ ટ્રિબ્યુનલે પંજાબની જે પ્રજાને ગુન્હેગાર ઠરાવી છે તેમની પાસેથી ઉધરાવેલો દંડ પાછો આપવો જોઈએ, સહેરો ઉપર નાખવામાં આવેલો દંડ છોડી દેવો જોઈએ અને જે ઉધરાવવામાં આવ્યો હોય તો પાછો આપવો જોઈએ, તથા શિક્ષા રૂપે ચુકવામાં આવેલી પોલીસ પાછી ખેંચી લેવી જોઈએ.

ખિલાફત

આ પરિષદનો એવો અભિપ્રાય છે કે તુર્કી સાથે થયેલી સુલેહની સરતો અન્યાયી તેમજ તુર્ક પ્રજાનું માનભંગ કરનારી અને ઇસ્લામનું અપમાન કરનારી છે તથા હિન્દુસ્તાનની અંદર તેમજ બહારના મુસલમાનોની ધાર્મિક લાગણીઓને

આધાત પહેંચાડનારી છે તથા ધરલામનાં પવિત્ર સ્થળોને વિષે (૮૪ પ્રધાનો અને હિન્દી સરકારે આપેલાં વચનોથી તેમજ આત્મનિશ્ચયના સિદ્ધાન્તથી એ સરતો વિરુદ્ધ છે, તેથી મુસલમાનોની ધર્મની લાગણી અને પ્રધાનોનાં વચનોને અનુસરીને તે સરતોમાં જરૂરનો ફેરફાર તરત જ કરવો જોઈએ.

અસહકાર

૧. આ પરિપદની એવી માન્યતા છે કે ખિલાફત અને પંજબ વિષે ઉપર રજુ કરવામાં આવેલી માગણીઓમાં અત્યાર સુધીમાં ખિલકુલ અન્યાય થયેલો હોવાથી આ દેશમાં તીવ્ર અસન્તોષ સર્વત્ર ફેલાયો છે અને બ્રિટિશ પ્રજાની ન્યાયબુદ્ધિ ઉપરથી પ્રજાને વિશ્વાસ હટી ગયો છે, તેથી રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે કાયમનો ટુટા અને ભેદ ન રહે તે માટે તેમજ પ્રજાને પોતાની દુભાયેલી લાગણી મર્યાદાપૂર્વક દર્શાવવાનો માર્ગ બતાવવાને અને ખુતામરફી કર્યા સિવાય પ્રજાની માગણીનો અમલ કરાવવાને આ પરિપદ સરકારને રાજ્ય ચલાવવામાં પ્રજા તરફથી મળતી મદદ ક્રમે ક્રમે પાછી ખેંચી લેવાની અને જ્યાં સુધી પ્રજાને સંતોષકારક દાદ ન મળે ત્યાં સુધી તે અસહકાર ચાલુ રાખવાની પ્રજાને સલાહ આપે છે.

૨. અસહકારની શરૂઆત એાહમાં એાહું જોખમ ખેડીને થતી જોઈએ, એ સરઆત આજ લગી મનાયેલા અગ્રેસર અને શિક્ષિત વર્ગથી થતી જોઈએ, અને પ્રથમ પમલે સરકાર તરફથી મળતી કહેવાતી મદદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, એ વિચારોને પસંદ કરીને અને ધ્યાનમાં રાખીને આ પરિપદનો અભિપ્રાય છે કે—

ક સરકાર તરફથી ખિતાબ ઇત્યાદિ ઉપાધિ ધરાવનારા હિન્દીઓએ એ ઉપાધિઓનો જાહેર ત્યાગ કરવો ઘટે છે.

ખ વડીલવર્ગે પંજબ અને ખિલાફતનો અન્યાય ચાલતાં સુધી વડીલાત કરવાનું મોટુંક રાખી પ્રજાવર્ગ પાસે અદાકતોનો ત્યાગ કરાવવો અને ખાનગી તકરારોનો રૂડો પંચ મારફતે કરાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ગ સરકારી નિશાળો અને કૉલેજો સરકારનો કાખ કાયમ કરવાનું મહાન સાધ હોવાથી એ કૉલેજો અને નિશાળોના ત્યાગ કરી અને કરાવીને પ્રજાએ પ્રજાકેળવણી પોતાના હાથમાં મેળવી લેવી જોઈએ.

ઘ પંજબ અને ખિલાફતના સવાલોમાં સરકાર તરફથી પુરેપુરો ન્યાય આપવામાં આવે અને પ્રજાનું દુભાયેલું મન શાન્ત થાય ત્યાં સુધી ધારાસભામાં

દાખલ થઈને કે ચુટણીમાં મત આપીને સરકારને રાજતન્ત્ર ચલાવવામાં મદદ કરવી એ પ્રજાનું માનભંગ કરનારું છે. તેથી આ પરિષદ બલામણુ કરે છે કે કોઈએ નવી ધારાસભાની ઉમેદવારી કરવી નહિ, અને જો કોઈ ઉમેદવાર તૈયાર થાય તેને મત આપનારાઓએ મત આપવો નહિ, એટલું જ નહિ પણ તેઓ કોઈને પણ પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ધારાસભામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતા એમ તેમણે ઉમેદવારને અને સરકારને સ્પષ્ટ રીતે લખી જણાવ્યું.

કલકત્તા કૉંગ્રેસનો ઠરાવ*

ખિલાફતના સંબંધમાં હિન્દી તેમજ બ્રિટિશ સરકાર હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનો તરફ પોતાની રક્ષા બળવવામાં ચોખ્ખી રીતે નિષ્ણ નીવડી છે, તથા વડા પ્રધાનને પોતે આપેલાં વચનનો ઇરાદાપૂર્વક ભંગ કર્યો છે, તે વળી મુસલમાન ભાઈઓ ઉપર આવી પડેલાં ધાર્મિક સંકટને દૂર કરવામાં દરેક વ્યવસ્થા રસ્તે શોધ્ય મદદ આપવાની દરેક બિનમુસલમાન હિન્દીવાનની ફરજ છે,

તેમજ અને ૧૯૧૯ ના એપ્રિલ માસના બનાવોના સંબંધમાં આ બંને સરકાર પંચત્યની નિર્દોષ પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં તથા તેમની તરફ દૂર અને સીપાઈને એથ લગાડે તેવી રીતે વર્તનાર અમલદારોને શિક્ષા કરવામાં અત્યંત બેદરકાર કે નિષ્ણ નીવડી છે, અને અમલદારોના ધણાખરા ગુન્હાઓને માટે સીધી કે આડકતરી રીતે સર માઇકલ ઓડવાયરની જવાબદારી પુરવાર થયેલી છે, તથા તેઓ તેમના પ્રાન્તની પ્રજાનાં હુખો તરફ નિષ્ઠુર જગ્યાયા છે, તેમને આ બંને સરકારે દોષારહિત ઠરાવ્યા છે, તથા આમની સલાની—અને ખાસ કરીને ઉમરાવોની સલાની—ચર્ચામાં હિન્દી પ્રજા તરફ ભયંકર હિંમતશૂન્યતા જણાઈ છે, અને તેમાં પંચત્યના ત્રાસદાયક જીલમનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે, તથા ખિલાફત અને પંચત્યને વિષે સરકારને સ્ફેજ પણ પશ્ચાત્તાપ થયો નથી એ નામદાર વાઇસરાયના છેલ્લા ભાષણ ઉપરથી જણાઈ આવે છે,

તેથી આ કૉંગ્રેસનો એવો અભિપ્રાય છે કે ઉપર જણાવેલા બંને અન્યાયો દૂર ન થાય ત્યાં સુધી હિન્દમાં અસંતોષ કાયમ રહેશે અને એવા અન્યાયો ભવિષ્યમાં પણ થવા ન પામે તે માટે તથા રાષ્ટ્રીય સ્વમાન જાળવવા માટે સ્વરાજની સ્થાપના એ જ એક રામબાણુ મલાજ છે.

* ૧૯૨૦ના સપ્ટેમ્બર માસમાં કલકત્તામાં ભરાયેલી મહાસભાએ કરેલો ઠરાવ.

વળી આ કૌન્સિલને એવો અભિપ્રાય છે કે જ્યાં સુધી આ અને અન્યથો દ્વર થાય અને સ્વરાજ સ્થપાય ત્યાં સુધી અહિંસાનું પાલન કરીને ક્રમે ક્રમે અસહકાર કરવાની રાજનીતિ પસંદ કરી તેનો અમલ કરવા સિવાય હિન્દી પ્રજા સારૂ ખીજો ઇલાજ રહ્યો નથી.

અને અત્યાર સુધી જે વર્ગે પ્રજામત ઘડવામાં તથા રજૂ કરવામાં આગેવાન તરીકે ભાગ લીધો છે તેમના જ તરફથી શરૂઆત થવાની જરૂર છે અને લોકોને માનવ્યંદ આપીને, પોતાના અંકુશ હેઠળ ચાલતી નિશાળો દ્વારા તથા પોતાની અદાલતો અને ધારાસભાઓ દ્વારા સરકાર પ્રજા ઉપર પોતાની સત્તા જમાવે છે અને આ ચળવળ ચલાવવામાં ધારેત્રા હેતુથી સિદ્ધિ માટે જરૂર જણાય તેટલું જ જોખમ ખેડવાની, તેમજ ઓછામાં ઓછા સ્વાર્થત્યાગની માગણી કરવી યોગ્ય છે. તેથી આ કૌન્સિલ સલાહ આપે છે કે:

૧. ખિતાબો, ખિતપગારી સરકારી હોદ્દા તથા મ્યુનિસિપાલિટી, લોકલબોર્ડ વગેરે સ્થાનિક નંદળમાં સરકારી નિમણૂકથી થયેલી જગ્યાઓ સુકી દેવી.

૨. સરકારી લેવી, દરખાસ્ત તથા સરકારી અમલદારો તરફથી કે તેમના માનમાં ભરવામાં આવેલા મેળાવડામાં ન જવું.

૩. સરકારી—સરકારના અંકુશવાળી કે સરકારની મદદ લેતી—નિશાળો તથા પાઠશાળામાંથી વિદ્યાર્થીઓને ક્રમે ક્રમે ખેંચી લેવા અને તે શાળાઓમાં ખાટ પુરવાને બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રાન્તોમાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓ તથા પાઠશાળાઓ સ્થાપવી.

૪. વકીલો તથા અમીલોએ સરકારી અદાલતોનો અહિંકાર કરવો અને તેમની મદદથી ખાનગી તકરારોના કેસલા માટે ખાનગી લવાદી કોર્ટો સ્થપાવી.

૫. લરકરી કારકુન અને મજૂર વર્ગે મેસોપોટેમીયાની નોકરીની ભરતીમાં ન જવું.

૬. નવી ધારાસભાના ઉમેદવારોએ ચુંટણી માટેની પોતાની ઉમેદવારી ખેંચી લેવી અને કૌન્સિલની સલાહ વિરૂદ્ધ ચુંટણી માટે ઉભા રહેનાર ઉમેદવારોને મતદારોએ મત આપવાની ના પાડવી.

૭. પરદેશી માલનો અહિંકાર.

અને તે ઉપરાંત પ્રજાની સાચી પ્રગતિને માટે જરૂરી આત્મભોગ અને તાલીમ આપવાના એક સાધનરૂપે અસહકારની આ ચળવળ શેજનામાં આવી છે તેથી એ

મળવળના પહેલા જ ક્રમમાં દરેક સ્ત્રીપુરુષ અને બાળકને આવા આત્મભોગ અને તાલીમ માટે તક આપવાના હેતુથી આ કૌંગ્રેસ સર્વેને કાપડ વિષે મોટા પ્રમાણમાં સ્પર્દાશીની સ્વીકાર કરવાની સલાહ આપે છે. અને દેશી સુડીથી તથા દેશી વહીવટ નીચે ચાલતી માલોમાં દેશની જરૂરીયાત પૂરતું સુતર તથા કાપડ તૈયાર થતું નથી અને હજુ કેટલોક વખત સુધી થવાનો સંભવ નથી તેથી આ કૌંગ્રેસ એવી સલાહ આપે છે કે ઘેર ઘેર હાથે કાંતવાના તથા ઉત્તેજનને અભાવે લાખો વણુકારોએ મુકી દીધેલા હાથે વણવાના પુરાણા અને આબરૂદાર ધંધાને સજીવન કરી ખુબ વધારે માલ તરત ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસ કરવો.

નાગપુર મહાસભાનો ઠરાવ

આ કૌંગ્રેસ એવો મત ધરાવે છે કે ચાલુ હિન્દી સરકારે હિન્દી પ્રજાને વિશ્વાસ ખોયો છે તેથી; હિન્દી પ્રજાએ હવે સ્વરાજ્ય સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેથી; છેલ્લી ખાસ કૌંગ્રેસ અગાડની આજ સુધી મળેલી એકેએક કૌંગ્રેસ મોતાના હક અને સ્વતંત્રતા સ્વીકારાવવાના તથા અનેક બારે રાષ્ટ્રીય અન્યાયોની અને તેમાંથી ખાસ કરીને ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયોની દાદ મેળવવામાં નિષ્ફળ નિવડી છે તેથી—આ કૌંગ્રેસ તેણે કલકત્તાની છેલ્લી ખાસ બેઠક વેળાએ પસાર કરેલો અહિં-સાત્મક અસહકારનો ઠરાવ ફરી બદાલ રાખે છે અને જાહેર કરે છે કે ચાલુ સરકાર સાથે સ્વેચ્છાપૂર્વક રાખવામાં આવતા પહેલાંના ત્યાગથી માંડીને છેક કરે આપવાની ના પાડવા સુધીના આખો કાર્યક્રમ અગર તેનો ચોક્કસ બાગ કે બાગો કૌંગ્રેસ અગર ચાલુ હિન્દી કૌંગ્રેસ કમિટી નક્કી કરે તે તે વેળાએ અમલમાં મુકવે અને દરમ્યાન પ્રજાને તેને સારૂ કેળવવા માટે નીચેની ઢબે અસરકારક પગલાં લેતા રહેવું.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ

ક્ર ૧૬ વરસની અંદરનાં શિક્ષણોમાં જતાં છાત્રાંઓનાં માથાપોતે (બાળકોને મોતાને નહિ) સરકારની માલિકીની, સરકારી મદદ લેનારી અગર કોઈ પ્રજા જાતના સરકારી અંકુશ હેઠળની શાળાઓમાંથી ઉઠાડી લેવાની બાબતમાં વધુ જોરવાર પ્રયત્નો કરવાની અને તેની સાથે સાથે જ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અગર તેને અભાવે તેમના હાથમાં હોય તેવાં બીજાં સાધનો ઉભાં કરીને એવાં છાત્રાંઓની કેળવણીની જોડવણુ કરવી.

૧૯૨૦ની નાગપુરની મહાસભાએ સર્વાનુમતે પસાર કરેલો ઠરાવ.

જા ૧૬ વર્ષ અને તેથી વધારે વયના વિદ્યાર્થીઓએ જો તેમને લાગતું હોય કે જે સરકારનો નાશ કરવાની પોતાના રાષ્ટ્રે ગંભીર પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેવી સરકારના હાથ અગર અંકુશ હેઠળ ચાલતી કે તેની મદદ લેતી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં કેળવણી લેવી એ તેમના અંતઃકરણની વિરુદ્ધ છે તો તેમણે વગરવિલંબે અને પરિણામ સાધું ન જોતાં તત્કાળ પોતપોતાની શાળા છોડેજોમાંથી ઉઠી જવું અને કાં તો અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ ખાસ સેવા બળવવામાં શેકાઈ જવું અગર તો રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓમાં જઈ ત્યાં પોતાની કેળવણી ચાલુ રાખવી.

જો સરકારી, સરકારી યુનિવર્સિટીને જોડાયેલી અગર તો સરકારી મદદ લેનારી શાળાઓના શિક્ષકો, સંચાલકો, વ્યવસ્થાપકો તથા ટ્રસ્ટીઓએ તેમજ મ્યુનિસિપાલિટીએ તથા લોકલ બોર્ડોએ પોતપોતાની શાળાઓ અને શિક્ષણસંસ્થાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવી દેવી.

અદાલતોનો બહિષ્કાર

જો વકીલો અને ધારાશાસ્ત્રીઓએ પોતાની વકીલાત છોડી દેવા વધુ જોર-બળ પ્રયત્નો કરવા અને દેશસેવાના કાર્યમાં શેકાઈ જવું; અને અસીલોને તેમજ વકીલોને પણ લવાદ મારત ધરમેજે કચ્છ્યા પતાવવા તથા અદાલતોનો બહિષ્કાર કરવા બીનવવા.

વિદેશી માલનો બહિષ્કાર

જો હિન્દુસ્તાનને આર્થિક દશાએ સ્વતંત્ર અને સ્વાશ્રયી બનાવવા સારું દેશના વેપારીવર્ગ ધીરે ધીરે પરદેશીઓ જોડેનો વેપારી સંબંધ તોડવાનો કાર્યક્રમ પાર ઉતારવા મથવું, હાથવણાટ અને હાથકંતામણીને ઉત્તેજન આપવું અને એ દિશાએ આર્થિક બહિષ્કારની સંગીન યોજના તૈયાર કરવા સારું ઓલ ઇન્ડિયા કોંગ્રેસ કમિટીની પાસે એ વિષયમાં બહુકાર માણુમાંની એક કમિટી નીમાવવી.

જો અને આમપ્રજ્ઞને આ કોંગ્રેસ એવી બલામણુ કરે છે કે અસહકારની રહેલ પ્રજ્ઞના આપબોમ ઉપર જ આધાર રાખતી હોવાથી દેશના પ્રત્યેક પુરુષ અને પ્રત્યેક સ્ત્રીએ આ રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિના કાર્યમાં સૌથી વધારેમાં વધારે આપબોમનો ફાળો આપવા તૈયાર થવું.

જો દરેક પ્રાન્તનાં મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં કામચલાઉ મધ્યવર્તી મંડળો સ્થાપીને તેની દેખરેખ હેઠળ ગામડાંઓના પ્રદેશમાં અસહકારની પ્રવૃત્તિને આગળ વધારવા સારું મંડળો સ્થાપવાં.

જા રાષ્ટ્રીય સેવા કરનારા રાષ્ટ્રસેવકોનો એક સંઘ તૈયાર કરવો અને તેને 'હિન્દી રાષ્ટ્રીય સંઘ' એવું નામ આપવું.

૩. આ સંઘને તેમજ સામાન્યરીતે આખી અસહકારની હીલચાલને નબાવવા એક રાષ્ટ્રીય દ્રવ્યનિધિ—યાને ફંડ—ઉભું કરવા પગલાં લેવાં અને તેને 'ઓલ ઇન્ડિયા તિલક મેમોરીઅલ સ્વરાજ્ય ફંડ' એવું નામ આપવું.

કાઉન્સિલરોને—

આ કૌન્સિલ અસહકારના કાર્યક્રમને અમલમાં મુકવાની દિશાએ પ્રજાએ બતાવેલી પ્રગતિને માટે તેનું અભિનંદન કરે છે. ખાસ કરીને કાઉન્સિલોના ગૃહીકારની આબતમાં મતદારોએ બતાવેલા જોરને માટે તેમનું અભિનંદન કરે છે અને જે રીતે એ કાઉન્સિલો ઉભી થઈ છે તે જોતાં તેઓ ખિલકૂલ પ્રજાની પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓ નથી તેથી આ કૌન્સિલને ઉમેદ છે કે પોતપોતાના મતદાર મંજૂના ધણી જ મોટા ભાગના મતદારો ધરાદાયુર્વક મત આપવામાંથી અળગા રહ્યા છતાં તેમની મુશ્કેલી ઉપરવટ થઈને જેઓએ પોતાને પ્રજાના પ્રતિનિધિને નામે ધારાસભાઓના સભ્યો તરીકે ચુંટાયેલા જાહેર થવા દીધા છે તેઓ ધારાસભાઓમાંની પોતાની જગાઓનાં રાજતામાં આખી દેશે. છતાં લોકસત્તાના સિદ્ધાન્તનો સાદ ધનંકાર કરીને પોતપોતાના મતદાર સંઘોની જાહેર મનાઈની સામે થઈને જે તેઓ પોતાની એ જગાઓ ન છોડે તો આ કૌન્સિલ ઉમેદ રાખે છે કે મતદારો આવા સભાસદો પાસેથી કોઈ પણ નબતની રાજદારી સેવા લેવાની ના પાડશે.

સરકારી નોકરો

આ કૌન્સિલ પોલીસ તેમજ લશ્કરના લોકો અને આમપ્રજા વચ્ચે દિવસે દિવસે વધતી જતા બાઈચારાની નોંધ લે છે અને આશા રાખે છે કે પોલીસ તેમજ લશ્કરના લોકો પોતાના ઉપરી અમલદારોના દુકમ બજાવવામાં પોતાના સ્વધર્મ અને સ્વદેશની સામા જવા ના પાડશે અને પ્રજા તરફ વિવેક અને નમ્રતાભરી રીતે વર્તીને તેઓ પોતાના જ સંદેશ બંધુઓ પ્રત્યે કડી લાગણી વગરના હોય છે એ આજસુધી તેમની સામે મુકાતો આવેલો આરોપ ઘોષ કહાડશે. વળી આ કૌન્સિલ સરકારી નોકરીમાંના એકેએક માણસને વીનવે છે કે આ મહાન રાષ્ટ્રશત્રુની આતર રાષ્ટ્રીય આહવાન થતાંની ક્ષણે જ તેમણે પોતપોતાની નોકરીઓ છોડી દેવા તૈયાર રહેવું અને તેમ કરવાનો પ્રસંગ આવી પહેાંચે ત્યાં સુધી પોતાની નોકરીને અંગે દેશબંધુઓની જોડે કરવા પડતા વહેવારોમાં વધુ નમ્ર અને વધુ પ્રામાણિક બનવું.

વળી તેમણે જાહેર સભાઓ અને પ્રજાકીય મેળાવડાઓમાં પ્રત્યક્ષ ભાગ ન લેવો. છતાં પણ એવા બધા પ્રસંગોમાં નિર્ભય થઈને ખુલ્લી રીતે હાજરી આપવી એટલું જ નહિ પણ દ્રવ્યની અને એવી આર્થિક મદદ પણ ખુલ્લી રીતે આપીને આ રાષ્ટ્રીય પ્રજાતને સહાય કરવી.

અહિંસાની સર્વોપરી અગત્ય

આ કૉંગ્રેસ અહિંસાને અસહકારના પ્રધાન અંશ તરીકે મણવા ઉપર ખાસ ભાર મુકે છે અને જેમ સરકારની જોડેના વહેવારમાં તે જ રીતે આપસના વહેવારમાં પ્રજાનાં પાણી તેમજ વર્તનમાં અહિંસાની તેટલી જ સર્વોપરી અગત્ય છે એમ માને છે. આ કૉંગ્રેસ એમ પણ માને છે કે જૂનામરડી કે શરીરખળની કલ્પના સાચા લોકસત્તાવાદની વિરોધી છે, એટલું જ નહિ પણ એ અસહકારનાં બીજાં પગથીયાં એના અમલની પણ આડે આવનારી છે.

અંતમાં ખિલાફત અને પંજાબ પ્રકરણોનો ન્યાય મળે અને એક વરસની અંદર સ્વરાજ્ય સ્થાપી શકાય તે સારૂ આ કૉંગ્રેસ તેને જોડાયેલાં તેમજ વગરજોડાયેલાં સર્વે જાહેર મંડળોને વીનવે છે કે તેમણે અત્યારે બીજાં બધાં કામ પડતાં મુકીને સરકારની સામે અહિંસા અને અસહકારનો પ્રચાર કરવામાં જ પોતાની બધી શક્તિઓને રોકવી. વળી સરકાર સામેનો આવો અસહકાર પ્રજા આપસના બેદ બૂલીને સંપૂર્ણ સહકાર બતાવે તો જ અને ત્યારે જ શ્વેતમંદ થઈ શકે તેમ હોવાથી આ કૉંગ્રેસ બધાં જાહેર મંડળોને વીનવે છે કે તેમણે હિન્દુમુસલમાન એકતાને વધારવા દરેક પ્રયત્ન કરવો. આ કૉંગ્રેસના હિન્દુ પ્રતિનિધિઓ પણ આવેલાન હિન્દુઓને વીનવે છે કે તેમણે બ્રાહ્મણઅબ્રાહ્મણ વચ્ચેના બધા કલેશકળાઓનો સમાધાની કરી દેવી અને અરપૂરવતાની એથમાંથી હિન્દુ ધર્મને ઉગારી લેવા પ્રયત્ન કરવો. તેઓ ધર્મચાર્યોને પણ માનપૂર્વક વીનવે છે કે તેમણે દયાયેલા વર્ગો પ્રત્યેના વર્તનની બાબતમાં હિન્દુ ધર્મની સુધારણા કરવાની સમાજમાં વધતી જતી હિંચાને સહાયકતા થવું.

હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું બંધારણ*

૧. ધ્યેય—હિન્દુસ્તાનની પ્રગતિ માટે શુદ્ધ અને શાન્તિમય માર્ગે સ્વરાજ્ય મેળવવું એ મહાસભાનું ધ્યેય છે.

૨. રાષ્ટ્રીય મહાસભાની બેઠકો

ક હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સાધારણ બેઠક દર વરસે નાતાલના તહેવાર દરમ્યાન, આગલી બેઠક વેળાએ નક્કી થયેલે સ્થળે અગર તો મહાસમિતિ(આલ ઇન્ડિયા કૉંગ્રેસ કમિટી, જેની સમજણ આગળ ઉપર આપવામાં આવી છે.)એ નક્કી કરેલા સ્થળે મળશે.

જ મહાસભાની અસાધારણ બેઠક મહાસમિતિ પોતાની સૂચનાથી અગર મોટા ભાગની પ્રાન્તિક સમિતિઓની માગણીથી એવી બેઠક જરૂરી જણાશે ત્યારે ત્યારે બોલાવી શકશે. મહાસમિતિને જરૂરી જણાય તેવા ફેરફાર સાથે એવી દરેક બેઠકને આ બંધારણનાં ધારાધારણ લાગુ પડશે.

૩. રાષ્ટ્રીય મહાસભાનાં અંગ—હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનાં અંગ નીચે મુજબ રહેશે:

ક હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભા

જ પ્રાન્તિક સમિતિઓ (પ્રોવિન્શીઅલ કૉંગ્રેસ કમિટીઓ)

ગ જિલ્લા સમિતિઓ (ડિસ્ટ્રિક્ટ કૉંગ્રેસ કમિટીઓ)

ઘ પરગણા અગર પેટા પરગણાની, તાલુકા અગર તહેસીલની,

ફિરકાની કે એવી જ સ્થાનિક સમિતિઓ

ક મહાસમિતિ (આલ ઇન્ડિયા કૉંગ્રેસ કમિટી)

ચ હિન્દુસ્તાન બહારની જે જે સમિતિઓને આ બાબતમાં મહાસભા વખતોવખત મંજૂર કરે તે સમિતિઓ

છ પ્રાન્તિક, જિલ્લાની, તાલુકા કે તહેસીલની, ફિરકાની કે એવી જ સ્થાનિક સમિતિઓ તરફથી બીજી જે જે કોઈ કામચલાઉ સમિતિઓ સ્થાપવામાં આવે—જેવી કે રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સ્વાગત-

---

* નાગપુરમાં મળેલી મહાસભાની ૩૫મી બેઠકમાં મંજૂર થયેલું નવું બંધારણ—તેમાં થયેલા સુધારા સાથે.

સમિતિ અગર તો પ્રાન્તિક જીલ્લાની, તાલુકાની, તહેસીલની કે બીજી સ્થાનિક પરિષદો.

૪. સભાસદો—૧૮ વરસથી ઓછી વયનાં કેાઇ પણ પુરુષ કે સ્ત્રી ઉપલી ક્લસમાં વર્ણુવ્યા મુજબના કેાઇ પણ મંડળ કે સમિતિના સભાસદ થઇ શકશે નહિ, અને સભાસદ થઇ શકનાર દરેક પુરુષે તેમજ સ્ત્રીએ મહાસભાનાં ધારાધારણુ અને તેના આ બંધારણુની કલમ ૧લીમાં દર્શાવેલાં બ્યેથ અને સાધનો પોતાને કબૂલ છે એવી પોતાની લેખી સંમતિ આપવી પડશે.

૫. પ્રાન્તિક સમિતિઓ (કૉંગ્રેસ કમિટીઓ)—આ બંધારણુની રૂએ રાષ્ટ્રીય મહાસભાના કામકાજ માટે હિન્દુસ્તાનના પ્રાન્તો નીચે મુજબ પાડવામાં આવ્યા છે. દરેક પ્રાન્તનું મથક તે તે પ્રાન્તના નામ સામે જણાવવામાં આવ્યું છે અને જ્યાં નથી જણાવેલું ત્યાં તેમજ બીજે બધે કેાણે તે નક્કી કરવાનો અધિકાર તે તે પ્રાન્તની પ્રાન્તિક સમિતિને રહેશે.

પ્રાન્ત	બાપા	મથક
૧ મદ્રાસ	તામિલ	મદ્રાસ
૨ આન્ધ્ર	તેલુગુ	
૩ કણ્ણાટક	કાનડી	મદ્રાસ
૪ કેરલ	મલિયાળમ્	
૫ મુંબઇ શહેર	મરાઠી અને ગુજરાતી	મુંબઇ
૬ મહારાષ્ટ્ર	મરાઠી	પૂના
૭ ગુજરાત	ગુજરાતી	અમદાવાદ
૮ સિંધ	સિંધી	
૯ સંયુક્તપ્રાન્ત	હિન્દુસ્તાની	અલ્લાહાબાદ
૧૦ પંજાબ	પંજાબી	લાહોર
૧૧ વાયન્ય સરહદ પ્રાન્ત	હિન્દુસ્તાની	પેશાવર
૧૨ દિલ્હી	હિન્દુસ્તાની	દિલ્હી
૧૩ અજમેર, મેવાડ અને બ્રિટિશ રજપુતાના	હિન્દુસ્તાની	અજમેર
૧૪ મધ્યપ્રાન્ત	હિન્દુસ્તાની	જામલપુર
૧૫ મધ્યપ્રાન્ત	મરાઠી	નાગપુર

૧૬ બિહાર	મરાઠી	અમરાવતી
૧૭ બિહાર	હિન્દુસ્તાની	પટણા
૧૮ ઉત્કલ ઓરિસ્સા	કુરીયા	
૧૯ બંગાળ અને સુરમા પટ્ટી	બંગાળી	કલકત્તા
૨૦ આસામ	આસામી	ગૌહાટી
૨૧ બ્રહ્મદેશ	બર્મી	રંથુન

કયાં દેશી રાજ્યોનો સમાવેશ કયા પ્રાન્તમાં કરવો તે મહાસમિતિ દ્વારાવશે અને એ રીતે પોતાને સોંપાયેલાં દેશી રાજ્યોમાંથી કયાંને કયા જિલ્લામાં ગણવાં તે તે તે પ્રાન્તની સમિતિ દ્વારાવશે.

આબુ પ્રાન્તિક સમિતિઓ આ બંધારણની રૂઝે વગરહીલે પોતાપોતાની નવેસર રચના કરી લેશે અને એવી નવેસર રચાયેલી સમિતિઓમાં કંઈ ફેરફાર કરવો મહાસમિતિ દ્વસ્ત ન ધરે તો અને ત્યાં સુધી કાયમ ગણાશે.

૬. ક હપલી કલમમાં જણાવેલા દરેક પ્રાન્તમાં તે તે પ્રાન્તને સાફ એક એક પ્રાન્તિક સમિતિ (કૉંગ્રેસ કમિટી) રચાશે.

જે દરેક પ્રાન્તિક સમિતિ કલમ ત્રીજામાં જણાવ્યા મુજબની જિલ્લા સમિતિઓ અને બીજી સમિતિઓ સ્થાપશે અને તેમાં સભાસદો દાખલ કરવાને તથા કામકાજ ચલાવવાને લગતાં ધારાધારણ બાંધશે; પણ તે આ બંધારણના અગર મહાસમિતિએ બાંધેલા કોઇ નિયમથી વિરોધી ન હોવાં જોઈશે.

ગ દરેક પ્રાન્તિક સમિતિમાં પ્રાન્તિક સમિતિએ બાંધી આપેલાં ધારાધારણોને અનુસરીને જિલ્લા સમિતિઓ અને બીજી સમિતિઓએ વરસે વરસે ચૂંટી આપેલા પ્રતિનિધિઓ રહેશે.

૭. સ્થાનિક સમિતિના સભાસદો—કલમ ચોથીની રૂઝે સભાસદ થવાને અપાત્ર ન હોય તે કોઇ પણ પુરુષ કે સ્ત્રી વાર્ષિક ચાર આના લવાજમ ભરીને પ્રાન્તિક સમિતિના હાથ નીચેના કોઇ પણ સ્થાનિક સમિતિના સભાસદ થઇ શકશે, પણ એકીવખતે એ સમિતિમાં સભાસદ થઈ શકશે નહિ.

૮. પ્રતિનિધિઓ—દરેક પ્રાન્તિક સમિતિ મહાસભા માટે પ્રતિનિધિઓ ચૂંટાવવાને જોખમદાર રહેશે. ૨૧ વર્ષની અંદરના અને મહાસભાના ધ્યેયને માન્ય ન કરનાર કોઇ પણ માણસ પ્રતિનિધિ થઇ શકશે નહિ.

છેલ્લા વસ્તીપત્રક મુજબ દેશી રાજ્યો સુદ્ધાંતી દરેક પ્રાંતની વસ્તીમાંથી વધારેમાં વધારે દર પચાસ હજારે એક પ્રતિનિધિ મહાસભામાં મોકલી શકાશે. પણ દેશી રાજ્યની પ્રજાને ચૂંટણીમાં ભાગ આપવાથી તે રાજ્યની આંતરિક વ્યવસ્થામાં વચ્ચે પડવાનો મહાસભાને અધિકાર રહેશે નહિ.

મહાસભિતિના સભાસદો પોતાના હોદ્દાની રૂએ મહાસભાના પ્રતિનિધિઓ ગણાશે. પ્રાંતિક સમિતિઓએ, તેમના પ્રાંતમાંથી કોઈ હોદ્દાની રૂએ મહાસભિતિમાં એક ધરાવતા હોય તો તે તથા ચૂંટી મોકલેલા મહાસભિતિના સભાસદો જેટલી સંખ્યા ઘટાડીને પોતાના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટવા.

દરેક પ્રાંતિક સમિતિ સ્ત્રી પ્રતિનિધિઓનાં, નાની કોમોનાં અને જે જે વર્ગો કે મંડળોને ખાસ રક્ષણની જરૂર છે તે ગ્રામીણ ઘટતું પ્રતિનિધિત્વ મળે એ રીતે પ્રતિનિધિઓ ચૂંટવા વિષે નિયમો ઘટશે.

આ નિયમોથી ચતુદ્ધાર સંધો રચવામાં આવશે અને દરેક જાતનાં રાજદ્વારી મત કે પંથને મહાસભામાં સ્થાન મળી શકે એવું ચૂંટણીનું એક ઘટતું ધારણ ઘડવામાં આવશે.

આવી પ્રાંતિક સમિતિઓ પોતે બાંધેલા નિયમો આ વર્ષે એપ્રિલ આખર અગાઉ મહાસભાના સાધારણ મંત્રીઓ ઉપર મોકલી આપશે અને તેઓ જાહેર પ્રજાની જાણને સારૂ તે જેમ અને તેમ જલદી બહાર પાડશે.

દરેક પ્રાંતિક સમિતિ ભવિષ્યમાં મળનારી મહાસભાની સ્વાગત સમિતિને દર વર્ષે તા. ૨૫ મી ડિસેમ્બરની અંદર અને ખાસ એક હોય તો એકની તારીખથી એછામાં એછા દસ દિવસ અગાઉ પોતાના પ્રાંતના પ્રતિનિધિઓની એક કક્કાવારી યાદી તેમનાં પૂરાં નામ, ધંધો, ઉંમર, ધર્મ અને ઠેકાણાની વિગતો સાથે મોકલી આપશે.

૯. સલાજમ—ક દરેક પ્રાંતિક સમિતિ મહાસભિતિને તે વખતોવખત ઠરાવે તે વાર્ષિક સલાજમ આપે.

જો મહાસભાની સમિતિનો કોઈ પણ સભાસદ જેણે પોતાનું સલાજમ ભર્યું ન હોય તે પ્રતિનિધિની ચૂંટણી વેળાએ ચૂંટણીમાં ભાગ લઇ શકશે નહિ અગર જાતે ચૂંટાઈ શકશે નહિ.

૧૦. પ્રતિનિધિનું પ્રમાણપત્ર—કલમ ૮ માં જણાવેલી દરેક સમિતિ રીતસર ચુંટાયેલા પ્રતિનિધિઓને માટે આપેલા નમુના સુબંધનું સમિતિના મંત્રીની સહીવાળું પ્રમાણપત્ર આપે.

૧૧. પ્રતિનિધની ફી—દરેક પ્રતિનિધિ ઉપર મુજબના પ્રમાણપત્ર સાથે રૂ. ૧૦) રી આપવાથી મહાસભાના મંડપમાં દાખલ થવાની ટિકિટ મહાસભાના કાર્યાલયમાંથી મેળવી શકશે.

૧૨. મતાધિકાર—મહાસભાની બેઠકોમાં મત આપવાનો અગર તો તેના કામકાજમાં બીજી જાતના ભાગ લેવાનો અધિકાર માત્ર પ્રતિનિધિઓને જ રહેશે.

૧૩. સ્વાગતસમિતિ—જે પ્રાન્તમાં મહાસભા મળવાની હોય તે પ્રાન્તની પ્રાન્તિક સમિતિ મહાસભાની વાર્ષિક બેઠક પહેલાં ઓછામાં ઓછા છ મહિના અગાઉથી સ્વાગત સમિતિ સ્થાપન કરશે અને પ્રાન્તિક સ્વાગત સમિતિના સભાસદ ન હોય એવા ગૃહસ્થોને પણ તેમાં દાખલ કરી શકશે. સ્વાગતસમિતિનો દરેક સભાસદ ઓછામાં ઓછું રૂ. ૨૫ નું લવાજમ આપશે.

૧૪. સ્વાગતસમિતિ પોતાના સભાસદોમાંથી જ પોતાને માટે પ્રમુખ અને બીજા અમલદારોને ચુંટી કહાડશે.

૧૫. સ્વાગતસમિતિ મહાસભાની બેઠકના ખર્ચને સારૂ પૈસા એકઠા કરશે. નીચેની કલમમાં દર્શાવેલી પદ્ધતિ મુજબ મહાસભાને માટે પ્રમુખની ચુંટણી કરશે, અને મહાસભાને માટે આવનાર પ્રતિનિધિઓ અને પરેણાઓ તેમજ બનતાં લગી પ્રેક્ષકોના પણ સ્વાગતની અને ઉતારાની બંધી સગવડો કરશે, મહાસભાના કામકાજનો અહેવાલ છાપવાની તથા બહાર પાડવાની ગોઠવણ કરશે અને મહાસભાની બેઠક વીત્યા બાદ ૪ મહિનાની અંદર થયેલ આવકખર્ચનું સરવૈયું પ્રાન્તિક સમિતિ આગળ રજૂ કરશે.

૧૬. પ્રમુખની ચુંટણી—જુદી જુદી પ્રાન્તિક સમિતિઓ બનતાં સુધી જુનની આખર સુધીમાં મહાસભાના પ્રમુખપદ માટે પોતાપોતાની પસંદગીનાં નામો સ્વાગતસમિતિને સૂચવશે. ત્યાર પછી સ્વાગત સમિતિ બનતાં લગી જુલાઈના પહેલા જ અઠવાડિયામાં આવી રીતે સૂચવવામાં આવેલાં બધાં નામો એકઠાં કરી પ્રાન્તિક સમિતિઓને છેલ્લી પસંદગીને માટે પાછાં મોકલશે. છેલ્લી પસંદગીમાં દરેક પ્રાન્તિક સમિતિ વધારે નહિ પણ એક જ નામ સૂચવશે; આવી રીતે જેનું નામ

અહમતીથી પસંદ થાય તે નામ જે ખાસ બોલાવવામાં આવેલી સ્વાગતસમિતિની બેઠકમાં વધુમતે પસંદ થાય તો આવતી મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે તેઓ કાયમ થશે. પરંતુ પ્રાન્તિક સમિતિઓએ સૂચવેલું નામ જે સ્વાગતસમિતિને પસંદ ન પડે અથવા આવી રીતે ચૂંટણી પ્રમુખનું મરણ થાય, તેઓ રાજીનામું આપે અગર બીજું કોઈ અકસ્માત કારણે અને, તો સ્વાગતસમિતિ તરત જ તે બીજા મહાસમિતિને જણાવશે, અને તે પોતાનો ચુકાદો જનતાં સુધી સપ્ટેમ્બરની આખર પહેલાં જાહેર કરશે. ચૂંટાયેલા પ્રમુખ જે પ્રાન્તમાં મદાસભા મળવાની હોય તે પ્રાન્તના ન હોય એ શરતે ઉપરની સ્વાગતસમિતિએ કરેલી અગર તો તેને અભાવે મહાસમિતિએ કરેલી આવી નિમણૂક કાયમની ગણાશે. મહાસભાની ખાસ અગર અસાધારણ બેઠકના પ્રમુખની ચૂંટણી ઉપરની શરત સાચવીને મહાસમિતિ કરશે.

૧૭. નાણાંની વ્યવસ્થા—જ સ્વાગતસમિતિ પોતાના પ્રાન્તની સાધારણ કે અસાધારણ પ્રાન્તિક સમિતિ મારફત, મહાસભાની સાધારણ કે અસાધારણ બેઠક વીત્યા બાદ એ અઢવાડીયાની અંદર મહાસભાનાં નાણાંમાંની પ્રતિનિધિઓના લવાજમની આવેલી રકમમાંથી અરધી રકમ મહાસમિતિને આપશે.

જ મહાસભાની બેઠકનો અર્ધો ખર્ચ કાઢતાં સ્વાગતસમિતિ પાસે જે કંઈ નાણાં અને તો તે પોતાના પ્રાન્તની પ્રાન્તિક સમિતિને તે પ્રાન્તના પ્રાન્તિક મહાસભા કંઈ તરીકે રાખવા સોંપશે.

૧૮. હિસાબ તપાસણી—સ્વાગત સમિતિના આવક તથા ખર્ચના હિસાબ તે પ્રાન્તની પ્રાન્તિક સમિતિએ નીમેલ એક કે વધારે તપાસનીસ તપાસશે અને તેમની નોંધ સાર્વત્રિક આવકખર્ચના હિસાબનું સરવૈયું મહાસભા વીત્યા બાદ મોડામાં મોડું ૭ મહિના સુધીમાં પ્રાન્તિક સમિતિને મોકલી આપશે.

૧૯. મહાસમિતિ—મહાસમિતિમાં હોદ્દાની રૂએ થનારા સભાસદો ઉપરાંત ૩૫૦ સભાસદોની જનશે. મહાસભાની પાછલી અર્ધી બેઠકોના પ્રમુખો, ચૂંટાયેલા પ્રમુખ તેમજ મહાસભાના મંત્રીઓ અને ખજાનચીઓ જે તેઓ મહાસભાનું ધ્યેય માન્ય રાખી કોઈ સમિતિમાં સભાસદ તરીકે જોડાય તો પોતાના હોદ્દાની રૂએ મહાસમિતિના સભાસદો ગણાશે.

દરેક પ્રાન્તિક સમિતિ પોતાને બાજે આવતી મહાસમિતિના સભાસદોની સંખ્યાને પોતાના હાથ નીચેની (મહાસભાની) સમિતિઓના સભાસદોમાંથી ચૂંટી મોકલે.

દરેક પ્રાન્તની ભાષાની દૃષ્ટિએ નવેસર રચના કરવામાં આવશે અને પછી તેના વસ્તીપત્રકના પ્રમુખ ઉપર અગર મહાસમિતિને વધુ થોડા લાગે તેવા થીજ કોષ ધોરણે પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા દરેકની આપવામાં આવશે અને તે સંખ્યા જનમુઆરી ૧૯૨૧ ની ૩૧ મી તારીખ પહેલાં મહાસમિતિ તરફથી જાહેર કરવામાં આવશે.

આ ચુંટણી પ્રતિનિધિઓને વિષે ઉપર આપેલી પદ્ધતિ મુજબ કરવામાં આવશે.

મહાસમિતિના સભાસદોની ચુંટણી સામાન્ય રીતે નવેમ્બર મહિનામાં થશે.

આ સાધારણ મુજબ પહેલી મહાસમિતિ તા. ૩૦મી જુન ૧૯૨૧ સુધીમાં રચાશે; ત્યાં સુધી હાલના સભાસદો ચાલુ રહેશે.

૨૦. મહાસમિતિમાં ચુંટી મોકલેલા સભાસદોને તે તે પ્રાન્તની પ્રાન્તિક સમિતિના મંત્રીઓ મહાસમિતિના સભાસદ તરીકે ચુંટ્યા બાબતનું પ્રમાણપત્ર આપે.

૨૧. મહાસમિતિ મહાસભાની વરસોવરસની કારભારી સમિતિ ગણાશે અને મહાસભાએ જે વિષે નિર્ણય ન કર્યો હોય એવી જે કોષ નવી બાબતો હોય થાય તેના ને નિકાલ કરશે. આ કામને માટે મહાસમિતિ આ સાધારણના વિરોધી ન હોય એવા પોતાના પેટાકાયદા ઘડી શકશે.

૨૨. મહાસભાના પ્રમુખ ત્યાર પછીના વરસને માટે મહાસમિતિના પ્રમુખ ગણાશે.

૨૩. સાધારણ મંત્રીઓ-મહાસભાના ત્રણ સાધારણ મંત્રીઓ તથા બે ખજાન-ચીઓ નીમશે અને તેમની ચુંટણી મહાસભા વરસોવરસ કરશે. સાધારણ મંત્રીઓ મહાસમિતિના વરસ દરમિયાનના કામકાજનો અહેવાલ તૈયાર કરશે અને તેમના હાથમાં આવેલાં નાણાંના પૂરા હિસાબો સાથે તે વરસની મહાસભાની બેઠકના દિવસો પહેલાં તે જ સ્થળે મહાસમિતિની સભા બોલાવીને તેની સમક્ષ તે રજુ કરશે. ત્યાર પછી એ હિસાબો તેમજ અહેવાલોની નકલો મહાસભા આમળ મુકવામાં આવશે અને તે જુદી જુદી મહાસભાની સમિતિઓને પણ મોકલવામાં આવશે.

૨૪. કારોબારી સમિતિ-મહાસમિતિ પોતાની પહેલી જ સભામાં એક કારોબારી સમિતિ નીમશે; જેમાં, પ્રમુખ, મંત્રીઓ, ખજાનચીઓ ઉપરાંત થીજ નવ સભાસદો ચુંટાશે અને તેમાં આ સમિતિ મહાસમિતિ તરફથી વખતોવખત સોંપવામાં આવનાર કામો કરશે.

૨૫. મહાસમિતિની બેઠકો—મહાસમિતિ પોતાના માથા ઉપરનાં કામો પાર પાડવાને જરૂરી વાર જ ૨ પડે તેટલી વાર અગર તો તેના પંદર સભાસદો સ્પષ્ટ હિંદુ જાહેર કરીને મહાસમિતિની બેઠક બોલાવવાની માગણી કરે ત્યારે મળશે.

૨૬. ચર્ચાસમિતિ—મહાસમિતિ ચુંટાયા બાદ મહાસભાની જે સાધારણ કે અસાધારણ બેઠક મળે તેની ચર્ચાસમિતિ (સબજેક્ટ્સ કમિટી) ઉપલી મહાસમિતિના સભાસદોની જ બનશે.

૨૭. ચર્ચાસમિતિ મહાસભાની બેઠક પહેલાં જોડામાં જોડા બે દિવસ પછી મળશે. મહાસભાના પ્રમુખપદ માટે ચુંટાયેલા સહયુક્તચ જ તે સમિતિનું પ્રમુખસ્થાન લેશે અને તે દ્વારા ચર્ચા મંત્રીઓ મહાસભાની મળનારી બેઠકમાં રજુ કરવાના કાર્યક્રમો તેમજ જુદી જુદી પ્રાન્તિક સમિતિઓ તરફથી ભલામણ થઈ આવેલા ઇરાવોના પરકા રજુ કરશે.

૨૮. ચર્ચાસમિતિ એ કાર્યક્રમ ઉપર ચર્ચા કરશે અને મહાસભાનાં બુદ્ધી બેઠકમાં રજુ કરવા માટે ઇરાવો તૈયાર કરશે.

૨૯. મહાસભાની બેઠકના દિવસોમાં પણ જરૂર હોય ત્યારે ત્યારે બેઠકના વખતની બહાર ચર્ચાસમિતિ વખતોવખત મળશે.

૩૦. જે વિષયની સામે હિન્દુ અથવા મુસલમાન પ્રતિનિધિઓમાંથી કે ભાગના પ્રતિનિધિઓ વાંધો હોય તે ચર્ચાસમિતિમાં ચર્ચવા યોગ્ય ગણાશે નહિ; અને કોઈ વિષયની ચર્ચા થવા દીધા બાદ હિન્દુ અગર મુસલમાન પ્રતિનિધિઓમાંથી કે ભાગના તે ઇરાવોની સામે છે એવું જણાઈ આવશે તો તેવો ઇરાવ પણ રદ કરવામાં આવશે.

૩૧. ધારાધોરણ—આ બંધારણમાં ન આવી જનારી અને તેના સિદ્ધાન્તની વિરુદ્ધ ન હોય એવી બીજી ક્ષત્રી બાબતોને લગતા ધારાધોરણ બનાવવાનો મહાસમિતિને આધકાર રહેશે.

૩૨. જુના બંધારણનાં ધારાધોરણો અને ધ્યેય મુજબ આજ સુધી થયેલાં કાર્યોને બાધ ન આવે એવી રીતે તે રદ કરવામાં આવે છે.

પ્રાન્તિક સમિતિઓ માટે—

પ્રાન્તિક સમિતિઓનું કાર્ય સરળતાપૂર્વક ચલાવી શકાય તેટલા માટે મેં નીચે સુજન્ય કાચા નિયમો ઘડી કાઢ્યા છે. તેમાં બેશક તે સમિતિઓ તેમની ઇચ્છા સુજન્ય સુધારાઓ કરી ફેરફાર કરી શકે છે, યા તો તેને નાપસંદ કરી શકે છે. માર્ગદર્શક તરીકે જ એ ઘડી કહાડવામાં આવ્યા છે. જીન માસની આખર સુધીમાં રાષ્ટ્રીય મહાસભાની આખી સંસ્થા નવા બંધારણ સુજન્ય આપણે નવેસરથી રચવા બંધાયેલા છીએ અને એ કામ ઝટ આટોપી લેવું હોય તો આપણે સમય શુભાવી શકતા નથી. આપણે વ્યવસ્થાપૂર્વક ઉત્તમ કાર્યદક્ષતાથી આ નવી સંસ્થાને ઉપજાવી શકીએ અને હજારો સ્ત્રી અને પુરુષોને સભાસદો બનાવી શકીએ. જેઓ ચાલાક કાર્ય કરનારાઓ હોય અને અસહકારનો દરાવ અમલમાં મુકવાનો દૃઢ નિશ્ચય તેમનામાં હોય તો સ્હેજમાં તેઓ તો જોઇ લેશે કે એક વર્ષની અંદર સંપૂર્ણ શાન્તિ જાળવી લોહીનું એક ધિન્દુ રેડ્યા સિવાય આપણે મહાન રાજ્યક્રાન્તિ કરી શકીએ છીએ. અસહકારના દરાવનો આખો કાર્યક્રમ એ જ માન્યતા ઉપર રચાયેલો છે કે બ્રિટિશ સત્તાનો કાણુ પ્રજાના મરજઆત સંબંધને જ વશ છે. એ સત્ય છે કે એ કાળુ અજળપણે નબ્બે જાય છે. ધાસ્તીને લઇને એ કાળુ હસ્તી ધરાવે છે. એ પણ સાચું છે કે આપણામાંના કેટલાકો પણ જુદી જુદી જાતની લોભાવનારી લાલચોને વશ થયેલા છે, તેથી સુદ્ધાં એ સત્તા ટકેલી છે. એટલે આ ચળવળ એમ બતાવી આપવાનો પ્રયાસ છે કે જે પળે આપણે આપણી મરજઆત મદદ આપતા બંધ થઇ જઈએ, ધાસ્તીને ત્યજ દઈએ અને લાલચોમાં લોભાતા અટકી પડીએ તે જ પળે આપણે સ્વાધીન પ્રજા થઇ શકીએ છીએ. મારી માન્યતા છે કે ધણાઓ માને છે તેમ આ વિધિમાંથી પસાર થવું એ મુશીબતનું કાર્ય નથી. મારો અભિપ્રાય બરાબર છે કે નહિ એ ચાલુ વર્ષ દર્શાવી આપશે. રાષ્ટ્રીય મહાસભાના મંડપની છાયા નીચે જે હજારો દેશબંધુઓ એકત્ર થયા હતા તેમનામાંના ધણાએ મારી એ માન્યતાને સ્વીકારેલી છે. એ માન્યતાને વ્યવહારમાં યોગ્ય બતાવવી એ હવે તેમના હાથની વાત છે

નિયમોનો ખરડો

૧. નવા ચોળેલા પ્રાન્તની જીની પ્રાન્તિક સમિતિ અને જીલ્લા સમિતિ નવા બંધારણ નીચેની પ્રાન્તિક સમિતિઓના ભાગ તરીકે ગણી શકાશે.

૨. એવી સમિતિના જેઓ હાલ સભાસદો છે તેઓ જે નવા બંધારણને કચ્છ રાજે તો ઇલાકાની જીલ્લામાં વહેંચણી કરી નાખવાનું કામ તુરત હાથમાં લેવું. જ્યાં જ્યાં સંભવિત હોય ત્યાં ત્યાં હાલના જે જે જીલ્લાઓ હસ્તીમાં છે તેને કાયમ રાખવા.

૩. એવા દરેક જીલ્લાને તાલુકા અગર તો તહેસીલમાં વહેંચી નાખવા અને જે જે તાલુકા કે તહેસીલ હાલ હયાતીમાં હોય તેને ખતી શકે ત્યાં સુધી કાયમ રાખવા.

૪. દરેક તાલુકાને કર્ચા અગર ફરકામાં વહેંચવા.

૫. હયાતી ધરાવતી દરેક જીલ્લા સમિતિ પોતાની હદમાં આવતાં ગામડાંઓમાંથી નવા બંધારણના નિયમ મુજબ સભાસદ થવાને યોગ્ય હોય તેવા અનેક સભાસદો ખતાવે અને એ સભાસદોનાં નામો ચુંટણીના પત્રકમાં મુકે. જુદી જુદી જીલ્લા સમિતિના પ્રતિનિધિ તેમજ મહાસભાના પ્રતિનિધિ ચુંટાવાને તેઓ હકદાર રહેશે.

૬. પ્રત્યેક સામવારે જીલ્લા સમિતિને સભાસદોની ક્રમવાર યાદી તેનાં પૂરાં નામ, શીરનામાં તથા ધંધા સાથે મોકલી આપવી.

૭. દરેક જીલ્લા સમિતિ સભાસદોની શી ઉધરાવવા માટે જોખમદાર રહે અને કલમ છ માં દર્શાવ્યા પ્રમાણે તેમાંની અરધી શી પ્રાન્તિક સમિતિને તે જ વખતે મોકલી આપે.

૮. દરેક ગામમાં પાંચથી વધુ માણસો સભાસદ થઈ શકે તો મહાસભા સમિતિ સ્થાપી શકાય. સભાસદોમાંથી એક પ્રમુખ, એક મંત્રી, એક ખજાનચી અને બીજા જે સભાસદો મળી ગ્રામ પંચાયત અથવા મહાજન સ્થાપવું.

૯. આવી પંચાયત તે ગામમાં રહેતા દરેક બાળક—પછી તે છોકરો ચા છોકરી હોય—તેની પ્રાથમિક કેળવણી માટે જોખમદાર રહેશે, દરેક ઘરમાં રેડીયો દાખલ કરશે, ગામની તન્દુરસ્તી ઉપર દેખરેખ રાખશે અને ગામને લાગુ પડી શકે તેટલા પ્રમાણમાં મહાસભાના અસહકારના દરાવના કાર્યક્રમને અમલમાં મુકવા જોખમદાર રહેશે.

૧૦. દરેક જીલ્લા સમિતિની એ શ્રેણ છે કે પોતાની હદમાં આવેલાં ગામોની સમિતિ ઉપર દેખરેખ રાખે અને તેના કામને વ્યવસ્થિત કરે.

૧૧. પ્રત્યેક જીલ્લા સમિતિ દસ સભાસદોની અનેલી હોવી જોઈએ; તેની ચુંટણી જુદી જુદી સંસ્થાના સભાસદો કરે. જીલ્લાની મુસલમાન વસ્તીના પ્રમાણમાં જીલ્લા સમિતિમાં મુસલમાન સભાસદ પણ હોવા જોઈએ. વળી બીજી શકે ત્યાં સુધી એક જી સભાસદ અને એકે પછાત વર્ગના એવા પણ બે સભાસદો હોવા જોઈએ.

૧૨. આવી રીતે ચુંટાયેલી જીલ્લા સમિતિના પ્રતિનિધિઓ પોતામાંથી એક પ્રમુખ, એક મંત્રી તથા એક ખજાનચીને ચુંટી લે.

૧૩. જીલ્લા સમિતિના ચુંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ કલમ ૧૧માં બતાવેલા ધોરણે પ્રાન્તિક સમિતિ માટે પ્રતિનિધિઓ ચુટે. મહાસમિતિ માટે પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા નક્કી કરેલી છે તે સંખ્યાથી બીજા દસ વધુ પ્રતિનિધિઓ પ્રાન્તિક સમિતિ માટે ચુંટવા.

૧૪. આવી રીતે ચુંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ પોતામાંથી એક પ્રમુખ, મંત્રી, ખજાનચી અને બીજા ચાર સભાસદો ચુંટી લે. તેઓ ઇલાકાતું કામકાજ ચલાવે અને વખતે વખત મહાસભાના હરાવને અમલમાં મુકવા માટે પ્રાન્તિક સમિતિને જોખમદાર રહે.

૧૫. જીલ્લા સમિતિના પ્રતિનિધિઓની ચુંટણી ફેબ્રુઆરી માસની તા. ૨૧ મીએ થાય અને ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫ મી તારીખે પાંચ વાગ્યા સુધી સભાસદોની નોંધપુકમાં જટલા સભાસદો નોંધાયા હોય તેટલામાંથી જ થાય.

૧૬. ચુંટણીને માટે મતદારોની જાહેર સભા બોલાવવી. દરેક જીલ્લા સમિતિ નિયત કરે તેવી સમવડવાળી જગ્યાએ ખુલી રીતે ચુંટણીની સભા રાખવી. સમિતિનો મંત્રી સભા બોલાવે, અને ચુંટણીનું પરિણામ પણ એ જ જાહેર કરે.

૧૭. ઇલાકાની મુખ્ય આફિસે માર્ચ માસની તા. ૪ થીએ પ્રાન્તિક સમિતિના પ્રતિનિધિઓની ચુંટણી થાય. ચાલુ પ્રાન્તિક સમિતિના મંત્રી સભા બોલાવનાર તરીકે હશે અને તે ચુંટણીનું પરિણામ જાહેર કરશે.

૧૮. પ્રાન્તિક સમિતિના મતદારો પોતાનો મત ટપાલદ્વારા પણ નોંધાવી શકે.

૧૯. દરેક ચુંટણીનું પરિણામ મંત્રી વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ કરે.

૨૦. પ્રાન્તિક સમિતિ તેમજ જીલ્લા સમિતિઓના મંત્રીઓ બન્ની શકે ત્યાં સુધી આખો વખત એ જ કામ કરનારા હોવા જોઈએ અને જરૂર જણાય તો તેમને પ્રાન્તિક યા જીલ્લા કંડમાંથી પગાર આપવો.

૨૧. મહાસભા ચાટે પ્રતિનિધિઓની ચુંટણી નવેમ્બર માસની ૧૫ મી તારીખે થાય.

૨૨. પ્રાન્તિક સમિતિ મહાસભા ચાટે તાલુકાઓમાંથી ચુંટવાના પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા તેના પ્રમાણમાં નક્કી કરી આપે, અને તાલુકાઓમાં જીલ્લા સમિતિઓ પસંદ કરે તે સ્થળે જીલ્લાએ મંજૂર કરેલા અમલદારોની દેખરેખ હેઠળ ચુંટણીનું કામ ચાલે.

૨૩. એ ચુંટણીનાં પરિણામ જુદી જુદી જીલ્લા સમિતિ મોડામાં મોડા ડિસેમ્બરની તા. ૧ લી સુધીમાં મોકલી આપે.

૨૪. પ્રાન્તિક સમિતિ દર માસે જોડામાં જોડી એકવાર મળે અને જીલ્લાની સંસ્થાઓ તરફથી મળતા સમાચારો ઉપર વિચાર ચલાવી મહાસભાએ પસાર કરેલા ડરાવોને અમલમાં મુકવા યોગ્ય પગલાં ભરે.

૨૫. આ ધારાઓ એક વરસ એટલે કે તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સુધી અમર તે નવી પ્રાન્તિક સમિતિ તેમાં વખતોવખત સુધારાવધારા કરે ત્યાં સુધી અમલમાં રહે.

બેઝવાડાનો ઠરાવ*

આ સમિતિના અભિપ્રાય છે કે મહાસભાની તમામ સમિતિઓએ અને 'મહા-સભા'ના કાર્યકર્તાઓએ પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન નીચેનાં કામોમાં રોકવું

દરેક પ્રાન્તની વસ્તીના પ્રમાણમાં ૩૦ મી જુન સુધીમાં

૧ એક કરોડ રૂપિયા ટિળક સ્વરાજ ક્ષણમાં ભેગા કરવા.

૨ એક કરોડ સભાસદો મહાસભાના ચોપટ નોંધવા, અને

૩ ત્રીસ લાખ રેંગીયા ગામડાંમાં અને ધરોમાં ચાલુ કરવા.

* સને ૧૯૨૧ ના માર્ચ માસની ૩૧ મી તારીખે બેઝવાડામાં મળેલી મહાસમિતિએ કરેલો ઠરાવ.

મુંબઈની મહાસમિતિના ઠરાવો*

૧. શાહનશાના આગમનનો અહિંકાર.

૨. બેઝવાડાનો કાર્યક્રમ પાર પાડવા માટે બધા પ્રાંતોને અને ખાસ કરીને મુંબઈને ધન્યવાદ; તથા સપ્ટેમ્બરની ૩૦ મી તારીખ સુધીમાં પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ અહિંકાર કરવા પ્રગ્નને આગ્રહભરી બલામણુ. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની સંસ્થાઓને બની શકે તેટલો વધુ વખત કાંતવા તથા વણવા પાછળ આપવાની બલામણુ; દેશમાંના વણુકર, રેંટીયા, હાથવણાટનું કાપડ ધત્યાદિના આંકડા કાઢવાની તેમજ પરદેશી કાપડ જેની જેની પાસે હોય તેમને તે બાળી નાખવાની અગર તો રમના મોકલવાની બલામણુ; તેમજ આ પ્રવૃત્તિને લાભ લઈ કાપડના ભાવો વધારી ન મુકવાની મોલમાલિકોને વિનંતિ.

૩ દારૂ અગર બીજા કેશી પદાર્થો સામે હાલ ચાલેલી પ્રવૃત્તિ માટે સમિતિ સંતોષ જાહેર કરે છે અને પીઠાઓના પહેરા કરનારાઓને જેરવાજખી રીતે અટકાવવાનું ધોરણ સરકાર ચાલુ રાખશે તો તે છતાં પણ પહેરાનું કામ ચાલુ રાખવા સમિતિ સલાહ આપશે. દારૂ તેમજ તાડીના દુકાનદારોને પણ સમિતિની વિનંતિ છે કે તેમણે લોકલાગણીને માન આપી પોતાનો ધંધો તાખડતોખ બંધ કરવો.

૪ માલેગામ તેમજ અલીગઢના લોકોને હાથે સામા પક્ષના લોકોની પજવણી-ભરી વર્તણૂકથી ચીડાઇને જે અત્યાચાર થયા તે માટે સમિતિને દુઃખ થાય છે. સમિતિ મહાસભાસમિતિઓને બલામણુ કરે છે કે અસહકારનું બધું બળ તે પ્રવૃત્તિ શાન્તિપૂર્વક ચલાવવામાં જ રહેલું છે એ વાત પ્રગ્નના મનપર ઠસાવવા ખૂબ પ્રયત્નો કરવા. ખાડી ધારવાડ, માતિઆરી, ગુંતૂર, કાલિકત, ચિરાલા વગેરે ઠંકાણે લોકોએ જે ખામેશી અને સંયમ બતાવ્યાં તે માટે સમિતિ તેમને ધન્યવાદ આપે છે.

૫. ઠેકઠેકાણે થયેલા નાહકના ગોળીબારથી મરણ પામેલા લોકોનાં કુટુંબો તરફ સમિતિ પોતાની સહાનુભૂતિ પ્રગટ કરે છે અને તેમને મુઆરકબાદી આપે છે. તેમ એવા ગોળીબારમાં જખમી થયેલા તેમજ જુદા જુદા મુકદ્દમાઓમાં આવી જેલ ગયેલા બહાદુર લોકોને પણ સમિતિ મુઆરકબાદી આપે છે. વળી એવા જેલ ગયેલા ઘણાખરા દેશબહારીઓ જમીન ન આપતાં અગર તો અદાલત આગળ પોતાનો બચાવ

* ઇ. સ. ૧૯૨૧ ના જુલાઈની તા. ૨૮-૨૯-૩૦ મીએ મુંબઈમાં મળેલી મહાસમિતિએ કરેલા ઠરાવો.

ન કરતાં જલમાં જવાનું પસંદ કર્યું તે માટે આ સમિતિ પોતાનો સંતોષ જાહેર કરે છે. આ સમિતિનો એવો જ મત છે કે સ્વેચ્છાપૂર્વક દુઃખ સહન કરવા તૈયાર થવું એ જ હિન્દુસ્તાનને સાર સ્વરાજ મેળવવાનો માર્ગ છે અને તેથી જ નિર્દોષ સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાનો કશો જ ખચાવ કરવાની ના પાડી જલમાં જવું જરૂરનું છે.

૬ આ સમિતિ માને છે કે બધા પ્રાન્તોમાં અને ખાસ કરીને સંયુક્ત પ્રાન્તોમાં જે દબાણ ચાલી રહ્યું છે તે સ્વરાજ નજીક આવતું બન્યું છે તેની નિશાની રૂપ છે. તેથી એવા દબાણથી પ્રજા ઠરી કે દબાઈ ન જતાં કામ આવી જતા અગર તો જલ જતા નિર્દોષ દેશબંકતોની જગા પૂરનારા સેંકડો દેશબંકતો આગળ આવશે એવી સમિતિને આશા છે.

૭ સંયુક્ત પ્રાન્ત વગેરે ઠેકાણાના કાર્યકર્તાઓની ઇચ્છા એવી છે કે સરકારની સંપ્તિના જવાબમાં હવે વગરવિલગ્ને કાયદાનો સવિનયભંગ શરૂ કરવો. આ માર્ગણી વ્યાજબી છે એવો આ સમિતિનો અભિપ્રાય છે, તથાપિ આખા દેશભર શાન્તિનું વાતાવરણ ઠરી રહેવાને વિષે વધુ ખાતરી મેળવવા સાર સ્વદેશીને લગતો સમિતિનો કાર્યક્રમ પૂરો થતાં સુધી કાયદાના એવા સવિનય ભંગની શરૂઆત ન કરવી એવો આ સમિતિનો મત છે. કાયદાના સવિનય ભંગના કાર્યક્રમને અમલમાં મુકવાને જોઈતી તૈયારીને વિષે ખાતરી થતાંની સાથે જ જરૂર જણાય તો મહાસભાની ખાસ બેઠક બોલાવીને પણ કાયદાના સવિનય ભંગનો કંઈ પણ કાર્યક્રમ હાથ ધરવાની ભલામણ કરવા સમિતિ અચકાશે નહિ. આમ છતાં એકાદા પ્રાન્તમાં અગર સ્થળમાં એવો ભંગ તાત્કાલિક શરૂ કરવાની સ્થિતિ હોય તો તે પ્રાન્તની મહાસભા-સમિતિ મારફત કાર્યકારી સમિતિની મંજૂરી મેળવીને તે ચોક્કસ પ્રાન્તમાં કે સ્થળમાં કાયદાનો સવિનય ભંગ શરૂ કરવાને હરકત નથી. માત્ર કાર્યકારી સમિતિ તેવી મંજૂરી મહાસભાના બંધારણને અનુસરીને જ આપે.

મુંબઈની કારોબારી સમિતિના ઠરાવો*

સરકારી નોકરી

કારોબારી સમિતિ અહીં બિરાદરોને તેમજ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય વગેરેને તેમના ઉપર કામ ચાલુ થયા બદલ મુખારકબાદી આપે છે અને કરાંચીમાં મળેલી

* ઇ. સ. ૧૯૨૧ના ઑક્ટોબરની પાંચમી તારીખે મુંબઈમાં મળેલી કારોબારી સમિતિએ કરેલા ઠરાવો.

ખિલાફત પરિષદે સરકારની લશ્કરી નોકરીની આખતમાં પસાર કરેલા ઠરાવનો વિચાર કરતાં એવો અભિપ્રાય જાહેર કરે છે કે ખિલાફત પરિષદે એ ઠરાવ પસાર કરવામાં કલકત્તા ખાતે મળેલી મહાસભાની ખાસ બેઠકના તેમજ નાગપુર ખાતે મળેલી મહાસભાની સામાન્ય બેઠકે કરેલા ઠરાવોનો જ અનુવાદ કર્યો છે. વળી આ સમિતિ એવા મતની છે કે જે સરકારે લશ્કરી સિપાહીઓનો અને પોલીસનો ઉપયોગ રોલેટ ઍક્ટ વગેરે પ્રસંગે કર્યો તેમ પ્રજાની વાજબી અને સ્વાભાવિક રાષ્ટ્રભાવનાઓને કચડવામાં અને ઇજ્જત, તુર્કસ્તાન તેમજ અરબસ્તાનની પ્રજાઓની સ્વતંત્ર ભાવનાઓને છૂંદી નાખવામાં કરેલો છે, તે સરકારની કોઈ પણ પ્રકારની નોકરીમાં રહેલું કે જોડાતું એ દરેક હિન્દીના પ્રજાકીય મોભાને લાંછન લગાડનારું છે, અને રાષ્ટ્રના કલ્યાણનું વિરોધી છે. છતાં મુલ્કી તેમજ લશ્કરી સરકારી નોકરીને મહાસભાને નામે નોકરીઓ છોડવાનું કહેતાં કારોબારી સમિતિ વ્યાજ એટલા જ માટે અચકાચ છે કે એવી રીતે નોકરીઓ છોડેલા જે લોકોને પોતાના જીવનના બીજા સાધનો ન મળી શકે તેમને નિભાવવા મહાસભાની હજુ તૈયારી નથી.

છતાં આ સમિતિ એવા મતની તો છે જ કે મહાસભાના અસહકારના ઠરાવના મર્મને લક્ષમાં લેતાં દરેક સરકારી નોકરની—પછી તે લશ્કરી ખાતાનો હોય કે મુલ્કી ખાતાનો—એ દેખીતી રીતે જ છે કે જે કોઈ ચપ્પસ મહાસભાની મદદવમર પોતાના જીવનના બીજા સાધનો કરી લઈ શકે તેમ હોય તો તેણે પોતાની નોકરી છોડી જ દેવી.

આ સમિતિ હિન્દી સિપાહીઓનું તેમજ પોલીસખાતાના નોકરોનું ધ્યાન ખેંચે છે કે પીંજવા, કાંતવા તેમજ વણવાના ધંધામાં ટૂંક મુદતની તાલીમ લીધાથી તેમને પોતાનું સ્વતંત્ર અને આત્મસર જીવન ચલાવવા પૂરતી શક્તિ મળી શકે એમ છે. આ કારોબારી સમિતિનો વધુમાં એવો પણ અભિપ્રાય છે કે ઉપર જણાવેલા કરાંચીના ઠરાવને સાર કામ ચલાવવાનાં જે કારણો સરકાર તરફથી આપવામાં આવેલાં છે તે પ્રજાની ધાર્મિક સ્વતંત્રતામાં નિઃસંશય ગેરવાજબી દખલ દેનારાં છે. આ કારોબારી સમિતિ તમામ મહાસભાસમિતિઓને એવી સલાહ આપે છે કે તેમણે ગામેગામ સભાઓ કરવી અને કારોબારી સમિતિનો આ ઠરાવ પસાર કરવો.

અહિંકાર

આ કારોબારી સમિતિને એ નોંધ લેતાં ખેદ થાય છે કે પરદેશી કાપડના અહિંકારને માટે નક્કી કરેલા બે મહિનામાં જો કે વણી પ્રવૃત્તિ થઈ છે, છતાં એ

અહિંસક સંપૂર્ણપણે પાર ઉતર્યો નથી. તેથી આ સમિતિ મહાસભાની તમામ સંરચાઓને વીનવે છે કે ચાલુ મહિનાની આખર તારીખ પહેલાં પરદેશી કાયદાના સંપૂર્ણ અહિંસક કરવા તેઓ પોતપોતાના જીલ્લામાં ભગીરથ પ્રયત્નો કરે અને એ હેતુથી હાથકંતામણ અને હાથવણાટના કાયદાની પેદાશ માટે નરેશી એવી બધી ગોઠવણ કરે.

સત્યાગ્રહ

આ કારોબારી સમિતિને એમ લાગે છે કે જે જે જીલ્લા કે પ્રાન્તોમાં પરદેશી કાયદાના અહિંસકારનો કાર્યક્રમ પૂરી અસરકારક રીતે પાર ઉતરી શક્યો નથી તેમજ પોતાની કુલ હાજરને પહોંચી વળવા જેટલી ખાદી પેદા કરી આપે એટલા પ્રમાણમાં બધાં હાથકંતામણ અને હાથવણાટની ખીલવણી થઈ નથી તે જીલ્લાઓમાં કે પ્રાન્તોમાં સાર્વજનિક સત્યાગ્રહ શરૂ કરવાની કોઈ પણ યોજનાને કારોબારી સમિતિ મંજૂરી આપી શકતી નથી. છતાં જે કોઈ કાર્યકર્તાને સ્વદેશીતા આ કાર્યક્રમ પાર પાડવાના કામમાં અટકાયત કરવામાં આવે અને તે સામે તેને સત્યાગ્રહ કરવો હશે, તેવા વ્યક્તિ કે દાખલાઓમાં જે તેમની પ્રવૃત્તિ તે પ્રદેશની પ્રાન્તિક મહાસભા સમિતિની સંજ્ઞા હેઠળની હશે, અને તેવી સ્થાનિક પ્રાન્તિક સમિતિ પ્રાન્તમાં સર્વત્ર શાન્તિ જળવાશે એવી ખોળાધરી લેશે-તેવી વ્યક્તિઓને સત્યાગ્રહ કરવાની મંજૂરી આ કારોબારી સમિતિ આપશે.

જાહેરનામું

મુંબઈ સરકારે તેની તા. ૧૫ મી સપ્ટેમ્બરની યાદીમાં જણાવેલાં કારણોસર અલી ખિરાદરો તેમજ બીજાઓ સામે મારેલા મુકદ્દમા સામું જોતાં અમે નીચે સહી કરનારા અમારા દરેક જણના અંગત અભિપ્રાય તરીકે એવું જાહેર કરવા આગીયે છીએ કે સરકારના મુકદ્દમો કે લસકરી ખતાએજી નોકરીમાં ભરતી થવા અગર તેની નોકરીમાં રહેવાના વાજબીપણા વિષે પોતાનો અભિપ્રાય સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાપૂર્વક જણાવવાનો દરેક હિન્દીનો કુદરતી હક છે.

અમે નીચે સહી કરનારા એવો અભિપ્રાય જાહેર કરીએ છીએ કે જે રાજ્યતંત્રે હિન્દુસ્તાનની આર્થિક, નૈતિક તેમજ રાજદારી અવનતિ કરી છે, અને જેણે દાખલા તરીકે રૅલેટ ઍક્ટ સામેની લડત વેળાએ હિન્દી સિપાઇઓનો ઉપયોગ હિન્દની પ્રજાકીય આઝાદીઓને કચડી નાખવામાં અને જેમણે હિન્દુસ્તાનનું કશું ખર્ચ નથી

કર્તુ એવા આરમો, મિસરવાસીઓ, તુર્કો તેમજ ખીજ પ્રજાઓની સ્વતન્ત્રતાને કચડી નાંખવાના કામમાં કર્યો છે—એવા રાજતન્ત્રમાં કોઇ પણ હિન્દીએ મુશ્કી અને ખાસ કરીને લશ્કરી સિપાઈ તરીકેની નોકરી કરવી એ હિન્દના રાષ્ટ્રીય મોભાને ઘણો પહોંચાડનાઈ છે.

અમે એવા પણ અભિપ્રાયના છીએ કે દરેક હિન્દી સિપાઈ અને મુશ્કી નોકરની એ ફરજ છે કે તેણે સરકારની જોડેનો પોતાનો સંબંધ છોડી દેવો અને પોતાના ગુજરાનતું ખીજું કંઈ પણ સાધન શોધી લેવું.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી
લાલા લજપતરાય—લાહોર
પં. મોતીલાલ નેહરુ—અલાહાબાદ
મૌ. અમુલ બારી—લખનૌ
મીયાં મહમદ હાજી જાનમહમદ છોટાણી—મુંબઈ
હકીમ અજમલખાન—દિલ્હી
વિક્રમભાઈ જવેરભાઈ પટેલ—મુંબઈ
ડા. એમ. એ. અનસારી—દિલ્હી
બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ—પટના
વલ્લભભાઈ જવેરભાઈ પટેલ—અમદાવાદ
એન. સી. કેળકર—પૂના
સી. રાજગોપાલાચાર્ય—મદ્રાસ
જમનાલાલ બળજ—વર્ધા
ગંગાધરરાવ દેશપાંડે—મેલગામ
મૌ. અમુલ કલામ આઝાદ—કલકત્તા
ચાકુબ હસન—મદ્રાસ
અખ્યાસ તૈયબજી—વડોદરા
એમ. આર. જયકર—મુંબઈ
મૌ. આઝાદ સોબાની—લખનૌ
શ્રી. સરોજિની નાયક—મુંબઈ
અનસુયા સારાભાઈ—અમદાવાદ
શંકરલાલ શેલાભાઈ બેન્કર—મુંબઈ

જવાહરલાલ નેહરુ—અલાહાબાદ
હજરત મોહાની—કાનપુર
એસ. ઇ. રટ્ટોક્સ—કોટગઢ, કાંગડા
માધવરાવ અણે—યવતમાળ
ડા. બી. એસ. મુંજે—નાગપુર
જેરાગદાસ દોલતરામ—હૈદરાબાદ
મહાદેવ હરિભાઈ દેશમ—સામરમતી
કાન્ડા વેંકટાચાર્યા—ગુરુ
જીતેન્દ્રલાલ બેનરજી—મુંબઈ
શ્યામસુંદર ચક્રવર્તી—કલકત્તા
બરજેરજી શરામજી ભર્યા—મુંબઈ
હરિસર્વોત્તમગવ—ગનપુર
મુસીર હસન કિફવાઈ—દિલ્હી
ડા. એમ. આર. જોળકર—નાગપુર
વી. વી. દારતાને—ભુસાવળ
અહમદ હાજી સિદ્દિક ખત્રી—મુંબઈ
ડી. વી. જોખે—પૂના
લક્ષ્મીદાસ રવજી તેરસી—મુંબઈ
ખલીફ જમાન—દિલ્હી
કે. એમ. અમુલ ગદુર—દિલ્હી
ગુરુ રામચન્દ્રરાવ—આન્ધ્ર
ડી. એસ. વિજયરાવ—લાહોર
બી. એલ. સુખમણ્ય—આંધ્ર
કે. એન. કરગુપ્તીકર—મેલગામ

દિલ્હીની મહાસમિતિના ઠરાવો

આ વર્ષની આખર પહેલાં સ્વરાજ સ્થાપવાના રાષ્ટ્રના નિશ્ચયને પૂરેપૂરે અમલમાં આણવાને હવે એક માસથી બહુ વધારે વખત નથી; અહીં ભાષ્યો અને બીજા નેતાઓ મંડલામાં અને કેદમાં પૂરામાં સંપૂર્ણ અહિંસાનું પાલન કરીને પ્રજાએ નમૂનેદાર આત્મસંયમ માટેની પોતાની શક્તિ ગતાની આપી છે; અને સ્વરાજ સ્થાપના માટે પૂરતી થઇ પડે એટલી તાલીમ લેવાને સારૂ હવે વધારે દુઃખ સહન કરવાની અને વ્યવસ્થા બજાવવાની શક્તિ ગતાવધી એ રાષ્ટ્રને માટે ઇષ્ટ છે; તેથી મહાસમિતિ નીચેની શરતોએ દરેક પ્રાન્તની પ્રાન્તિક સમિતિને પોતાપોતાની જવાબદારી પર અને પોતાને સૌથી અનુકૂળ જણાય તેવી પદ્ધતિએ સત્યાગ્રહ (કરે) આપવાનો ઇનકાર કરવાની હદ સુધી પણ) શરૂ કરવાની સત્તા આપે છે:

૧. વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ કરનાર દરેક જણને સારૂ જરૂરી શરત એ છે કે તેને કંતતાં આવડતું હોવું જોઈએ અને અસહકારના કાર્યક્રમના જે ભાગ તેને લાગુ પડતો હોય તેનું તેણે સંપૂર્ણ પાલન કર્યું હોવું જોઈએ. દાખલા તરીકે તેણે પરદેશી કપડાંનો પૂરેપૂરો ત્યાગ કરીને હાથે કંતેલા ને હાથે વણેલાં કપડાં અંગીકાર કર્યાં હોવાં જોઈએ. હિન્દુમુસલમાનની એકતા ઉપર તેમજ હિન્દમાંની બુદ્ધિબુદ્ધિ બંને પાળતી કોમોની એકદિલી વિષે શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ, ખિલાફત અને પંજાબના અન્યથો દર કરવા માટે અને સ્વરાજ સ્થાપવા માટે અહિંસાનું પાલન અનિવાર્ય છે એવી તેની દૃઢ માન્યતા હોવી જોઈએ, અને જો તે હિન્દુ હોય તો તે પોતા અસ્પૃશ્યતાને હિન્દી રાષ્ટ્રભાવના પરના એક કલંક રૂપ ગણે છે એમ તેણે પોતાના વર્તનથી સાબીત કરી આપવું જોઈએ.

૨. સામટા સત્યાગ્રહને માટે એક એક જુદો કે તાલુકો તે એક એક ટુકડી ગણાશે. આવી જે કોઇ જગ્યાની ટુકડી બહાર પડે તે જલ્દા કે તાલુકાની વસ્તીના ઘણા મોટા ભાગે પૂર્ણ સ્વદેશીના સ્વીકાર કર્યો હોવો જોઈએ અને એ જલ્દાની કે તાલુકાની કાપડને લગતી બધી જરૂરીયાત ત્યાંના જ લોકોને હાથે કંતાયેલા અને વણાયેલા કાપડમાંથી પૂરી પડતી હોવી જોઈએ. વળી સદર જુદા કે તાલુકાની વસ્તીના મોટા ભાગને અસહકારનાં બીજાં અંગો પર પણ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ અને તેમનું પાલન લોકોને હાથે થતું હોવું જોઈએ.

કોઇ પણ સત્યાગ્રહી રાષ્ટ્રીય રાજાઓનાં નાણાંમાંથી પોતાનો નભાવ થશે એવી આશા ન રાખે, કેદ ભોગવતા સત્યાગ્રહીઓનાં કુટુંબનાં માણસોએ પણ કશી જાહેર મદદની આશા ન રાખતાં પીંછને, કાંતીને કે વણીને અગર ખીજી હરકોઇ રીતે પોતાનું ગુજરાન કરવાની તૈયારી રાખવી.

કોઇ પણ પ્રાન્તિક સમિતિની અરજી પરથી આ શરતોમાંની કોઇ પણ શરત હીલી કરવી મુતાસજ છે એવી ધારોખારી સમિતિને ખાતરી થાય તો સત્યાગ્રહની શરતોમાં તેવી છૂટછાટ મુકવાની સત્તા આ મહાસમિતિ ધારોખારી સમિતિને આપે છે.

અમદાવાદ મહાસભાનો ઠરાવ

છેલ્લી મહાસભાની બેઠક બાદ હિન્દુસ્તાનના લોકોએ સ્વાનુભવ ઉપરથી જોયું છે કે અહિંસાત્મક અસહકાર અખત્યાર કરવાને લીધે દેશે નિર્મખતા, આપભોગ અને આત્મમાનમાં ભારે પ્રગતિ કરી છે તેથી, તથા એ પ્રવૃત્તિથી સરકારની પ્રતિજ્ઞાને ભારે ધક્કો પહોંચ્યો છે તેથી, તથા દેશ આખો સ્વરાજની દિશામાં ઝપાટાભેર પ્રગતિ કરી રહ્યો છે તેથી, આ મહાસભા કલકત્તાની મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં પસાર થયેલો અને નાગપુરમાં ઈરી મંજુર થયેલો ઠરાવ કાયમ રાખે છે, અને જ્યાં સુધી ખિલાફતનાં તથા પંજાબનાં દુઃખોનું નિવારણ ન થાય તથા સ્વરાજ ન સ્થપાય અને હિન્દુસ્તાનના રાજ્યવહીવટનો કાયમો બિનજવાબદાર સરકારના હાથમાંથી હિન્દુસ્તાનના લોકોના હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી અત્યાર કરતાં વધુ જોડેથી અહિંસાત્મક અસહકારનો કાર્યક્રમ દરેક પ્રાન્ત પોતાને માટે જે રીતે ચલાવવાનું ઠરાવે તે રીતે ચાલુ રાખવાનો પોતાનો મક્કમ નિશ્ચય જાહેર કરે છે.

અને વાહસરાય સાહેબે તાજેતરનાં પોતાનાં ભાષણોમાં જે બધી ધમકીઓ આપી છે તેથી, તથા તેનાં પરિણામે હિન્દની સરકારે જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં સ્વયંસેવકનાં દળો વિખેરી નાખીને, ગેરકાયદે અને આપખુદ રીતે જાહેર સભાઓની તથા સમિતિની સભાઓની પણ જામરદસ્તીથી બંધી કરીને અને કેટલાક પ્રાન્તોમાં મહાસભાના કાર્યકર્તાઓને પકડીને દમનનોતિ અખત્યાર કરી છે તેથી, તથા આ દમનનીતિનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ મહાસભા અને ખિલાફતની પ્રવૃત્તિને ગુંગાગ્રી દેવાનો તથા લોકોને તેમની મદદ મળતી બંધ કરવાનો છે તેથી, આ મહાસભા ઠરાવ કરે છે કે મહાસભાની તમામ પ્રવૃત્તિઓ જેટલે દરજ્જે જરૂરી હોય તેટલે દરજ્જે

સુલતવી રાખવી, અને સહુ કોઇને મહાસભા અપીલ કરે છે કે તેમણે ગૃહ ૨૩ માં નવેમ્બરે મહાસભાની કાર્યવાહક સભાએ સુધ્ધમાં નક્કી કરેલા ઠરાવમાં જણાવેલી શરતો પ્રમાણે આખા દેશભર જે સ્વયંસેવક સેન્યો તૈયાર કરવામાં આવે તેમાં જોડાઈને શાન્તિપૂર્વક તથા કરી પણ હોહા કર્યા વિના પકડાવા માટે પોતાની જાતને અપણું કરવી. વળી નીચે જણાવેલા પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહી ન કરે તેને સ્વયંસેવક તરીકે સ્વીકારવો નહિ:

ઇશ્વર સાક્ષી રાખીને હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે

૧. હું રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સૈન્યનો સૈનિક થવા ઇચ્છું છું.

૨. જ્યાં સુધી હું તે સૈન્યમાં રહીશ ત્યાં સુધી હું વાચા અને કર્મણુ અહિંસાપરાયણ રહીશ તથા મનસા પણ તેવા જ રહેવાનો ખરા દિલથી પ્રયત્ન કરીશ; કારણ હું માનું છું કે હિન્દુસ્તાનના અત્યારના સંજોગોમાં કેવળ અહિંસા જ ખિલાફત તથા પંજાબને મદદ કરી શકે અને સ્વરાજની સ્થાપના કરી શકે, તથા હિન્દુસ્તાનની તમામ કોમો તથા જાતો, હિન્દુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી તથા યહુદી તેમાં એકતા જમાવી શકે.

૩. હું આવી એકતામાં માનું છું અને તેવી એકતા વધે તે માટે સતત પ્રયત્ન કરીશ.

૪. હિન્દુસ્તાનના આર્થિક, રાજકીય તથા નૈતિક ઉદ્ધારને અર્થે સ્વદેશી ખાસ આવશ્યક છે એમ હું માનું છું અને હું ખીજાં તમામ કપડાંનો ત્યાગ કરી હાથે કાંતેલી તથા હાથે વણેલી ખાદીનો ઉપયોગ કરીશ.

૫. હિન્દુ તરીકે હું અસ્પૃશ્યતાનું કલંક દૂર કરવું જરૂરી તથા ન્યાયયુક્ત છે એમ માનું છું. જ્યારે જ્યારે બની શકે તેમ હોય ત્યારે તેમના અંગત સંબંધમાં આવવાના પ્રસંગો હું શોધીશ તથા અન્યજાતિઓની સેવા કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

૬. હું મારા ઉપરી અમલદારોની સૂચનાઓનું તથા સ્વયંસેવક સમિતિ અથવા કારોબારી સમિતિ અથવા તે મહાસભાએ સ્થાપેલી બીજી કોઈ સંસ્થા આ પ્રતિજ્ઞાના તત્વથી વિરોધી ન હોય તેવા જે નિયમો રચશે તે તમામનું પાલન કરીશ.

૭. મારા ધર્મ તથા દેશને ખાતર ગુસ્સો કર્યા વિના હું જેલ, મારપીટ તથા મોતની પણ બરદાસ કરી લેવા તૈયાર છું.

૮. હું જેલમાં જઈ ત્યારે મહાસભા પાસેથી મારા કુટુંબ માટે અથવા મારા ઉપર આધાર રાખનારાઓ માટે કોઈ પણ જાતની મદદ હું માગીશ નહિ.

આ મહાસભાનો વિશ્વાસ છે કે ૧૮ વર્ષનો અને તેની ઉપરનો દરેક શખ્સ સ્વયંસેવક સૈન્યમાં તરત જોડાઈ જશે.

જાહેર સભાઓ ભરવાની બાંધીનું જાહેરનામું નીકળ્યું હોવા છતાં અને સમિતિઓની સભાઓને પણ જાહેર સભાઓ ગણવાનો પ્રયત્ન થયેલો હોવાથી, આ મહાસભા સમિતિસભાઓ તથા જાહેર સભાઓ ભરવાની સલાહ આપે છે. જાહેર સભાઓ બંધ જગામાં ટીકટીટી રાખીને તથા અગાઉથી જાહેર કરીને ભરાય, તેમાં ખનતા સુધી પહેલેથી જેમનાં નામો જાહેર કર્યાં હોય એવા વક્તાઓ પોતાનાં લખેલાં ભાષણો કરે તથા ઉચ્ચરણી અને તેને પરિણામે લોકો તરફથી તોરાણ થવાનો સંભવ એ અને ટાળવાની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવામાં આવે.

આ મહાસભાનો એવો અભિપ્રાય છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા તરફથી પોતાની સત્તાનો આપખુદી, જુલમી અને મદાની હરી લેનારો ઉપયોગ થતો અટકાવવા સારૂ ખીજા બધા ઉપાયો અજમાવી લીધા પછી હથિયારબંધ બળવાની અવેજીમાં કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવો એ જ એકમાત્ર સુધરેલો અને અસરકારક ઉપાય છે. તેથી આ મહાસભા દરેક કાર્યકર્તા તથા ખીજા જેમની શાન્તિમય સાધનોમાં શ્રદ્ધા હોય અને જેની ખાતરી થઈ ગઈ હોય કે ચાલુ સરકારને હિન્દુસ્તાનના લોકો પ્રત્યેના કેવળ ખિનજવાબદાર સ્થાનેથી ઉતારી પાડવાનો કોઈ ને કોઈ પ્રકારના આપભોગ સિવાય ખીજો ઉપાય નથી, તેઓને સલાહ આપે છે કે તેમણે વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ આદરવો અને જ્યારે તેમને લાગે કે લોકસમૂહ અહિંસાનું તથા દિલ્હીમાં મળેલી છેલ્લી મહાસમિતિએ જણાવેલી તેને લગતી બીજી શરતોનું પાલન કરવા પૂરતો કેળવાશે છે ત્યારે સામુદાયિક સવિનય ભંગ પણ આદરવો.

આ મહાસભાનો એવો અભિપ્રાય છે કે વ્યક્તિગત અથવા સામુદાયિક સવિનય ભંગ (તે હુમલાના સ્વરૂપનો હોય કે બચાવના સ્વરૂપનો હોય) યોગ્ય સાવચેતી રાખીને તથા દારોગ્યારી સમિતિ અથવા પોતાની પ્રાન્તિક સમિતિ વખતે વખત જે સત્યનાઓ કાઢે તેને અનુસરીને ઉપાડવામાં આવે તેમાં તમામ શક્તિ એકાગ્ર કરી શકાય એટલા માટે મહાસભાની બીજી તમામ પ્રવૃત્તિઓ જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે જરૂર જણાય ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે તેટલે દરજ્જો મોકુફ રાખવામાં આવે.

આ મહાસભા ૧૮ વષના તથા તે ઉપરના તમામ વિદ્યાર્થીઓને અને તેમાંથી ખાસ કરીને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં બહુતા હોય તેમને તથા તેવી સંસ્થાઓના અધ્યાપકોને ઉપર જણાવેલા પ્રતિસાધન ઉપર તુરતાતુરત સહી કરવાનું અને રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સેન્યમાં જોડાઈ જવાનું નિમંત્રણ કરે છે.

મહાસભાના કાર્ય કરનારાઓના મોટા ભાગનું પકડાઈ જવાનું હાથવેંતમાં હોવાથી આ મહાસભા પોતાનું સામાન્ય તંત્ર જ્યારે જ્યારે બંધી શકે ત્યારે તેનો હમશેની રીતે ઉપયોગ કરવાને માટે અકબંધ રહેવા દઈને મહાત્મા ગાંધીને બીજા સૂચનાઓ નીકળે ત્યાં સુધી મહાસભાના સરમુખત્યાર નીમે છે, અને મહાસભિતિની તમામ સત્તા તેમને સોંપે છે તે સત્તામાં મહાસભાની ખાસ બેઠક બોલાવવાની, મહાસભિતિની અથવા કારોબારી સભિતિની સભાઓ બોલાવવાની સત્તાનો સમાવેશ થાય છે. આવી સત્તા મહાસભિતિની કોઈ પણ બે બેઠકો થાય તેના વચલા ગાળામાં તેમને અખત્યાર કરવાનો હક રહેશે. વળી અણુધાર્મી પ્રસંગે પોતાની પક્ષીના સરમુખત્યાર નીમવાનો પણ તેમને અધિકાર છે.

એવા ઉત્તરાધિકારી સરમુખત્યાર અથવા તેમના પક્ષી ઉત્તરાધિકારીઓ જે જે બીજા સરમુખત્યારો નીમે તે બધા સરમુખત્યારોને આ મહાસભા ઉપર વહુવેલી સત્તા આપે છે.

તેમાં એક શરત એવી છે કે આ હરાવમાં જણાવેલી કોઈ બાબતથી મહાત્મા ગાંધીને કે ઉપર જણાવ્યા એવા તેમના કોઈ ઉત્તરાધિકારીને લિન્દની સરકાર અથવા બ્રિટિશ સરકાર સાથે મહાસભિતિની મંજુરી લીધા વિના તથા તે મંજુરી તેને માટે બોલાવેલી ખાસ મહાસભા પાસે પસાર કરાવ્યા વિના સૂતેહની શરતો નક્કી કરવાનો અધિકાર નથી. વળી બીજી શરત એ પણ છે કે મહાત્મા ગાંધી અથવા તેમના ઉત્તરાધિકારીને મહાસભાની પ્રથમ પરવાનગી મેળવ્યા વિના મહાસભાના ધ્યેયમાં કોઈ પણ સંજોગમાં કશો ફેરફાર કરવાની સત્તા નથી.

આ મહાસભા જે દેશબંકતો પોતાના અંતરાત્માના અવાજને ખાતર અથવા દેશને ખાતર જેલ ભોગવી રહ્યા છે તેમને મુઆરકબાદી આપે છે અને માને છે કે તેમના આપબોગથી સ્વરાજનું આગમન બહુ ત્વરિત થયું છે.

બારડોલી તાલુકાની પરિષદના ઠરાવ

૧. આ તાલુકા સામુદાયિક સવિનય ભંગને સાર તૈયાર છે.

૨. આ પરિષદ માને છે કે—

ક હિન્દુસ્તાનનાં દુઃખોને દૂર કરવા સાર હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી વગેરે કોમો વચ્ચે મિત્રતાની આવશ્યકતા છે.

ખ મજૂર દુઃખોનું ઔષધ શાન્તિ, સખરી અને સહનશીલતા જ છે.

ગ હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતાને સાર પ્રત્યેક ઘરમાં રેડીયાના ઉપયોગની અને બધાંએ હાથે કાંતેલા અને હાથે વણેલા મુતરનાં કપડાંનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા છે.

ઘ હિન્દુઓ જ્યાં સુધી અસ્પૃશ્યતાનો સર્વથા ત્યાગ ન કરે ત્યાં સુધી સ્વરાજ અશક્ય

ક લોકોની ઉન્નતિને સાર ને બંધનમાંથી છુટવાને સાર ગુસ્સો કર્યા વિના માલમિલકત ખોવા, કેદમાં જવા કે જરૂર પડે તો જીવ આપવા લોકોએ તૈયાર થવાની આવશ્યકતા છે.

૩. આ પરિષદ ઉમેદ રાખે છે કે બારડોલી તાલુકાને પોતાનો ભોગ આપવાની પ્રથમ તક મળશે.

૪ આ પરિષદ કારોબારી સમિતિને સુચવે છે કે જેને કારોબારી સમિતિ બીજા કંઈ પણ બંધનકારક ઠરાવ પસાર ન કરે તો, અગર રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ ન બરાબ તો બારડોલી તુરત સામુદાયિક સવિનય ભંગ મહાત્મા ગાંધીજી અને પરિષદના પ્રમુખની સલાહ મુજબ શરૂ કરશે.

૫. આ પરિષદ બલામણુ કરે છે કે જેઓ મહાસભાએ ઠરાવેલી શરતોનું પાલન કરવા તૈયાર હોય તેવા બારડોલી તાલુકાના રહેવાસીઓ બીજા ઠરાવ થતાં સુધી સરકારમહેસુલ ન ભરે.

બારડોલી-દિલ્હીના ઠરાવ*

બારડોલી ખાતે ૧૧ મી અને ૧૨ મી તારીખે મળેલી કારોબારી સમિતિએ પસાર કરેલા ઠરાવો પર કાળજીપૂર્વક વિચાર ચલાવીને મહાસમિતિ મળકર ઠરાવોને, તેમાં નમુદ કરેલા ફેરફારો સહિત મંજૂર રાખે છે, તથા વધારામાં દર્શાવે છે કે વ્યક્તિગત સવિનય બંંગ તીવ્ર અથવા રક્ષક રૂપમાં ચોક્કસ જગ્યાઓએ અને ચોક્કસ કાયદાઓના, તે તે પ્રાન્તની પ્રાન્તિક સમિતિ કહે ત્યારે અને તેની પરવાનગીથી શરૂ કરી શકાય; શરત એટલી કે જ્યાં સુધી મહાસભાએ કે મહાસમિતિએ કે કારોબારી સમિતિએ ઠરાવેલી બધી શરતોનું કડકપણે પાલન કરવામાં આવતું હોય.

દારૂની ચોટી જોટલી જરૂરી છે તેટલી જ પરદેશી દારૂ પર ચોટી કરવાની પણ જરૂર છે એવી ખબરો અનેક ટુંકાણેથી આવવાથી, મહાસમિતિ આવી ચોટી, ખાતરીની હોય તેવી, બારડોલીના ઠરાવોમાં દારૂની ચોટી સંબંધી જે નિયમો જણાવેલા છે તે જ નિયમોએ કરવાની છૂટ આપે છે.

મહાસમિતિ ખુલાસો કરવા ઇચ્છે છે કે કાર્યવાહક સમિતિના ઠરાવોનો અર્થ એ નથી કે મહાસભાનો અસહકારનો મૂળ કાર્યક્રમ છોડી દેવો કે સામુદાયિક સવિનય બંંગનો કાયમનો ત્યાગ કરવો. પરંતુ મહાસમિતિ માને છે કે આવશ્યક એવી સામુદાયિક શાન્તિ તો બારડોલીની કારોબારી સમિતિએ ઘડેલા રચનાત્મક કાર્યક્રમને સ્વયંસેવકોએ અમલમાં મુકવાથી જ સ્થાપી શકાશે.

મહાસમિતિ માને છે કે જ્યારે જ્યારે રાજ્ય જાહેર થયેલા પ્રગ્નકાય નિશ્ચયનો વિશેષ કરે છે ત્યારે ત્યારે સવિનય બંંગનો પ્રયોગ કરવો એ પ્રજાનો હક અને તેની ફરજ છે.

નોંધ—વ્યક્તિગત સવિનય બંંગ એટલે એક વ્યક્તિ કે અગાઉથી નક્કી થયેલી વ્યક્તિઓની સંખ્યા કે મંડળ કાયદા કે હુકમોનો જે સવિનય બંંગ કરે તે. તેથી, જે જાહેર સભામાં હાજર રહેનારાઓ ટીકીટો કાઢીને નક્કી થયેલા હોય અને જ્યાં રજા વગર કોઈને દાખલ કરવામાં ન આવતું હોય, તેવી જાહેર સભા છતી બંધીએ ભરતી એ વ્યક્તિગત સવિનય બંંગનું દૃષ્ટાન્ત થયું; જે જાહેર સભામાં જાહેરને કોઈ પણ જાતના અંકુશ

* ઈ. સ. ૧૯૨૨ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૫મી તારીખે મહાસમિતિએ દિલ્હીમાં કરેલા ઠરાવ.

વગર દાખલ થવાની છૂટ હોય તેવી સભા છતી બંધીએ ભરવી એ સામુદાયિક સવિનય ભંગનું દૃષ્ટાન્ત થયું. આવેા સવિનય ભંગ રક્ષણાત્મક ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે મનાઇ થયેલી જાહેર સભા હમ્મેશની પ્રવૃત્તિને અંગે ભરવામાં આવે, પછી ભલે પરિણામે પકડાપકડી થાય. તેવી જાહેર સભા હમ્મેશની પ્રવૃત્તિને અંગે જ હોય, પરંતુ પકડાવા અને કેદમાં જવાના ઉદ્દેશથી જ રક્ત ભરવામાં આવી હોય તો તે તીવ્ર સવિનય ભંગ કહેવાય.

બારડોલીના ઠરાવો

(મહાસમિતિએ કરેલા ફેરફાર સાથે)

૧૧મી ફેબ્રુઆરી

૧. ચૌરીચૌરામાં લોકોનાં ટોળાંએ પશુતાબરીરીતે પોલીસનાં ખૂન કરીને અને નિઃકરતાથી પોલીસ ચોટી બાળીને જે અમાનુષી વર્તન ચલાવ્યું છે તેને માટે કારોબારી સમિતિ ખેદ પ્રદર્શિત કરે છે અને માર્યા ગયેલાંઓનાં કુટુંબો તરફ દિલસોાજ બતાવે છે.

સામુદાયિક સવિનય ભંગ શરૂ કરવાનો વખત આવતાં દરેક વેળાએ કુદરતે પ્રીકરીને ચેતવણી આપી છે; અને દરેક વેળાએ ક્યાંક ને ક્યાંક લોકો તોફાન કરી ઉઠ્યા છે તે પરથી જણાય છે કે દેશનું વાતાવરણ સામુદાયિક સવિનય ભંગને સાપૂરતું શાન્તિમય નથી. એનું સૌથી છેલ્લું દૃષ્ટાન્ત ગોરખપુર પાસેના ચૌરીચૌરાના ગોઝારા અને ત્રાસદાયક બનાવો છે. તેથી મહાસભાની કારોબારી સમિતિ ઠરાવ કરે છે કે બારડોલી અને બીજે ઠેકાણે શરૂ કરવા ધારેલા સામુદાયિક સવિનય ભંગ મોકુફ રાખવો. સરકારને આપવાના મહેસુલ અને બીજા કદ જે સામુદાયિક સવિનય ભંગની આશાએ ભરવા મુલતવી રાખવામાં આવ્યા હોય તે ભરી દેવા બેઠૂતોને સલાહ આપવાની અને તીવ્ર ભંગની તૈયારી માટેની દરેક પ્રવૃત્તિ મોકુફ રાખવાની કારોબારી સમિતિ સ્થાનિક મહાસમિતિઓને સૂચના કરે છે.

ગોરખપુરમાં બન્યા એવા ટોળાંઓના અત્યાચારો અને અંબઈ તથા મદ્રાસમાં ૧૯૨૧ની ૧૭મી નવેમ્બરે અને ગામ ૧૩મી જાન્યુઆરીએ ચાલી એવી ચુંડાશાહી પ્રીથી નહિ બનવા પામે એવી ખાતરી મળે તેનું અહિંસામય વાતાવરણ પેદા થતાં સુધી સામુદાયિક સવિનય ભંગ મુલતવી રાખવામાં આવશે.

શાન્તિમય વાતાવરણ હલુ કરવાના હેતુથી કારોબારી સમિતિ સ મહાસભા સમિતિઓને સલાહ આપે છે કે બીજા સૂચનાઓ મળતાં સુધી તેમજ મહાસભાની

સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ (જ્યાં સંપૂર્ણ શાન્તિમય વાતાવરણની ખાતરી મળી શકે ત્યાં ઐત્તિક હડતાળ સુધી) સિવાયની ખાસ પકડાઈને જેલ જવાના હેતુથી ઉપારેલી પ્રવૃત્તિઓ બંધ રાખવી અને એમ કરવા માટે દારૂનાં પીંદાંમાં જનર માણસોને મઘપાનનાં અનિષ્ટોથી દૂર રહેવાનું સમજાવવાના શુદ્ધ અને શાન્ત હેતુથી પહેરા ભરવા સિવાય બધા પહેરા બંધ કરવા તથા દારૂનાં પીંદાં પરન પહેરા પણ બાણીતા શુદ્ધ ચારિત્રવાળા અને સ્થાનિક મહાસભાસમિતિઓએ ખાસ પસંદ કરેલા માણસો પાસે જ ભરાવવા.

ખીજ સૂચનાઓ મળતાં સુધી ઇકત સભાબંધીના હુકમો તોડવાના હેતુથી જ સ્વયંસેવકોનાં સરઘસો કાઢવાનું અને બહાર સભાઓ ભરવાનું બંધ કરવાને કારો-ખારી સમિતિ સલાહ આપે છે; પણ મહાસભા અથવા ખીજ સમિતિઓની ખાનગી સભાઓ અથવા મહાસભાની સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવાને સાર જરૂરની એવી બહાર સભાઓ ભરવામાં આ ઠરાવથી હરકત નહિ આવે.

રૈયતલોક જમીનદારોને સાંથ નથી આપતા એવી શ્રિયાદો કારોખારી સમિતિ પાસે આવી છે, તેથી મહાસભાના કાર્યકર્તાઓને તથા મહાસભાસમિતિઓને કારો-ખારી સમિતિની સલાહ છે કે તેમણે રૈયતલોકને સમજાવવું કે આવી રીતે સાંથ ન આપવી એ મહાસભાના ઠરાવની વિરુદ્ધ છે અને દેશના હિતને નુકસાનકર્તા છે.

કારોખારી સમિતિ જમીનદારોને ખાતરી આપે છે કે જમીનદારોના કાર્યદેસર હક પર તરોપ મારવાનો મહાસભાની પ્રવૃત્તિનો જરા પણ ઉદ્દેશ નથી. કારોખારી સમિતિ તો એમ ઇચ્છે છે કે જ્યાં રૈયતોને દુઃખ હોય ત્યાં પણ એનું નિવારણ અંદરઅંદરની સલાહથી અને હમેશની જેમ લવાદ દારૂ કરી લેવું.

કારોખારી સમિતિ પાસે શ્રિયાદો કરવામાં આવી છે કે સ્વયંસેવક દળ બનાવવામાં સ્વયંસેવકની પસંદગી કરવામાં ખૂબ ઢીલાપણું ચાલે છે અને હાથે કાંતેલી વણેલી ખાદીના સંપૂર્ણ વાપરનો અને હિન્દુઓ પાસે અસ્પૃશ્યતાનાશના નિયમનું પાલન કરાવવાનો આગ્રહ રાખવામાં નથી આવતો, તેમજ ઉમેદવારોને મહાસભાના ઠરાવ પ્રમાણે વિચાર, વાણી ને વર્તનમાં અહિંસાપાલન પર શ્રદ્ધા છે કે કેમ તે નક્કી કરવાની કાળજી રાખવામાં નથી આવતી, તેથી કારોખારી સમિતિ સૌ મહાસભા-સમિતિઓને સૂચવે છે કે તેમણે પોતાનાં પત્રો નવેસર બનાવવાં અને જે સ્વયં-સેવકો પ્રતિજ્ઞાની શરતોનું કડક પાલન ન કરતા હોય તે બધાનાં નામ તેમાંથી આતલ કરવાં.

કારોબારી સમિતિને એવો અભિપ્રાય છે કે ન્યાં સુધી મહાસભાના સભ્યો મહાસભાના બંધારણને અને કારોબારી સમિતિ તરફથી વખતોવખત બહાર પડતા ઠરાવોને સંપૂર્ણપણે અમલમાં નહિ મુકે ત્યાં સુધી મહાસભાના ધ્યેયની પ્રાપ્તિ મિલકુલ અથવા જરૂર પૂરતી પણ થવી અશક્ય છે.

મહાસમિતિની ખાસ બોલાવવામાં આવનારી સભા મળતાં સુધી અને પછી મહાસમિતિની મંજૂરી મળે તો આ ઠરાવ અમલમાં રહેશે. મહામંત્રીએ હકીમ અબ્દુલખાનની સાથે મસલત ચલાવીને એ સભા અને તેટલી જલદી બોલાવવી.

૨. કારોબારી સમિતિના અભિપ્રાય પ્રમાણે સરકારી નોકરી છોડી દેનાર લોકોને કામ શોધી આપવાને એક યોજનાની જરૂર છે અને તે હેતુથી આવતીજ મહાસમિતિની ખાસ સભાના વિચાર માટે એક યોજના ઘડી કાઢવાને શેઠ મીયાં મહમદ હાજી જાનમહમદ છોટાણી, શ્રી. જમનાલાલ બજાજ અને શ્રી. વિદુલભાઈ પટેલની સમિતિ નીમવામાં આવે છે.

૧૨ મી ફેબ્રુઆરી

૩. ગોરખપુરનો ખેડકારક બનાવ એ વાતની સાબીતી રૂપ છે કે અહિંસા એ સામુદાયિક સંવિનય બંધનું અલગ જરૂરી અને મૂળભૂત એવું મુખ્ય અંગ હોવાની આવશ્યકતા પ્રગ્નએ પૂરેપૂરી પિછાણી નથી તેથી, તેમજ મહાસભાની સૂચનાઓની વિરુદ્ધ જઈને ગમે તેવા માણસોને સ્વયંસેવક બનાવી દીધાની જે વાતો સાંભળવામાં આવી છે તે બતાવી આપે છે કે સત્યાગ્રહના પ્રાણ રૂપ જે વસ્તુ છે તેની કિંમત લોકોએ હજુ જાણી નથી તેથી, તેમજ કારોબારી સમિતિને મતે પ્રમુખીય ઉદ્દેશ પાડવામાં દીલ થાય છે તેનું કારણ એ જ છે કે મહાસભા બંધારણને દીલો અને અધૂરો જ અમલ થયેલો છે તેથી તથા આંતરવ્યવસ્થાને સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવાની દૃષ્ટિએ—

કારોબારી સમિતિ મહાસભાની બધી સમિતિઓને નીચે લખી પ્રવૃત્તિઓમાં લાગી જવાની સલાહ આપે છે:

ક મહાસભાના ઓછામાં ઓછા એક કરોડ સભાસદો નોંધવા.

સૂચના ૧—શાન્તિમયર્ અને વ્યાજબી ઉપાયો આ મહાસભાના ધ્યેયને સાર છે તેથી, સ્વરાજપ્રાપ્તિને અર્થે આવા ઇલાજોની અત્યંત આવશ્યકતા ન માનતો હોય તેવા કોઈ માણસને નોંધવો ન જોઈએ. એટલા માટે જેને મહાસભામાં

મૂળમાં— *‘મનકર’; †‘શાન્તિ (અહિંસા)’ ‡‘વ્યાજબીપણું (સત્ય)’

નેહાવાને સમજવવામાં આવે તે દરેક જાણુને મહાસભાનું ધ્યેય શું છે તે સંભાળપૂર્વક ગળે ઉતરવું જોઈયે.

સૂચના—સ્વયંસેવકો પ્ધાનમાં રાખે કે વાર્ષિક લવાજમ ન ભરનાર કોષ્ટ મહાસભાનો યથાર્થ સભાસદ ન ગણી શકાય; તેથી સવળા જૂના સભાસદોને પોતાનાં નામ ફરીથી નોંધાવવાને કહેવું જોઈયે.

જે રેંટીયાને લોકપ્રિય કરવો અને હાયકંતામણીને હાયવણાટની ખાદી નેશર કરવાની યોજના કરવી અને ધરોધર ફરીને તેની વપરાશ લોકપ્રિય કરવી. §

સૂચના—આ હેતુ સાધવા ખાતર અધા સ્વયંસેવકો અને મહાસભાના અમલદારો ખાદીના પોષાક પહેરે, અને ઝેવી બલામણુ કરવામાં આવે છે કે બીજાંએને ઉત્તેજન આપવાની દૃષ્ટિએ તેમણે પોતે કાંતતાં શીખવું.

૧ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ ચલાવવી.

સૂચના—સરકારી નિશાળો ઉપર પહેરો મુકવાનો નથી; સરકારી અને સરકારની મદદથી ચાલતી શાળાઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓને આકર્ષી લેવાને સારૂ દરેક જરૂરી આમતમાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓની શ્રેષ્ઠતા ઉપર જ આધાર રાખવો.

જ પછાત વર્ગોને ઉચ્ચ જીવન માટે કેળવવા, તેમની સામાજિક, માનસિક અને નૈતિક સ્થિતિ સુધારવી, તેમનાં છોકરાંને રાષ્ટ્રીય શાળાઓમાં મોકલવા તેમને સમજવવા અને બીજા શહેરીઓ જે સાધારણ સગવડો ભોગવે છે તે તેમને મેળવી આપવી.

સૂચના—આથી જ્યાં જ્યાં અસ્પૃશ્યો પ્રત્યેના અજુગમો હજી સખત છે તેવાં સ્થળોમાં જુદી શાળાઓ અને જુદા કુવાઓ મહાસભાને પૈસે નમાવવા. તેમનાં છોકરાંઓને રાષ્ટ્રીય શાળાઓમાં દાખલ કરવાના અને ગામના કુવાઓ અસ્પૃશ્યોને વાપરવા દેવાની સમજૂતી લોકોને આપવાના દરેક પ્રયત્ન કરવા જોઈયે.

જ મધપાનનિષેધની ચળવળ એ બહીવાળા લોકોમાં ધરોધર ફરીને ચલાવવી અને ચોટીના કરતાં પીનારને ઘેર જઈ તેને વિનવવા પર વધારે ભરોસો રાખવો.

જ અધા કળ્યાઓનો ખાનગી નીકાલ લાવવા માટે આગ્ય તથા શહેરી પંચાયતો સ્થાપવી, અને પંચાયતોના નિજીયાંનું માન રાખવવામાં જાહેર મતના જોર ઉપર તથા તે નિજીયાંના પોતાના વાજબીપણા ઉપર જ ભરોસો રાખવો.

ફનવો વધારો; જીવિદ્યાર્થીઓ મેળવવાને સારૂ."

સૂચના—દબાણ જેવો ભાસ પણ થતો અટકાવવા ખાતર, જેઓ પંચાયતોના નિર્ણયોને માન ન આપે તેમની સામે સામાજિક બહિષ્કાર ન વાપરવો.

છઠ્ઠી બીજી જાણી તથા બીજી વર્ગોની એકતા અને આપસમાં સહભાવ, કે જેને સ્થાપિત કરવાનો અસહકારની પ્રવૃત્તિને હેતુ છે, તેને વધારવા અને તેને મહત્વ આપવા ખાતર એક એવું સમાજસેવાનું ખાતું કાઢવું કે જે માંદગી અને અકસ્માતની વેળાએ સૌને ડોઢ જાતના બેદ વગર મદદ પહોંચાડે.

સૂચના—પોતાના ધ્યેયને દૃઢતાપૂર્વક વળગી રહેતો છતાં અસહકારી માંદગી કે અકસ્માતને પ્રસંગે અંગ્રેજ કે હિન્દી ગમે તેની અંગત સેવા બચાવવી એ પોતાનો ખાસ હક સમજવો.

જ તિલક સ્વરાજ શાળા ચાલુ રાખવો અને મહાસભાના દરેક સભાસદ પાસે તેમજ મહાસભા પ્રત્યે લાગણી ધરાવનાર દરેક સંજ્ઞન પાસે ૧૯૨૧ની સાલની પોતાની વાર્ષિક આવકનો સોમો ભાગ શાળામાં ભરવાની માગણી કરવી. દરેક પ્રાન્ત તિલક સ્વરાજ શાળામાં પોતાને ત્યાં આવેલી રકમનો રૂપ દકા મહાસમિતિને દર મહિને પહોંચાડી દે.

ગાંધીજીનું નવજીવન

અનુક્રમણિકા

સૂચના

કે નિશાનીવાળા લેખો 'અંગ ઇંદિયા'માંથી જાપાનતર છે.

† " " અંગ્રેજ પરથી "

¶ " " ગાંધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલાં વર્ણનો છે.

અનુક્રમણિકા

તારીખવાર

લેખ	પૃષ્ઠ	લેખ	પૃષ્ઠ
અમારો ઉદ્દેશ	૧	ક્ષણિક અને સ્થાયી	૫૩
ખેડા પ્રકરણ	૫	નવજીવન-કલ્યા	૫૪
નડિયાદ અને ખારેજીનો દંડ	૭	હીક કચું	૫૫
પંજાબનો મામલો	૧૨	માતા આગળ થતી હિંસા	"
દુઃખી પંજાબ	૧૩	વિગ્નપુરની રેડીયાની પ્રવૃત્તિ	૫૬
તુકી	૧૫	નડિયાદ-ખારેજીનો દંડ	"
દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દી	૧૬	પંજાબ કમિટી	૬૦
પ્રીજીની લડતનું રહસ્ય	૧૯	જગતનો તાત (૧)	૬૧
'નવજીવન'ની જામીનગીરી	૨૦	લેખકોને વિનંતિ	૬૩
પંચમહાલમાં વેઠ	૨૧	શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની	૬૪
મરહુમ શેઠ દાઉદ મહમદ	૨૨	અન્યાયની અસહિષ્ણુતા	૬૫
હાહોદનાં બાણો	૨૨	સ્વદેશી ખાંડ	૬૬
વાઘસરાયનું બાણ	૨૫	ધર્મસંકટ પર જીત	૬૭
સત્યાગ્રહ	૩૩	તુકીનો સવાલ	"
સ્વદેશી	૩૬	આગામી ગુજરાત રાજકીય પરિપદ	૬૮
ખહેનો પ્રત્યે	૩૭	જગતનો તાત (૨)	૭૧
એક થયેલો સંવાદ	૩૯	મિસિસ એસન્ટ ધણું જીવે !	૭૩
મૌલાના અબદુલ ખારી સાહેબ	૪૧	'નવજીવન'ની ઉપર વાદળ	"
સંઘા વિરુદ્ધ સ્વદેશી (?)	૪૨	રેડીયો	૭૪
જાહેરખબરો કેમ ન લેવી ?	૪૪	સ્મશાનસુધારો	૭૫
ક્રાન્સવાલના એશિયાવાસી	૪૫	ઉપવાસ અને પ્રાર્થના	૭૬
નિરાશા	૪૬	વિધવાનો બળાપો	૭૮
ખહેનો પ્રત્યે	૪૬	જામીનમાંથી મુક્તિ	૮૦
રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ	૫૧	'અમારી સુસીખત તમને ખબર ન પડે'	૮૧
વેપારીઓની નોકરો પ્રત્યે ૧૨૭૪	૫૨	ખારેજીનો દંડ	૮૨

લેખ	પૃષ્ઠ	લેખ	પૃષ્ઠ
રોલેટ કાયદાની અરજી	૮૨	પંજાબનો પત્ર (૫)	૧૨૬
સેવાધર્મ	૮૩	સુધારા	૧૩૩
જગતનો તાત (૩)	૮૪	ફ્રેન્ચેશીમાં સ્વરાજ્ય	૧૩૫
ગુજરાતની બેટ	૮૬	પંજાબનો પત્ર (૬)	૧૩૮
મેલું ખરચ	૮૮	ફ્રેન્ચેશીમાં હિન્દીઓ	૧૪૨
ગયું વર્ષ	૮૯	પંજાબનો પત્ર (૭)	૧૪૪
નવું વર્ષ	૯૦	પંજાબનો પત્ર (૮)	૧૪૮
કાલીયાવાડીઓ પ્રત્યે	૯૧	કૌએસ	૧૪૯
ત્રિવિધ તાપનું નિવારણ	૯૪	બાળવધ	૧૫૫
મજૂર બહેનો	૯૭	હન્ટર કમિટી	૧૫૯
બહેતાઓની વિટંબણા	"	પૂર્વ આફ્રિકામાં પ્રચલિત વિરોધ	૧૬૦
દુઃખીને દિવાસો	૯૮	પંજાબીઓની જુગ્યાની	૧૬૨
જગતનો તાત (૪)	"	પાટથી કતમો	૧૬૦
પંજાબનો પત્ર (૧)	૧૦૧	ફ્રેન્ચેશીમાં વિનંતિ	૧૬૪
રોલેટ અરજી	૧૦૩	ફ્રેન્ચેશીમાં આફ્રિકાના હિન્દી	૧૬૭
પંજાબનો મદદ	"	પંજાબીઓની જુગ્યાની (ચાલુ)	૧૬૯
વત્રાનાં સ્થળો	૧૦૪	ખિલાફત	૨૦૨
પ્રાચીન રંગીયો	૧૦૫	ફ્રેન્ચેશીમાં તિલકનો પત્ર	૨૦૪
રંગીયાની પ્રવૃત્તિ	૧૦૬	પંજાબનો પત્ર (૯)	૨૦૫
દેવરીઓ	"	પંજાબીઓની જુગ્યાની (ચાલુ)	૨૦૯
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧૦૭	મજૂરોની સ્થિતિ	૨૧૭
ગીજ	૧૦૮	ખાદીની કિંમત	૨૨૦
પંજાબનો પત્ર (૨)	૧૧૦	પંજાબનો પત્ર (૧૦)	૨૨૨
ખિલાફત અને સુલેહોત્તમ	૧૧૩	પંજાબનો પત્ર (૧૧)	૨૨૪
ગૌરક્ષા કેમ કરાય ?	"	પંજાબનો પત્ર (૧૨)	૨૨૬
પંજાબનો પત્ર (૩)	૧૧૫	હિન્દુમુસલમાન એકતા	૨૩૦
પંજાબનો પત્ર (૪)	૧૨૦	પંજાબનો પત્ર (૧૩)	૨૩૩
ખિલાફતનો ઉપાય	૧૨૪	મિસિસ બેસન્ટનું અપમાન	૧૨૩

અનુક્રમણિકા

૧૪૮૯

લેખ	પૃષ્ઠ
અ. સૌ. સરલાદેવી ચોધરાણી	૨૩૬
નિયાદમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર	૨૩૭
મજૂરોનું મહાજન	૨૩૮
‘નવજીવન’ની સ્થિતિ	૨૪૧
સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આગમન	૨૪૩
પંજબનો પેગમ	૨૪૪
દુદ્ધી અને ૧૩મી એપ્રિલ	૨૪૫
ખિલાફત	૨૪૭
પ્રેસ એક્ટ અને મિ. હૉર્નિંગેન	૨૫૧
છાપખાનાનો કાયદો	૩૫૩
ખિલાફત	”
દુહિંસા વિ. અહિંસા	૨૫૬
દુકાઈનો તિરસ્કાર	૨૫૮
કવિવર સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આગમન	૨૬૦
વફાદારીની ચરત	”
દુસત્યાગ્રહનું અઠવાડિયું	૨૬૧
દુસત્યાગ્રહ સપ્તાહ-ચોડાક વિચારો	૨૬૪
‘અનુ’નો અર્થ	૨૬૬
જનસમાજની દૃષ્ટિએ સાહિત્યનો વિચાર	૨૬૮
એ કાગળો	૨૭૦
ખિલાફત	૨૭૩
સત્યાગ્રહ સપ્તાહ	૨૭૫
રાષ્ટ્રીય સપ્તાહનાં બાષણો	૨૭૬
ખાદીના ઉપયોગ	૨૭૭
ઠાઠીયાવાડી વિવેક	૨૮૧
એક વર્ષ પૂરું થયું	૨૮૩

લેખ	પૃષ્ઠ
હું વિલાયત કેમ જાઉં ?	૨૮૪
વાંચનારને	૨૮૫
ફરદેશમાં પસતા હિન્દીઓ	૨૮૬
મજૂરોનું કલ્યાણ	૨૮૮
હું હોમરૂલીગમાં કેમ જોડાયો ?	૨૯૪
નોન-કોઓપરેશન	૨૯૬
જલિયાંવાલા બાગ સ્મારક અને ચોકગંગતિ	૨૯૭
દિલ્લીમાં કલ્યાણ	૨૯૮
સરહદ પર સ્ત્રીપુરુષનાં હરણ	૩૦૦
એક નમ્ર સૂચના	૩૦૨
ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ	૩૦૩
વિધવાનો શાપ	૩૦૪
ત્રણ પ્રસંગો	૩૦૬
ખિલાફત વિષે અગત્યની ચર્ચા	૩૦૮
ખિલાફત	૩૧૧
મત આપનારાઓએ શું કરવું ?	૩૧૨
ખાદીનો ઉપયોગ કરનારાઓને સાર	૩૧૫
ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ	૩૧૬
અમદાવાદના મીલમાલિકો અને કામદારો	૩૧૭
વિધવા વિષે વધુ વિચાર	૩૨૦
હવે શું કરીશું ?	૩૨૨
કેટલીક શું ચવણીનો ઉકેલ	૩૨૫
ખાદીનો મહિમા	૩૨૮
અમદાવાદમાં મીલમાલિકો અને કામદારો	૩૩૨
લગ્નના વરદોશ	૩૩૫

લેખ	પૃષ્ઠ
ગાંડપણ	૩૩૬
અસહકારમાં કેમ ઢીલ ચામ છે ?	૩૩૮
વિવિધ ચર્ચા	૩૪૨
એક સુંદર નમૂનો	૩૪૪
નોકરોની સ્થિતિ કેમ સુધરે ?	૩૪૫
માતર તાલુકામાં લૂંટ	”
કામદારોની સભામાં બાપણ	૩૪૬
ખિલાફત	૩૫૧
ફુમુસલમાનોનો નિર્ણય	૩૫૫
ફોજગીરીય ગુમ મંડળ	૩૫૬
સ્વદેશી સ્ટોર	૩૬૦
આપભોગનો ધર્મ	”
હું શું કરું ?	૩૬૨
જૂની મૂડી	૩૬૪
ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ	૩૬૫
પંચાલસરાયને પત્ર	૩૬૬
ખિલાફત	૩૬૯
જૂની મૂડી	૩૭૦
શિક્ષિત અન્યન્ને	૩૭૪
અસહકાર	૩૭૫
ખિલાફત અને સ્વદેશી	૩૭૮
‘નવજીવન’ કેમ ચલાવાય ?	૩૭૯
પંખાનના અન્યાયની ભરપાઈ	૩૮૨
ગુજરાતની ફરજ	૩૮૩
શાહનવાહાનું આગમન	૩૮૭
શુદ્ધ સ્વદેશી	૩૮૯
શાન્તિનિકેતન	૩૯૧
જૂનાગઢનું ગાંડપણ	૩૯૨

લેખ	પૃષ્ઠ
ધારાસભાનો બહિષ્કાર	૩૯૪
સ્ત્રીઓની ફરજ	૩૯૬
સ્વદેશી	૩૯૮
પ્રમાર્શલ લોના કારભાર	૩૯૯
એક ચર્ચાપત્ર	૪૦૧
ગુજરાતને સલાહ	૪૦૨
પંખાનના પત્ર (૧૪)	૪૦૩
આપણી ફરજ	૪૦૯
મોન્ટેગ્યુ સાહેબની ધમકી	૪૧૧
ના. શાહનવાહ વિશે	૪૧૩
ફોક્સમાન્યની તબીયત	૪૧૪
લોકમાન્યની તબીયત	૪૧૫
ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ	૪૧૬
લોકમાન્યનો સ્વર્ગવાસ	”
પ્રચારોનો ત્યાગ	૪૧૯
કૌંચેસનું સ્થાન	૪૨૧
શાસ્ત્રપ્રમાણ	૪૨૩
ગૌરક્ષા	૪૨૫
તલવારનો ન્યાય	૪૨૭
અદાલતો અને નિશાળો	૪૩૧
આગામી ગુજરાત રાજકીય પરિપક્વ	૪૩૪
પંખાનના પત્ર (૧૫)	૪૩૬
મદ્રાસમાં ગાંધીજી	૪૪૩
હિન્દુ પ્રત્યે	૪૪૩
આપણી ફરજ	૪૫૫
ત્રણ મોહ	૪૫૭
મદ્રાસ ઇલાકાની મુસાફરી	૪૫૯
પ્રત્યે શિવ સુન્દરમ	૪૬૩

અનુક્રમશિલ્પ

લેખ	પૃષ્ઠ
'નવજીવન' નું નવું વર્ષ	૪૬૫
ગુજરાતની પસંદગી	"
એક ડેપુટી કમીશનરનું ખૂન	૪૬૮
'નવજીવન' નો તરજુમો	૪૬૯
ખિલાફત-અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી	૪૭૧
ફોલોક્સના અને ગુલસતા	૪૭૯
ફોલોક્સના કોંગ્રેસ	૪૮૫
શુદ્ધ સ્વદેશી	૪૮૮
રેલમાં થતી ચોરીઓ	૪૯૦
ફોલોક્સના કોંગ્રેસનાં બાપણ	"
ગુજરાતની ફરજ	૪૯૯
એક વિચિત્ર સરકુલર	૫૦૧
ઓરિસ્સાનો દુષ્કાળ	૫૦૩
ધારાસભાનો બિલ્ડિંગ	૫૦૫
નિઘ્રલ અને સંયમ	૫૦૬
'શાન્તિનિકેતનમાં એક સપ્તાહ	"
દલતા તથા વીરતાની આવશ્યકતા	૫૧૩
સત્ય અને ખિલાફત	૫૧૫
સ્ત્રીઓનો દિરસો	૫૧૭
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી	૫૧૮
શિક્ષકવર્ગમાં ગાંધીજી	૫૨૫
રાજનિશી	૫૨૮
નિશાળો	૫૨૯
સુરતનો અનુભવ	૫૩૦
પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોને	૫૩૧
'મારા અનુયાયી'	૫૩૨
જુમરાદાબાદ રાજકીય પરિપદ	૫૩૫
સુરતમાં ગાંધીજી	૫૪૪

૧૪૬૨

લેખ	પૃષ્ઠ
સ્વરાજસભા	૫૫૧
ફોલોક્સનાં શસ્ત્રો	૫૫૪
ફોલોક્સનાં મન્દગળ	૫૫૬
ફોલોક્સનાં ભરૂ	૫૬૦
ફોલોક્સનાં વાત	૫૬૨
ફોલોક્સનાં પ્રાન્તમાં મુસાફરી	૫૬૭
દીવાળી કેમ ઉજવાય ?	૫૭૦
ફોલોક્સનાં મુસાફરી	૫૭૩
ફોલોક્સનાં દુકાનો	૫૭૫
ફોલોક્સનાં અંગ્રેજોને	૫૮૦
ફોલોક્સનાં કોલેજના ટ્રસ્ટીઓને	૫૮૧
ફોલોક્સનાં જાગૃતિ-૧	૫૮૩
નિર્દોષ બૂલ	૫૮૪
કોલેજમાં ગાંધીજી	૫૮૮
જુમરાદાબાદની સ્ત્રીસભા	૬૦૮
ફોલોક્સનાં જાગૃતિ-૨	૬૧૦
જો હું પકડાઉં તો—	૬૧૪
સોળમી નવેમ્બર	૬૧૭
કેટલીક હરકતો	૬૧૮
પ્રજાને વિનંતિ	૬૨૦
મહેમદાબાદનું બાપણ	૬૨૨
જામિવાની પરિપદ	૬૨૭
ફોલોક્સનાં કોલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં	
માળાપો પ્રત્યે	૬૩૧
જામિવાની જામિવાની ગાંધીજી	૬૩૩
ભરૂનું વ્યાખ્યાન	૬૩૬
અંકલેખરનું બાપણ	૬૩૯
જામિવાની ગાંધીજી	૬૪૨

લેખ	પૃષ્ઠ
મહારાષ્ટ્રયાત્રા-૧	૬૪૭
કુલપતિના આશીર્વાદ	૬૫૫
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી	૬૬૦
મહારાષ્ટ્રયાત્રા-૨	૬૬૫
હિન્દુમુસલમાનને	૬૬૯
સ્વરાજ્યની શરતો અને	
અસ્પૃશ્યતાતિ	૬૭૦
તલવારત્યાગની એક છાન	૬૭૩
મહારાષ્ટ્રયાત્રા-૩	૬૭૬
ચૂંટણીઓની નિષ્ણતા	૬૭૯
બહેનોને	૬૮૧
મહારાષ્ટ્રયાત્રા-૪	૬૮૨
ગેલગામની સ્ત્રીઓ આગળ	૬૮૫
વૈષ્ણવો પ્રત્યે	૬૮૭
કાશીમાં ગાંધીજી	૬૯૦
એક સલાહ	૭૦૦
ગાંધીજીની મુસાફરી	૭૦૩
હિંદીશાસ્ત્ર	૭૦૬
વૈષ્ણવો અને અન્યજન	૭૦૯
ફર્લુ-ચવરથા	૭૧૨
જનવાખતો જવાબ	૭૧૫
કેમે અંગ્રેજોનો જવાબ	,,
ફેક્ટલીક શિકાઓ	૭૨૦
અન્યજનો વિષે વધુ વિચાર	૭૨૧
વિદ્યાર્થી જગતમાં સંક્ષોભ	૭૨૪
ફળગી પાછું ચંપારણ્ય!	૭૨૯
ખિદારમાં ગાંધીજી	૭૩૨
આ તે શું ડાયરશાહી?	૭૩૬

લેખ	પૃષ્ઠ
ફજદારતાની બીક	૭૪૦
'નવજીવન'ની ભાષા	૭૪૩
રાષ્ટ્રીય ભાષા	૭૪૪
સ્ત્રીઓમાં જગૃતિ	,,
પારસી રૂસ્તમજીની સખાવત	૭૪૫
કલકત્તાનું ભાષણ	૭૪૬
સાક્ષર નરસિંહરાવ પ્રત્યે	૭૫૨
તેનવ મલિનામાં સ્વરાજ	૭૬૭
'ગુરુખા' કેપર વાતચીત	૭૫૮
નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ	૭૬૧
નાગપુરના અન્યજનો આગળ	૭૭૫
નાગપુર મહાસભા	૭૮૧
લો. તિલક સ્વરાજ રાષ્ટ્રીય દંડ	૭૮૪
કચુક ઓફ કોનોટ	૭૮૫
સ્વરાજનું ખાતમુહૂર્ત	૭૮૬
ફનમતની જરૂર	૭૮૧
ફત્તુચિને કેમ પોષવી?	૭૮૩
ચાદવાકર પટવર્ધન	૭૮૬
ફળગાળના નવજવાનોને	૭૮૭
રેડીયાનો ધર્મ	૮૦૦
સૂતરને તાંતણે સ્વરાજ	૮૦૧
વણકર પરિપક્વ આગળ	૮૦૮
છિંદવાડાનું ભાષણ	૮૦૯
લૂંટ અને ચોરી	૮૧૨
ફરદોશોમાં પ્રચાર	૮૧૫
વડતાલની યાત્રા	૮૧૭
અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ	૮૨૧
વડતાલનું વ્યાખ્યાન	૮૨૪

લેખ	પૃષ્ઠ	લેખ	પૃષ્ઠ
'ઋષિઓના વંશજો	૮૩૦	શીખ ભગતિ	૯૧૫
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧	†શરૂ શીખોને	૯૨૦
ફ'એક ડાહ્ય બસ થાય'	૮૪૨	†તારવડેવાર પર બંધી	૯૨૩
ફેવેન્ટુડ અને શૈક્ષતઅલી	૮૪૫	†તેમાંથી લેવાનો પાઠ	૯૨૪
¶બંગાળની ભગતિ	૮૪૬	વસ્તીગણતરી	"
†ના. યૂકે આર મેનોઈને-		સત્યાગ્રહ સંખ્યા	૯૨૫
મુલ્કો પત્ર	૮૫૯	ગાંધીય તિલક સ્વરાજ કાળો	૯૨૭
રંગીયાની પ્રવૃત્તિ	૮૬૨	મહારાજાનું બંધારણ	૯૨૮
સનાતની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫	મારી પંખખની છેલ્લી મુસાફરી	૯૨૯
ધોળામાં કાળું	૮૭૦	પારસીઓ પ્રત્યે	૯૩૫
અન્યજ્ઞે વિષે	૮૭૧	રાજનની આણુ કે રામની ?	૯૩૮
પારસીઓની મદદ	૮૭૨	મહાસભાનું બંધારણ	૯૪૦
સ્વરાજ મોડું થશે	૮૭૩	રંગીયો ને ખાદી	૯૪૧
ફમુદાની વાત	૮૭૫	મદપાનનિષેધ	"
ફઅસહકાર કે સત્યાગ્રહ ?	૮૭૭	બહેનોને અરજી	"
¶બંગાળ અને બિહારમાં ભગતિ	૮૭૯	પાળુ કેળવણીનું શું ?	"
કલકત્તા મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા	૮૮૨	કેળવણીનું સાધન	૯૪૨
રાષ્ટ્રીય તિલક સ્મારક સ્વરાજ ફંડ	૮૮૫	કર્મયુગના પ્રવેશ	"
ક્રોધ આવે ત્યારે શું કરવું ?	૮૮૬	ધોળા ટોપીના પ્રતિબંધ	૯૪૩
¶એક મિશ્ર અનુભવ	૮૮૮	¶પંખખમાં ગાંધીજી	૯૪૪
ઉધો ન્યાય	૮૯૧	આગળ ધપો	૯૪૭
રાવળપિંડીની બહેનો	૮૯૨	ખિલારત	૯૪૯
¶બિહારમાં ગાંધીજી	૮૯૪	પારસીઓ વિષે વધુ	૯૫૨
બિહારમાં સખ્તી	૮૯૯	ખાદીનો મહિમા	૯૫૦
ફધેરાતાં લાદળ	૯૦૨	¶મધ્ય પ્રાંતમાં ગાંધીજી	"
¶ગાંધીજીની ઉત્તરની મુસાફરી	૯૦૪	ફવકીલોની પ્રતિષ્ઠા	૯૫૮
ફવાઈસરાય ખોલ્યા'	૯૦૭	સરકારની ચંકડામણ	૯૬૧
સખ્તીનું સંધારણ	૯૧૦	વિચારમય જીવન	૯૬૫

લેખ	પૃષ્ઠ
અસ્પૃશ્યતા વિશે શંકા	૯૬૮
ધોળામાં કાળું	૯૭૧
અપ્રામાણિકતા	"
રેડીયાની પરખ	૯૭૨
સુતાર સ્વયંસેવક	૯૭૩
૧૧મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	"
ફનવા વાઇસરાય	૯૭૬
મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી	૯૭૭
ફદાઈગોળા	૯૮૦
ગુજરાનવાલાનું વ્યાખ્યાન	૯૮૨
૧૧૫૦૫માં ગાંધીજી	૯૮૬
વતકિદાપન	૯૮૭
ફરોઝીય ધ્વજ	"
ફ'ટાઇમ્સ'ની ટીકા	૯૯૧
ફઅવળી સલાહ	૯૯૩
ભાષા અને વિચાર	૯૯૪
અનત્યજ પરિષદ	૯૯૫
૧૧૫૦૫માં ગાંધીજી	૧૦૦૦
ફોદનીતિ	૧૦૦૪
ફસાચી સમજણ	૧૦૦૯
કેટલીક શંકાઓ	૧૦૧૩
ગુજરાતના અનુભવો	૧૦૧૭
'નવજીવન'ની ભાષા	૧૦૨૦
ગુજરાતીઓને	૧૦૨૧
હડતાળોનું સંધારત	૧૦૨૪
જેલ મહેલ	૧૦૨૫
અસમ્યતા	"
ખતાવવું કેને ?	૧૦૨૬

લેખ	પૃષ્ઠ
મારી પ્રાર્થના	૧૦૨૬
૧૧ગાંધીજી ગુજરાતમાં-૧	૧૦૨૭
પારસીઓની આશા કેમ રાખું છું ?	૧૦૩૩
એક પારસી બહેનનું ઇનામ	૧૦૩૪
નવસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
૧૧ગાંધીજી ગુજરાતમાં-૨	૧૦૪૨
માલેગાંવનો ગુન્હો—	૧૦૫૦
૧૧ગાંધીજી ગુજરાતમાં-૩	૧૦૫૩
અજબ હુકમ	૧૦૫૭
દારૂની આવક	૧૦૫૮
એક પારસી ભાઈનો બચાવ	"
રાષ્ટ્રીય શાળા-રેડીયાશાળા	૧૦૫૯
સીધા હિસાબ	૧૦૬૦
કાર્યકુશળતા	૧૦૬૧
મારી ભૂલ	"
રેડીયામાં સ્વરાજ	૧૦૬૩
દાગીના વગેરેનું શું ?	૧૦૬૪
એક અનત્યજનો 'મુદ્દો પત્ર'	૧૦૬૫
કાલોલના હિન્દુઓ	૧૦૬૬
ગુચવાણેલું કોકું	૧૦૬૭
ફસ્વામી ગોવિન્દાનન્દ	૧૦૭૦
ફમાલેગાંવનું દુર્વિતન	૧૦૭૨
દેશી રાજ્યોમાં શું કરાય ?	૧૦૭૩
ટીકાની અનાવરણકતા	"
અશાન્ત અસહકારી	૧૦૭૪
'સ્વરાજ ઇશ્વર પણ આપે	
એમ નથી'	૧૦૭૫
પાંચસેમો મળલો !	૧૦૭૬

અનુક્રમણિકા

૧૪૬૫

લેખ	પૃષ્ઠ
ફકાણુલનો હાકિ! (૧-૨)	૧૦૭૯
ફહિન્દુમુસલમાન એકતા	૧૦૮૩
ફમાઇ દાર્નિમેન વગેરે	૧૦૮૬
ફએ માર્ગો કયા ?	૧૦૮૭
નવા વાઇસરાય	"
સાથીઓને—	૧૦૮૮
રેંટીયાનો અર્થ	૧૦૮૯
કોણુ બેઠાઇ શકે ?	૧૦૯૦
રાષ્ટ્રીય વાવટો	"
ખિલાફત 'નોટ'	"
રામરાજ્યનો અનર્થ	"
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧૦૯૧
ધોળા ટોપી	"
શાશ્વત ઝંઝ	"
વસતનું વ્યાખ્યાન	૧૦૯૨
'હિત્તરમાં મુસાફરી	૧૦૯૫
ફસરહદ પરના માઇઓ	૧૦૯૮
ફમદ્ય પ્રાન્તમાં સખ્તી	૧૧૦૧
ગુજરાતમાં વસતા ધનિકવર્ગને	૧૧૦૩
ગુજરાત બહારના ગુજરાતીઓને	૧૧૦૪
મહારાષ્ટ્રની યાત્રા	૧૧૦૫
ધર્મચંકટ	૧૧૦૬
ફમો. મહમદઅલીવાળું બાપણુ	"
ફલાલાજીના આક્ષેપ	૧૧૦૭
ફ'દેવતાઇ' પુરુષ	૧૧૦૮
ફહું લરકરભરતી સાર કેમ મર્યો ?	૧૧૦૯
ફઅહિ'સાધર્મ'	"
ફમહાસમા કેટલો ત્યાગ મારે છે ?	૧૧૧૦

લેખ	પૃષ્ઠ
ફઅસહકારી બચાવ કરે ?	૧૧૧૦
ફઅશ્રદ્ધા	"
ફસ્વરાજ મુલતવી રહે કે ?	૧૧૧૧
૧૧૧૧૧૧ ગાંધીજી	"
વાઇસરાય બોલ્યા	૧૧૧૬
ગુજરાતનો નિશ્ચય	૧૧૧૭
સભાસદનો ધર્મ	૧૧૧૮
અલી બાઇઓની પ્રતિજ્ઞા	૧૧૧૯
ભર્યનાં બાપણુ	"
ફકવિની ચિન્તા	૧૧૨૫
આપણી કસોટી	૧૧૨૬
૧૧૨૭૧૧ ગાંધીજીની મનોદશા	૧૧૩૧
ગુજરાતની ફરજ	૧૧૩૭
ફખાણુ પછીનું બાપણુ	૧૧૩૯
ફકાણુલનો હાકિ! (૩)	૧૧૪૩
કટાયેલી તોપો	૧૧૪૭
નિર્દોષ ટોપી	૧૧૪૮
ગુજરાત પરિપક્વ	૧૧૪૯
બહેનોનું બલિદાન	૧૧૫૧
પ્રદર્શન	"
સરખેજ ને સાણુંદ	"
પરદેશને નુકસાની ?	૧૧૫૨
ફિન્દુમુસલમાન એકથ	"
ફમોડરેટ બાઇઓને	૧૧૫૩
ફઅંગ્રેજી વિદ્યા અને રવિબાણુ	૧૧૫૭
બહેનો પ્રત્યે	૧૧૬૦
મજૂરોને ઇપકા	૧૧૬૨
ફહદ આવી	૧૧૬૫

લેખ	પૃષ્ઠ
ફગરીબોનો વાલી	૧૧૬૮
ફવાઈસરાય વિષે વધુ	૧૧૭૩
ફવળી પાછા પાલખાણુ	૧૧૭૫
ફ'લીડર'ની ટીકા	૧૧૭૮
ફકરોડ કરો	૧૧૮૧
ગુજરાતમાં આપભોગ	૧૧૮૪
મધુરી અને પુષ્પા	૧૧૮૭
ચાર દહાડાનું કર્તવ્ય	૧૧૯૧
કાલીયાવાડીઓને	૧૧૯૨
એક મહત્વનો પ્રસંગ	૧૧૯૪
કરોડ કર્યા!	૧૧૯૯
ફઆપણી ત્રુટીઓ	૧૨૦૦
વૈષ્ણવો પ્રત્યે	૧૨૦૬
ઘડો કે ગાગર	૧૨૦૯
આપણી જવાબદારી	"
પારસી સખાવત	૧૨૧૦
જૂન પછી	૧૨૧૧
ફસુકિતનો માર્ગ	૧૨૧૨
ફબચાવ કરવો ?	"
ફઆત્મશુદ્ધિની અસર	૧૨૧૩
ફસાચો સેવાભાવ	૧૨૧૪
એક ટુંકી વાતચીત	૧૨૧૫
અમૃત ચોધડીઉં	૧૨૧૭
પંચમહાયજ્ઞ	૧૨૨૦
ફબલો બરવાડ	૧૨૨૨
દક્ષિણ આફ્રિકાથી મદદ	૧૨૨૫
'પોતા તરફ દોરવા માગો છો'	૧૨૨૬
મને ટપકો	"

લેખ	પૃષ્ઠ
સુન્દરલાલજીનો કાગળ	૧૨૨૬
ફપીંઈ પર ચહેરા	૧૨૨૭
ફધારવાણું અખાણુ	૧૨૨૮
ફશાહબદાની આગમનની વાત	૧૨૨૯
ફઅંગ્રેજ ભાઈઓને	૧૨૩૦
ફવહેતો જામમ	૧૨૩૧
બાળનું રાત્રે ?	૧૨૩૭
વેપારી શું કરે ?	૧૨૩૯
અનુકરણીય	૧૨૪૦
અલી ભાઈઓ પર આક્ષેપ	૧૨૪૧
'સ્વદેશી' ટોપી	"
'સ્વદેશી' નાનકલાક	૧૨૪૨
કોને ફાયદો ?	૧૨૪૩
'સુડી વચ્ચે સોપારી'	૧૨૪૪
પણ હવે ?	૧૨૪૫
મર્ચાંદા ઓળંગી	"
એક શંકા	૧૨૪૬
એક બીજી શંકા	"
ઘડપણુનો દોષ ?	૧૨૪૭
મિત્ર-શત્રુ	૧૨૪૮
અસ્પૃશ્યતાની મર્ચાંદા	"
ફમારો દંબ (!)	૧૨૪૯
ફવિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર	૧૨૫૩
ત્યાગ અને ઉત્પત્તિ	૧૨૫૬
ફગિનતિ	૧૨૫૮
અનુકરણીય પહેલ	૧૨૬૦
ચોરશંકારાનો ભય	૧૨૬૧
રેલમાં ચોરી	"

અનુક્રમણિકા

૧૪૯૭

લેખ	પૃષ્ઠ
હિમાચીપત્રોની ખોળમાં	૧૨૬૨
હિંચાળી ટોપી	૧૨૬૪
હિમહાસભાસમિતિઓ	૧૨૬૬
હિમહાસભાની બેઠક	૧૨૬૮
મદ્યમાં ઝગડો	૧૨૬૯
ફક્તોટીના દિવસ	"
ફિન્દુમુસલમાન	૧૨૭૪
નિર્મળ પશ્ચાતાપ	૧૨૭૭
શ્વેતવસ્ત્રું હિન્દ	૧૨૭૯
ગ્રેક પારસી બહેન	"
પૂજનો અધિકાર	૧૨૮૦
નવી પ્રતિજ્ઞા	૧૨૮૧
હિંસાત્રાસ ક્યારે ?	૧૨૮૩
ત્રિપાટી પરનું ભાષણ	૧૨૮૭
મુંબઈએ હદ વાળી	૧૨૯૦
છત કે હાર ?	૧૨૯૧
કર્મચીમાં શાન્તિભંગ	૧૨૯૨
ફિન્દુમુસલમાન	"
બોને ભગત મોચી હતા ?	૧૨૯૩
મરાઠ્ઠા	૧૨૯૪
કાશિયાવાદના રાજમહારાજાઓ	
પ્રત્યે	૧૨૯૬
સ્વરાજની વ્યાખ્યા	૧૩૦૦
અસ્પૃશ્યતા વિ. રાષ્ટ્રીયતા	૧૩૦૧
માંડવાળ	૧૩૦૪
ટોપીનો હિંમ	૧૩૦૬
અમારો સંઘ	"
નયનોય ને ચરણસ્પર્શ	૧૩૦૭
સ્વયંમેવકો	"

લેખ	પૃષ્ઠ
હિસાબનો તાબો	૧૩૦૭
હાથનાં કર્યાં દંડે	"
શાન્તિનું બળ	૧૩૦૮
પારસી બહેનોને	૧૩૦૯
હિંમરી બૂલ	"
હિંમસલમાનોની ચિન્તા	૧૩૧૨
અસ્પૃશ્યતા	૧૩૧૬
બિદલનો પ્રવાસ	૧૩૧૮
વણકરોની સભા	"
મહાયજ્ઞ	૧૩૧૯
મેપલા ઉત્પાત	૧૩૨૦
મહાસભાની તૈયારી	૧૩૨૨
દગાથી કેમ બચાય ?	૧૩૨૪
આસામના અનુભવ-૧	૧૩૨૫
આસામના અનુભવો-૨, ૩	૧૩૩૧
પતિત બહેનો	૧૩૩૯
બાળકોનો આશીર્વાદ	૧૩૪૩
દીવાળી કેમ ઉજવશે ?	૧૩૪૪
બિદલના પ્રશ્નોત્તરી	૧૩૪૫
હિંમશની ચીમાંસા	૧૩૫૦
પરગણુ પારસીઓ	૧૩૫૫
પારમાર્થિક હતાળ	૧૩૫૯
કલકત્તાના કડવા અનુભવ	૧૩૬૩
ગુજરાત શું કરશે ?	૧૩૬૬
બેંગાળ ક્યાં ઉતારવા ?	૧૩૬૯
ખાવાની સગવડ	"
કેટલાની ગોઠવણ ?	"
પ્રદર્શન	૧૩૭૦

લેખ	પૃષ્ઠ
સ્વયંસેવકો	૧૩૭૦
કુરબે ચૂકતા'	"
અલી બાઈઓની જીત	૧૩૭૫
સિપાહીશાહી	૧૩૭૬
હિન્દુસલમાન ઐક્ય	૧૩૮૧
મોપલા ઉપદ્રવ	૧૩૮૪
ધન્ય એ ધર્મપત્નીને !	૧૩૮૫
સ્વદેશીનો અભાવ	"
મદ્રાસના નાયકો	"
કુરાનગ્રાહ	૧૩૮૬
કુસુસલમાન બાઈઓને	૧૩૯૦
મારો કચ્છ	૧૩૯૫
ધર્મ કે અધર્મ ?	૧૩૯૭
મદ્રાસી	૧૪૦૦
મદ્રાસમાં ગુજરાતી	૧૪૦૧
કુવચનભંગ ?	"
કુરુખેશ	૧૪૦૨
કુઆપણી ખિલાફત	૧૪૦૬
સ્વદેશીમાં વિધ્નો	૧૪૦૮
બહેનોને	૧૪૧૨
પૂર્વ આફ્રિકા	૧૪૧૫
હાંધીકેશ	૧૪૧૭
કુસાચા શહીદો	"
હું પકડાઈ તો—	૧૪૧૮
ગુજરાતની પરીક્ષા	૧૪૨૦
કુહિન્દુધમ	૧૪૨૩
પ્રવાસનો અન્ત	૧૪૩૧
શાન્તિ એ જ પ્રશ્નિ	"

લેખ	પૃષ્ઠ
શાન્તિનો અર્થ	૧૪૩૨
બ્યવહાર શાન્તિ	"
એક દાકતરનો અનુભવ	૧૪૩૩
ફનો સંગ્રહ	"
દત્તમંડલ	૧૪૩૪
મેલી સરકાર	"
દીવાળી	૧૪૩૫
અલી બાઈઓનો સાથી	"
અન્ત્યજો વિષે	"
ધર્મને નામે ધાડ	૧૪૩૬
મુઝાશ શું કરશે ?	"
કુઅલી બાઈઓ અદાલતમાં	૧૪૪૧
થાક	૧૪૪૧
મરજીયાત સ્વીકાર	૧૪૪૬
શાદીમાં ખાદી	૧૪૫૧
રંગદંડ	"
પૂર્વ આફ્રિકા	૧૪૫૨
અસ્પૃશ્યતાનું ફળ	"
પ્રેક્ષકોની સગવડ	૧૪૫૩
પારસી સ્વયંસેવકો	૧૪૫૪
કુપડતીનું કારણ	"
કુમૂળ કારણ	૧૪૫૫
કુઅીઓની ઉપર પણ ચડાઈ	"
કુગોહાદીમાંથી પડધો	૧૪૫૬
કુઉપાય	"
કુકવિની ચોકી	"
વાંચનારને	૧૪૬૩
સુરતનો અનુભવ	૧૪૬૪

ક્રમશઃકા

લેખ	પૃષ્ઠ
માં અસહકાર	૧૪૬૫
પા વહેમો	૧૪૬૬
ોય શાળાની રાષ્ટ્રીયતા	૧૪૬૭
રોની ખુશામત	૧૪૬૯
લતોમાં હિન્દુસ્તાની	,,
ધરરાવને પત્ર	૧૪૭૦
રો વચ્ચે ગાંધીજી	,,
શાનાદ	૧૪૭૨
ઃ-મુસલમાન	૧૪૭૪
દશહરનો બનાવ	૧૪૭૮
દારોને	૧૪૮૩
ફરીની શરત	૧૪૮૪
ળી	૧૪૮૫
ામાં રંડીયો	૧૪૮૭
ા સરપાવ	૧૪૮૮
ત નેતાઓ	,,
ાજ્યો સાથેની રાજનીતિ	૧૪૮૯
ાતી એક	૧૪૯૦
અદાનું સન્માન	૧૪૯૧
ા પાણીમાં ?	૧૪૯૪
જણ વિં અક્ષરજ્ઞાન	૧૪૯૬
લોકોને સન્દેશો	૧૪૯૮
શી અને બ્રહ્મચર્ય	૧૫૦૦
અને રહીશ નામ	૧૫૦૨
પક્ષ ફેર	,,
શો ને બુદ્ધિ	૧૫૦૩
ધર્મો	,,
માધવી ફિરકા જમાતને	૧૫૦૪
અપીલ	,,

૧૪૯૯

લેખ	પૃષ્ઠ
હામાદીની ટોપી પર ચડાવ	,,
મહાસમાના પ્રેક્ષકો	૧૫૦૫
હવધુ પ્રશ્નો	,,
સાંદપુરની પુનરાવૃત્તિ	૧૫૦૯
હિન્દુઓની ફરજ	૧૫૧૨
જેલમાં લાંબણ	૧૫૧૪
છેવટે જેલ મળી	૧૫૧૫
જેલ શા માટે ?	,,
કાંઈક ચમત્કારિક કરો	૧૫૧૬
નોંકરીયાત વગેરે	૧૫૧૭
ઉદાર બક્ષિશ	,,
ચોથી હોળી	૧૫૧૮
મોપલા બળવો	૧૫૨૨
હવધુ પ્રશ્નો	૧૫૨૫
બ્રહ્મચર્ય કેમ પળાય ?	૧૫૨૯
એક સલાહકાર	૧૫૩૧
સવિનય બંગા	૧૫૩૨
બીરુ સવાલ	,,
મોડો બળવો	૧૫૩૩
પરીક્ષા	૧૫૩૭
મોડી શંકા	૧૫૪૧
હામાદી કાજીબંધુર છે ?	૧૫૪૨
મારા પકડાવાથી શું થાય ?	,,
હિન્દુસ્તાની	૧૫૪૩
કાંતવાની તરફેણમાં	,,
કુતાબુકા માટે આદર્શ	૧૫૪૫
કુનાની કોમોનું શું ?	,,
કુચીરાળા-પેરાળા	૧૫૪૬

લેખ	પૃષ્ઠ
ફૂફડી લોકો	૧૫૪૬
ફૂજી. ત્યાગીનો પત્ર	૧૫૪૭
ફૂઝલિંસાપાલન	૧૫૪૮
લોહાના ચણા	૧૫૪૯
ફૂવિરોધાભાસ	૧૫૫૨
ફૂનિર્દોષ સામે ગુન્હેગાર	૧૫૫૬
સત્ય એટલે શું ?	૧૫૬૦
ફૂઆત્મનિરીક્ષણ	૧૫૬૩
ફૂગાળ કેને કહેવી ?	૧૫૬૫
નાટકજ્ઞાણમાં ખાટી	૧૫૬૮
દેશી રાજ્યો	..
મહાસભાનાં વૃત્તન અંગ	૧૫૬૯
ફૂમુંખડનો અપવશ	૧૫૭૦
ફૂસાંધાઓને	૧૫૭૮
ફૂમારી બીડ	૧૫૮૨
ફૂમૌલાનાની ખોટ	૧૫૮૫
દયાધર્મ	૧૫૮૬
બારડોલી-આણંદને	૧૫૯૪
ફૂનીતિબળ	૧૫૯૭
અપવાસ પછી	૧૬૦૦
એક ફેરફાર	..
બેઠ	૧૬૦૧
મોટી જરૂર	..
આમાં વિધ્ન	૧૬૦૨
છૂપી પોલીસ	૧૬૦૩
એક જ ઉપાય	..
આત્મનિરીક્ષણ	૧૬૦૪
ફૂકીમતી કારણો	..

લેખ	પૃષ્ઠ
વડી ચાવી	૧૬૦૬
હિન્દુ મુસલમાન પારસી	૧૬૦૮
ફૂજવદમાને ખાતર	૧૬૧૦
ફૂમોપલાઓ વિષે	૧૬૧૨
ફૂરવગસેવકદળો પર લાડ	૧૬૧૪
આવતી મહાસભા	૧૬૧૬
ફૂસત્યથી અવળું	૧૬૧૮
ફૂઅતિશયોક્તિ ક્યાં કરતી ?	૧૬૧૯
માફ અમાન	૧૬૨૧
હૃદય સુધારો	..
અનોખી લડત	..
સત્ય એટલે સત્ય	..
આપણી સ્થિતિ	૧૬૨૨
રખે ભૂલતા	..
વર્ગ પછી	૧૬૨૩
નિરાશા નહિ	..
કેદનો બચ	..
ફૂએક એતવણી	૧૬૨૪
પવિત્રતાની હદ	..
કળ્પેશ	૧૬૨૬
ધારાળા, ગરાસીઆ વગેરે	..
ભાષ્યોને	..
ફૂસરકારની માફી કાં ન માગી ?	૧૬૨૭
ફૂછૂપી પોલીસનો હાથ ?	૧૬૨૮
ફૂઅજવાબો	૧૬૨૯
ફૂઆચલ	..
ફૂમૌ. અખદુલ બારીના ઉદ્ધાર	૧૬૩૦
ફૂનાની કેમો	૧૬૩૧

લેખ	પૃષ્ઠ
ફવધુ ટેકા	૧૬૩૧
ફઅલિસા નં ધર્મ	૧૬૩૩
ફાંદી માર્ગ	૧૬૩૪
ત પ્રકારશું	૧૬૩૫
અન્યથાપોકાર	૧૬૩૯
વરસનો વાયદો	૧૬૪૨
ફએરણ હપર	૧૬૪૫
બારંગાલી	૧૬૪૮
પધારા કર્તા પ્રતાપસિંગજી!	૧૬૫૧
દાસ પકડાયા?	૧૬૫૩
ફદેશબન્ધુ દારા અને ના.	
રેનારજશે	૧૬૫૪
ફમિ. રોક્સ પકડાયા	”
પારસી બાળપણેનો	૧૬૫૫
કપડવંદ અને દાસરા	૧૬૫૬
ફવાહસરાયની મુશ્વણ	૧૬૫૭
ફદેશબન્ધુ દાસ	૧૬૫૯
ન્યુનિસપાલિકીઓ પર ઘાટ	૧૬૬૨
ફઆવતી મહાસમિતિ	૧૬૬૩
પ્રમુખ વિના શું કરીશું?	૧૬૬૪
અમદાવાદ પ્રતિનિધિઓ	૧૬૬૬
ફનિરાશા નાદિ	૧૬૬૭
ફશીખ અલિદાન	”
માયાપોતે	૧૬૬૮
ગુજરાત શું કરશે?	”
સંખ્યાતા	૧૬૭૧
હિન્દુસ્તાનનું અર્થશાસ્ત્ર	૧૬૭૪
ધન્ય એ ક્ષોને!	૧૬૭૯

લેખ	પૃષ્ઠ
પારસી અદેનો	૧૬૭૯
પોલીસ પર દોળવાની ટેવ	૧૬૮૦
તણ બપ	૧૬૮૨
વચનભંગ	
‘નવજીવન’માં ભૂલો	૧૬૮૩
શાંખધ્વનિ સાથે	”
ફમદાસભાના કાર્યકર્તાઓને	૧૬૮૪
ફદારાબારી સમિતિ	૧૬૮૪
ફશિયાળો	”
ફમરમના ઘા	૧૬૮૫
ફઝીઓના હિસ્સો	૧૬૮૮
ફહારવું રાતે?	૧૬૯૨
ફસ્વાજની ઉતાવળ	૧૬૯૪
ફધોળી ટોપી સામે હુમલો	૧૬૯૭
ફઆયલિંગનો યત્ન	૧૬૯૯
ફગ્લમાં કામ કરવું કે નહિ?	૧૭૦૧
ફવશ્તિની વાતો	૧૭૦૪
ધર્મ કરતાં ઘાટ	૧૭૦૭
નેહજીની જેલમાં મુલાકાત	૧૭૦૮
રાજકોટવાસી	૧૭૧૦
અમદાવાદ મહાસભાનાં ભાષણ	૧૭૧૧
શોભાવું; શોભશે?	૧૭૧૭
ખિલાફત પરિષદ	૧૭૨૦
ખ્રિસ્તીઓમાં જાગૃતિ	૧૭૨૨
દેશી રાજ્યોમાં શાહબદા	”
ચોટા પ્રશ્નો	૧૭૨૩
હવામાં તણાઈ ન જાય!	૧૭૨૪
ખાદીની પ્રતિષ્ઠા	”

લેખ	પૃષ્ઠ
વીરમાતા	૧૭૨૫
બીએ શાખડો	૧૭૨૬
સાલવીમાળનો પુત્ર	૧૭૨૭
જેઠમાં ભક્તો	"
ગુજરાતને સુયોગ	"
ગુજરાતની બહેનો	૧૭૨૮
નડિયાદનો પ્રયત્ન	૧૭૩૦
લોકેત્યું પાણી	૧૭૩૨
કીચોનો ભાગ	"
નિર્ભયતાની આવશ્યકતા	૧૭૩૩
પશુ પુરુષનું શું ?	૧૭૩૪
મારી આશા	૧૭૩૫
મરણની તૈયારી	"
જન જન્ય પશુ માણ ન જન્ય	૧૭૩૬
સેનાર તો મરવાનો જ !	૧૭૩૭
બારોલી—આણંદ	૧૭૩૮
જે સાચા હોય તો—	"
બીજાએ શું ?	૧૭૩૯
શ્રી. મહાદેવનો કાગળ	૧૭૪૦
ફોરેસ્ટીનો ન્યાય	"
ગુજરાતીનો પશ્ચાત્તાપ	૧૭૪૩
સાલોનો પત્ર	૧૭૪૪
કાવ્યરસ	"
દેશબંધુની ગર્વના	૧૭૪૫
પૂનાની બહાદુરી	૧૭૪૬
બલિદાનનું ફળ	૧૭૪૭
સ્વતંત્ર તો થયા જ	"
એક કવિનો આશીર્વાદ	૧૭૪૮

લેખ	પૃષ્ઠ
શ્રીમ બહાદુરી	૧૭૪૯
અંગ્રેજ બાદની કબજત	"
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
સંયુક્ત સંગેલન	૧૭૫૪
સુખમાં દુઃખ	૧૭૫૮
' સરકાર એક છે ! '	૧૭૬૨
કાઠિયાવાડ	૧૭૬૩
' સ્વરાજ આશ્રમ '	૧૭૬૪
કરનો દેનાકર	"
પહેરાનું શું ?	૧૭૬૫
અમેરિકાની મદદ	"
હસ્તલિખિત છાપું	૧૭૬૬
હિતર-દક્ષિણ	૧૭૬૬
સ્વયંસેવકોની ભરતી	૧૭૬૭
સરકારી સભ્યતા	૧૭૬૮
સાક્ષતા કેમ	૧૭૭૨
અમદાવાદ, નડિયાદ ને મુરત	૧૭૭૪
આપણું રક્ષણ	૧૭૭૫
એક અંગ્રેજ બાદનો આશીર્વાદ	૧૭૭૬
ફોરેસ્ટરી લાપણ	૧૭૭૮
બાળ બાદબહેનોને	૧૭૭૯
બારોલી તાલુકાના પટેલોને	૧૭૮૧
ભરતનું મંડાણ	૧૭૮૨
પંના વાઘસરાય જોગ—	૧૭૮૯
અંગદવિદિ	૧૭૯૨
માઈ મુરતમાં બાપણ	૧૭૯૬
આપેલી આશા	૧૮૦૦
ફોર્મ કમર હાથ	૧૮૦૩

કેમ	પૃષ્ઠ
કુવધુ હસ્તલિખિત વર્તમાનપત્રો	૧૮૦૪
કુમૌ. શૌકતઅલીના કાગળ	"
કુ'બમે' રાખેશે પગાર	૧૮૦૫
કુસામુદાયિક લીસચાલનાં નોંધ	"
કુછાપાં સામે કુબેશ	૧૮૦૭
કુખંજઅનું અલિહાન	૧૮૦૮
કુખંજાગમાથી એક ચેતવણી	૧૮૦૬
અલિહામાં ત્રાસ	૧૮૧૦
સ્વરાજની શરતો	૧૮૧૧
સરકારી જવાબ	૧૮૧૩
ઝોરખપુરનો ગુન્હો	૧૮૧૫
ખિશાસપાત્ર સેવક કેમ ?	૧૮૧૭
'નથી આવડું'	"
'નવજીવન'નો વિરોધ	૧૮૧૬
રાષ્ટ્રીય ચાળાઓ વિષે	૧૮૨૦
શરીરસંપત્તિ	"
કામદાર અને યાજ્ઞ	૧૮૨૨
અન્યત્રો વિષે	૧૮૨૩
ગુજરાતના એક કવિ એશિયાના	
એક જ દિવસે	૧૮૨૫
જાણવાનું પ્રશ્નો	૧૮૨૬
કુવરનો ધા	૧૮૨૮
કુઅલો બાલ્યો	૧૮૩૬
કેમી અવાજ	૧૮૪૧
જેલીએનું શું ?	૧૮૪૬
બાન્ડોલીની પ્રજા પ્રત્યે	૧૮૪૭
ગુજરાતીમાત્રને	૧૮૪૮
અમદાવાદ અને સુરતના	
શહેરીઓને	૧૮૪૯

કેમ	પૃષ્ઠ
હસાના દરવાજોના સત્યાગ્રહ	૧૮૪૯
ગાંધિજી વસનજીનો કેસ	૧૮૫૦
બાટીયા બાઇબલનોનો	૧૮૫૨
કુડો. રાયની પ્રસ્તાવના	૧૮૫૩
કુકુ'કાર	૧૮૫૪
કુછટાદોર	૧૮૫૬
અમદાવાદ સુરતની કસોટી	૧૮૫૯
કલકત્તાની જેલમાં	૧૮૬૨
મોથ કેમ અપાય ?	૧૮૬૩
ઝરીયામાં સવિનય બંંગ	"
એજન્સીમાં વડાસાન	૧૮૬૪
આથી ઉલટું	૧૮૬૫
'આભાલેટ અફોરે ચંગ'	૧૮૬૬
મોતીલાલ તેમજવન અને બીડો	"
પન્દેશી કાપડની ચોરી	૧૮૬૭
અમદાવાદની વ્યવસાયિકાઓ	૧૮૬૮
'નવજીવન'નો અધિકાર નથી	૧૮૬૯
બાદીનો બરાવો	"
મારી નિરાશા	૧૮૭૦
કુલકાર બાદી	૧૮૭૧
સ્વદેશી વિનં આદી	૧૮૭૮
મહાસમાનો કર	૧૮૮૧
અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટી	૧૮૮૩
વેપારીઓની ચિંતા	૧૮૮૪
કુવતંગદત્ત	૧૮૮૫
કુન્ને હું પકડાઈ—	૧૮૮૮
કુઅલિસા	૧૮૯૨
નાસીપાસી	૧૮૯૭

લેખ	પૃષ્ઠ
અસહકારની અણુસમજ	૧૮૯૮
એ નાટક ન હતું	"
એક વર્ષનો અનર્થ	"
કામો કાન	૧૮૯૯
સહરાનું રણ	"
ધાંધલથી ન મળે	"
સ્વરાજના મીઠી	૧૯૦૦

લેખ	પૃષ્ઠ
શાન્તિ વિષે ખેડકારી	૧૯૦૦
ખાદીપ્રચાર	૧૯૦૧
કપાસની મોસમ	૧૯૦૨
લવાદ-પંચાયત	"
કેસરની અપવિત્રતા	૧૯૦૩
જેલનો અનુભવ	"
મહાસભાના અંતિમકદ ન થયે	૧૯૦૪

પરિશિષ્ટો

પરિશિષ્ટ ૧

ગાંધીજીનો મુક્તમો

ગિરફતારીની વિગત	૧૯૦૭
અદાલતમાં	૧૯૦૮
જેલમાં મુલાકાત	૧૯૧૧
જેલમાં ગાંધીજી	૧૯૧૨
ફદ્દખીમજને કાગળ	૧૯૧૬
કતિહાસનું પુનરાવર્તન	૧૯૨૧
ફલેખી એકરાર	૧૯૩૦

પરિશિષ્ટ ૨

ગિરફતારી પછી પ્રસિદ્ધ

થયેલા લેખો

ફેદફેદો ચિતાર	૧૯૩૬
ફઅલિસા વિષે વધુ	૧૯૩૯
ફરેશીયાનો હથોળ	૧૯૪૧

પરિશિષ્ટ ૩. ઠરાવો

રોલેટ કાયદા વિષે અરજી	૧૯૪૩
અમુનસર કૌંચેસનો ઠરાવ	૧૯૪૪
ગુજરાતનો ઠરાવ	૧૯૪૫
કલકત્તા કૌંચેસનો ઠરાવ	૧૯૪૮
નાગપુર મહાસભાનો ઠરાવ	૧૯૫૦
હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું અંતિમજી	૧૯૫૪
પ્રાન્તિક સમિતિઓ માટે	૧૯૬૨
ખેડવાડાનો ઠરાવ	૧૯૬૫
મુંગઢની મહાસભિતિના ઠરાવો	૧૯૬૬
મુંગઢની કારોબારી સમિતિના ઠરાવો	૧૯૬૭
બાહેરનામું	૧૯૬૯
દિલ્લીની મહાસભિતિના ઠરાવો	૧૯૭૧
અમદાવાદ મહાસભાનો ઠરાવ	૧૯૭૨
બારડોલી તાલુકાની પરિપક્વતા ઠરાવ	૧૯૭૬
બારડોલી-દિલ્લીના ઠરાવ	૧૯૭૭

અનુક્રમણિકા

કક્કાવાર

લેખ	પૃષ્ઠ
મંડલેશ્વરનું બાપણ	૬૩૯
મંગલવિદિ	૧૭૬૨
મંદિર બાઈની કમ્પોઝિટ	૧૭૪૯
મંદિર બાઈઓને	૧૨૩૦
મંદિર વિદ્યા અને રવિબાઈ	૧૧૫૭
પવન દુકમ	૧૦૫૭
તિસાચેકિત ક્યાં કરતી ?	૧૬૧૯
મદાલતો અને નિરાશો	૪૩૧
મદાલતોની ઇન્કરનાળ	૧૧૧૬
મદાલતોમાં ઇન્કરનાની	૧૮૬૯
મનુકરણીય	૧૨૪૦
મનુકરણીય પહેલ	૧૨૬૦
મનોખા લડત	૧૬૨૧
મન્યજી પરિપક્વ	૯૯૫
મન્યજીપોકાર	૧૬૨૯
મન્યજીને વિષે	૮૭૧, ૧૪૩૫, ૧૮૨૩
મન્યજીને વિષે વધુ વિચાર	૭૨૧
મન્યાયની અસહિષ્ણુતા	૬૫
મપવાસ પછી	૧૬૦૦
મપ્રામાણિકતા	૯૭૧
મદ્યાઓ	૧૬૨૯
૧. અપદુલ બારીના હુકમ	૧૬૩૦
૨. અપદુલ બારી સાહેબ	૪૧
મમદાવાદ અને સુરતના શહેરીઓને	૧૮૪૯

લેખ	પૃષ્ઠ
અમદાવાદ, નડિયાદ ને સુરત	૧૭૭૪
અમદાવાદના મીલમાલિકો	
અને કામદારો	૩૧૭
અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટી	૧૮૮૩
અમદાવાદની સ્વયંસેવિકાઓ	૧૮૬૮
અમદાવાદ મહાસભાનાં બાપણ	૧૭૧૧
અમદાવાદમાં મીલમાલિકો અને કામદારો	૩૩૨
અમદાવાદ સુરતની કરોટી	૧૮૫૯
“અમારી મુસીબત તમને અમર ન પડે”	૮૧
અમારો વિદેશ	૧
અમારો સંઘ	૧૩૦૬
અમૃત ચોપડીયું	૧૨૧૭
ફૂઅલીગઢ કોલેજના ટ્રસ્ટીઓને	૫૮૧
ફૂઅલીગઢ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં માયાપો પ્રતે	૬૩૧
ફૂઅલી બાઈઓ	૧૮૩૬
અલી બાઈઓ અદાલતમાં	૧૪૪૧
અલી બાઈઓની છત	૧૩૭૫
અલી બાઈઓની પ્રતિજ્ઞા	૧૧૧૬
અલીબાઈઓનો સાથી	૧૪૩૫
અલી બાઈઓ પર આક્ષેપ	૧૨૪૧
ફૂઅલી સલાહ	૯૯૨
અશાન્ત અસહકારી	૧૦૭૪

૨૦૦૬

કક્ષાવાર:

લેખ	પૃષ્ઠ
અશ્રદ્ધા	૧૧૧૦
અસંખ્યતા	૧૦૨૫
અસહકાર	૩૭૫
અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ	૮૨૧
અસહકાર કે સત્યાગ્રહ ?	૮૭૭
અસહકારની અણસમજ	૧૮૬૮
અસહકારમાં કેમ દીલ થાય છે ?	૩૩૮
અસહકારી બચાવ કરે ?	૧૧૧૦
અરુપરૂપતા	૧૩૧૬
અરુપરૂપતાની મર્યાદા	૧૨૪૮
અરુપરૂપતાનું ફળ	૧૪૫૨
અરુપરૂપતા વિનં રાષ્ટ્રીયતા	૧૩૦૧
અરુપરૂપતા વિષે શોક	૯૬૮
અહિંસા	૧૮૯૨
અહિંસા નૃ ધર્મ	૧૬૩૩
અહિંસાધર્મ	૧૧૦૯
અહિંસાપાલન	૧૫૮૮

આ

અગામી ધર્મો	૮૪૭
આગામી યુગરત રાજકીય પરિષદ	૬૯, ૪૩૫
અગ્રિય	૧૬૨૯
આ તે શું હાથરશાહી ?	૭૩૬
અત્મનિરીક્ષણ	૧૫૬૩, ૧૬૦૪
આત્મશુદ્ધિની અસર	૧૨૧૩
આપણી દસોડી	૧૧૨૯
આપણી ખિલાફત	૧૪૦૬
આપણી બવાબદારી	૧૨૦૯

લેખ	પૃષ્ઠ
આપણી સૂટીઓ	૧૨૦૦
આપણી ફરજ	૪૦૯
આપણી સ્થિતિ	૧૬૨૨
આપણું રક્ષણ	૧૭૭૧
આપણોગનો ધર્મ	૩૬૦
આપેલી ખાશા	૧૮૦૦
‘આભાશ્રેષ્ઠ અદર્શ અંગ’	૧૮૬૬
આમાં વિદ્વો	૧૬૮૨
આયલેન્ડનો યત્ન	૧૬૯૯
આવતી બેઠક	૧૪૯૦
આવતી મહાસભા	૧૬૧૬
આવતી મહાસમિતિ	૧૬૬૩
આજ્ઞાવાદ	૧૪૭૨
આસામના અનુભવ	૧૩૨૫, ૧૩૩૧
હ	
‘હરમાહલી શ્રિકા જમાતને અપીલ’	૧૫૦૪

ઉ

ઉત્તર-દક્ષિણ	૧૭૬૭
ઉત્તરમાં મુસાફરી	૧૦૯૫
ઉદાર બક્ષિય	૧૫૧૭
ઉપો ન્યાય	૮૯૧
ઉપવાસ અને પ્રાર્થના	૭૬
ઉપાય	૧૪૫૬

ઝ

‘ઝષિઓના વંશજો’	૮૭૦
----------------	-----

એ

એક અંગ્રેજ બાઇનો આશીર્વાદ	૧૭૭૬
---------------------------	------

અનુક્રમિકા

૨૦૦૭

લેખ	પૃષ્ઠ
એક અન્યત્રનો 'પુલ્લો પત્ર'	૧૦૬૫
એક જામિના આશીર્વાદ	૧૭૪૮
એક ચર્ચા	૪૦૧
એક જ. ઉપાય	૧૬૦૩
એક દુકાની વાતચીત	૧૨૧૫
એક દગલું બસ થાય'	૮૪૨
એક ટેપુટી કમીશનરનું ખૂન	૪૬૮
એક સ્થિતિ સંવાદ	૩૯
એક દાકતરનો અનુભવ	૧૪૩૧
એક નમ્ર સૂચના	૩૦૨
એક પારસી બહેન	૧૨૭૬
એક પારસી બહેનનું ધનાંત્ર	૧૦૩૪
એક પારસી બાઈનો બચાવ	૧૦૫૮
એક દેશદાર	૧૬૮૦
એક બીજી શંકા	૧૨૪૧
જાએક મહત્વનો પ્રસંગ	૧૧૯૮
જાએક મિત્ર અનુભવ	૮૮૮
એક વર્તિના અનર્થ	૧૮૯૮
એક વર્ષ પૂરું થયું	૨૮૩
એક વિચિત્ર સરસુલર	૫૦૧
એક શંકા	૧૨૪૬
એક સલાહ	૭૦૧
એક સલાહકાર	૧૫૩૧
એક સુંદર નમુનો	૪૪૪
એકાન્તની વાત	૫૬૨
એન્-સીમાં વધીલાત	૧૮૬૪
એ નાટક ન હતું	૧૮૯૯
એ માર્ગો ક્યા ?	૧૦૮૭
એસ્ટુ ઉપર	૧૬૪૫

લેખ	પૃષ્ઠ
એન્-સીમાં દુકાળ ૩૦૩, ૩૧૬, ૪૧૬, ૫૦૩	
કે	
કેન્દ્રિક ચમત્કારિક કરો	૧૫૧૬
કર્નેશ	૧૬૨૬
કટાયેલી તોળો	૧૧૪૭
કપડાંના અને ઠાસરા	૧૬૫૬
કપાસની મોસમ	૧૯૦૨
કરનો ઇન્કાર	૧૭૬૪
કરોગીમાં સાન્તિબંધ	૧૨૯૨
કરોડ કરો!	૧૧૮૧
કરોડ કર્યા!	૧૧૬૬
કર્મયુગનો પ્રવેશ	૬૪૨
કલકત્તા કૌશલ	૪૮૫
કલકત્તા કૌશલનાં બાપજી	૪૯૦
કલકત્તાના કડવા અનુભવ	૧૩૬૩
કલકત્તાની જેલમાં	૧૮૬૨
કલકત્તાનું બાપજી	૭૪૬
કલકત્તા મહાવિદ્યાલયની	
પ્રતિજ્ઞા	૮૮૨
કલિની ચિન્તા	૧૧૨૫
કલિની ચોટી	૧૪૫૬
કલિવર સર રતીન્દ્રનાથ	
દાગોરનું આગમન	૨૪૩, ૨૬૦
કસોટીના દિવસ	૧૨૬૬
કાલીયાવાડ	૧૭૬૩
કાલીયાવાડના રામમહારાજના	
પ્રત્યે—	૧૨૯૬

લેખ	પૃષ્ઠ
કાઠીયાવાડીઓને	૧૧૯૨
કાઠીયાવાડીઓ પ્રત્યે	૯૧
કાઠીયાવાડી વિવેક	૨૮૧
કાંતવાની તરફેણમાં	૧૫૪૩
કાણુજનો હાકો! (૧-૨)	૧૦૭૯
” ” (૩)	૧૧૪૩
કામદાર અને કાબજ	૧૮૨૨
કામદારોની સમામાં બાપજી	૩૮૬
કામદારોને	૧૪૮૩
કારોબારી સમિતિ	૧૬૮૪
કાર્યકુશળતા	૧૦૬૧
કાલોલના હિન્દુઓ	૧૦૬૬
કાવ્યરસ	૧૭૪૪
કાશીમાં ગાંધીજી	૬૯૦
કિંમતી કારણો!	૧૬૫૪
કુકરી લોકો	૨૫૪૬
કુલપતિના આશીર્વાદ	૬૫૫
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
કેટલાની ગેઠવણુ?	૧૩૬૯
કેટલા પાણીમાં?	૧૮૬૪
કેટલીક ગુચવણોનો ઉકેલ	૩૨૫
કેટલીક શંકાઓ	૭૨૦, ૧૦૧૩
કેટલીક હરકતો	૬૧૮
કેવનો ભય	૧૬૨૩
કેસરની અપવિત્રતા	૧૯૦૩
કેળવણીનું સાધન	૯૪૨
કૅંગ્રેસ	૧૪૯
કૅંગ્રેસનું સ્થાન	૪૨૧
કોણુ જોડાઈ શકે?	૧૦૯૦

લેખ	પૃષ્ઠ
કોને કાયદો?	૧૨૪૩
કોર્ટનો તિરસ્કાર	૨૫૮
કોથ આવે ત્યારે શું કરવું?	
કાલિક અને સ્થાયી	
ખ	
કાપળા પછીનું બાપજી	૧૧૩૯
કાપડી કાળુનંદુર છે?	૧૫૪૨
ખાદીના ઉપયોગ	૨૭૭
ખાદીની કિંમત	૨૨૦
ખાદીની ટોળી પર ગદાબ	૧૫૦૪
ખાદીની પ્રતિજ્ઞા	૧૫૦૪
ખાદીના ઉપયોગ કરનારાઓને તાર	૩૬૫
ખાદીના ભરાવો	૧૮૬૯
ખાદીનો મરિમા	૩૨૮, ૯૫૪
ખાવાની સગવડ	૧૩૬૯
ખિલાફત	૨૦૨
”	૨૪૭
”	૨૫૩
”	૨૭૩
”	૩૬૧
”	૩૫૧
ખિલાફત	૯૪૯
ખિલાફત અને સુરેહોલ્લવ	૧૧૩
ખિલાફત અને સ્વદેશી	૩૭૮
ખિલાફત-અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી	૪૭૧
ખિલાફતનો ઉપાય	૧૨૪
ખિલાફત ‘નોટ’	૧૦૯૦
ખિલાફત પરિપદ્ધ	૧૭૨૦
ખિલાફત વિષે અગત્યની ચર્ચા	૩૦૮

અનુક્રમણિકા

૨૦૦૯

લેખ	પૃષ્ઠ
ખેડા જિલ્લામાં ગાંધીજી	૬૩૩
ખેડા પ્રકરણ	૫
ખોજા બાઈબલને માટે	૧૭૭૯
ખ્રિસ્તીઓમાં નવગતિ	૧૭૨૨
જી	
જંગલોમાં પાણીની સમસ્યા	૧૪૭૦
ગાયુ વર્ષ	૮૯
ફોર્મોસા વાલી	૧૧૬૮
ગાંધીજી	૩૩૬
ગાંધીજી ગુજરાતમાં	૧૦૨૭
" "	૧૦૪૨
" "	૧૦૫૩
ગાંધીજીની કિશોરી મુસાફરી	૯૦૪
જંગલોમાં નુકસાન	૧૬૨, ૧૯૯, ૨૦૯
જંગલોમાં મનોરમતા	૧૧૩૧
જંગલોમાં મુસાફરી	૭૦૩
ફોર્મોસા કોઈ કોઈ ?	૧૫૬૫
ગીતમાં રંગીયા	૧૪૮૭
ગુજરાતમાં કોઈ કોઈ	૧૦૬૭
ગુજરાતના અનુભવ	૧૦૧૭
ગુજરાતના એક કવિ એશિયાત	
એક જ કવિને	૧૮૨૫
ગુજરાતની પરીક્ષા	૧૪૨૦
ગુજરાતની પસંદગી	૪૬૫
ગુજરાતની ફરજ	૩૮૩, ૪૯૯, ૧૧૩૭
ગુજરાતની બહેનો	૧૭૨૯
ગુજરાતની ભેટ	૮૬
ગુજરાતને સલાહ	૪૦૨

લેખ	પૃષ્ઠ
ગુજરાતને સુયોગ	૧૭૨૭
ગુજરાતને નિશ્ચય	૧૧૧૭
ગુજરાત પરિવહન	૧૧૪૯
ગુજરાત બદલના	
ગુજરાતીઓને	૧૧૦૪
ગુજરાતમાં આપજોગ	૧૧૮૪
ગુજરાતમાં વસના	
ધનિકવર્ગને	૧૧૦૩
ગુજરાત શું કરશે ?	૧૩૬૬
ગુજરાતીઓને	૧૦૨૧
ગુજરાતીનો પથાપાપ	૧૭૪૩
ગુજરાતીમાત્રને	૧૮૪૮
ગુજરાતમાંથી વ્યાખ્યાન	૯૮૨
ફોર્મોસા કોઈ કોઈ ?	૭૫૮
ફોર્મોસા કોઈ ?	૧૮૭૬
ખેડા અવાજ	૧૮૪૧
ખેડામાંથી ગુજરાત	૧૮૧૫
ખેડામાંથી વસતીના કેસ	૧૮૫૦
ખેડામાંથી પાંચો	૧૪૫૬
ખેડામાંથી	૪૨૫
ખેડામાંથી કેસ કરાવ ?	૧૧૩
ધ	
ધાપાળના દોષ ?	૧૨૪૭
ધોડા કે ગાગર ?	૧૨૦૯
ધરતીના ધા	૧૮૨૮
ધરતીના વાદળ	૯૦૨
ધેણું ખર્ચ	૪૮
ધ	
ધ્યાનપુરની પુનરાવૃત્તિ	૧૫૦૯

લેખ	પૃષ્ઠ
ચાંદોનો ત્યાગ	૩૧૯
ચાર દહાડાનું કનુંવ્ય	૧૧૯૧
ચાલતા ક્રમ	૧૧૭૨
ફૂંટીરાળા-પેરાળા	૧૫૪૬
ચુટણીઓની નિષ્ફળતા	૬૭૯
ચોથ કેમ અપાય ?	૧૮૬૩
ચોથી હોળી	૧૫૧૮
† ચોપાટી પરનું બાપણ	૬૨૮૭
† ચોમેર નમ્રતિ	૫૮૩, ૬૧૦
ચોર લૂંટારાઓનો ભય	૧૨૬૧
ચ્હાની ફકાનો	૫૭૫
છ	
છઠ્ઠી અને તેરની એપ્રિલ	૨૪૫
છાયખાનાનો કાયદો	૨૫૩
છાપાં સામે ઝૂમિય	૧૮૦૭
છીંદવાડાનું બાપણ	૮૦૯
છજટાદોન	૧૮૫૬
છપ્પી પોલીસ	૧૬૦૭
ફજ્જી પોલીસનો કાય ?	૧૬૧૮
છિંચેટ જેલ મળી	૧૫૧૫
જ	
જગતનો તાલ (૧)	૬૧
„ „ (૨)	૭૧
„ „ (૩)	૮૪
„ „ (૪)	૯૮
જનસમાજની દૃષ્ટિએ સહિત્યનો	
વિચાર	૨૬૮
ફૂં જમે ' રાણેસો પમાર	૧૯૦૫

લેખ	પૃષ્ઠ
બપોરો ને ચમચુપથ	૧૩૦૭
બલીવાંવાલા આમ સ્મારક અને લોકનમૃતિ	૨૬૭
બનાખનો બપામ	૭૧૫
બલુવાળેમ પ્રભો	૧૮૨૬
બનાનાં સ્થળો	૧૦૪
બાન બાપ પણ માલ ન બાપ	૧૭૩૬
બામીનાંથી સુક્તિ	૮૦
બહેરખળારો કેમ ન લેવી ?	૪૪
બહેરાતની બીક	૭૮૦
બજવાની પાતર—	૧૬૧૦
બૂન પછી	૧૨૧૧
બૂનામઠનું ગાંડપણ	૨૯૨
બૂની મૂડી	૩૭૦
બેલનો અનુભવ	૧૮૦૬
બેલ મહેલ	૧૦૨૧
બેલમાં કામ કરવું કે નહિ ?	૧૭૦૧
બેલમાં ગાંધીજી	૧૬૧૨
બેલમાં ભક્તો	૧૭૨૭
બેલમાં મુલાકાત	૧૮૧૧
બેલમાં લાંબણ	૧૫૧૪
બેલ થા માટે ?	૧૫૧૫
બેલીઓનું શું	૧૮૩૬
બે સાચા હોય તો—	૧૭૩૭
બે હું પકડાઉં—	૧૮૮૮
બે હું પકડાઉં તો—	૬૧૪
બેડા ક્યાં ઉતારવા ?	૧૩૬૯
ઝ	
ઝરીયામાં સવિનય બંધ	૧૮૬૩

અનુક્રમણિકા

૧૦૧૧

લેખ	પૃષ્ઠ
કુચુંબેશ	૧૪૦૨
૬	
‘ટાઇમ્સ’ની ટીકા	૧૯૧
ટીકાની અનાવશ્યકતા	૧૦૭૩
દેનરીઓ	૧૦૬
ટોપીનો હોમ	૧૩૦૬
ટ્રાન્સવાલના એશિયાવાસી	૪૫
૭	
લીક ક્યુ	૫૫
૮	
ડાબો દાન	૧૮૪૯
ડચ્ઝ ઓફ કોર્નોટ	૭૮૫
ડૅના. ડુક ઓફ કોર્નોટને	
પુલ્કો પત્ર	૮૫૮
૯	
દસાના દરબારનો સત્યાગ્રહ	૧૮૪૮
‘દેડ લોકોને એકશો’	૧૪૮૮
૧૦	
તલવારત્યાગની એક છત	૬૭૩
તલવારનો ન્યાય	૪૨૭
ફતારવહેવાર પર બંધી	૯૨૩
ફતાલીમની જરૂર	૫૬૦
ફતાલુકા માટે આદર્શ	૧૫૪૫
તુર્કી	૧૫
ફતુહિના સવાલ	૬૭
ફતેમાંથી લેવાનો પાઠ	૯૨૪
ત્યાગ અને ઉત્પત્તિ	૧૨૫૬
ફૂધી. ત્યાગીનો પત્ર	૧૫૪૭

લેખ	પૃષ્ઠ
જળ પ્રસંગો	૩૦૬
જળ ભય	૧૬૮૨
જળ મોહ	૪૫૭
નિવિધ તાપનું નિવારણ	૯૪
થ	
થાક	૧૪૪૭
થોડા પ્રસંગો	૧૭૨૩
૬	
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧૦૭, ૧૦૮૧
દક્ષિણ આફ્રિકાથી મદદ	૧૨૨૫
દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દી	૧૬
દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દી	૧૮૭
દગાથી કેમ બચાય ?	૧૩૨૮
દત્તમંડળ	૧૪૩૪
દયાધર્મ	૧૫૮૬
દાગીના વગેરેનું શું ?	૧૦૬૪
ફદાઈઓ	૯૮૦
દારૂની આવક	૧૦૫૮
દાસ પકડાયા ?	૧૬૫૩
દાહોદનાં બાપણો	૨૨
દિલ્હીમાં દગાણ	૨૯૮
ફરિશાબલ	૭૦૬
દીવાળી	૧૪૩૫, ૧૪૮૫
દીવાળી કેમ ઉજવાય ?	૫૭૦
દુઃખીને દિલાસો	૯૮
દુઃખી પંજાય	૧૩
દહતા તથા વીરતાની આવશ્યકતા	૫૧૩
ફરિવતાઈ પુરુષ	૧૧૦૮

લેખ	પૃષ્ઠ
ફેસિયંબુ દાસ	૧૬૫૯
ફેસિયંબુ દાસ અને ના. રાનાદેશી	૧૬૫૪
દેશબંધુની ગર્જના	૧૭૪૫
દેશી રાજ્યો	૧૫૬૮
દેશી રાજ્યોમાં શાહગઢ	૧૭૨૨
દેશી રાજ્યોમાં શું કરાય ?	૧૦૭૩
દોસ્તીનો ન્યાય	૧૭૪૦
ધ	
ધન્ય એ ધર્મપત્ની !	૧૩૮૫
ધન્ય એ સ્ત્રી !	૧૬૭૯
ધર્મ ઉપર હાથ	૧૮૦૩
ધર્મ કરતાં ધાડ	૧૭૦૭
ધર્મ કે અધર્મ ?	૧૩૬૭
ધર્મને નામે ધાડ	૧૪૩૬
ધર્મસંકટ	૧૧૦૬
ધર્મસંકટ પર છત	૬૭
ધાંધલથી ન મળે	૧૮૬૪
ધારવાડનું રમખાણ	૧૨૨૮
ધારાસભાનો બહિષ્કાર	૩૯૪, ૫૦૫
ધારાળા, ગરાસીઆ વગેરે ભાષાએ	૧૬૨૬
ધોરી માર્ગ	૧૬૩૪
ધોળામાં કાળું	૮૭૦, ૮૭૧
ધોળા ટોપી	૧૦૯૧
ધોળા ટોપી	૧૨૬૪
ધોળા ટોપીનો પ્રતિબંધ	૯૪૩
ધોળા ટોપી સામે ઝુબેશ	૧૬૯૭
ન	
નડિયાદ અને ખારેજીના દંડ	૭

લેખ	પૃષ્ઠ
નડિયાદનો પ્રયત્ન	૧૭૩૦
નડિયાદ-ખારેજીનો દંડ	૫૬
નડિયાદમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર	૨૩૭
‘નથી આવડતું’	૧૮૧૭
નમ્રતાની ઠરઠર	૭૯૧
‘નવજીવન’ કેમ ચલાવાય ?	૩૭૪
નવજીવન કલમ	૫૧
‘નવજીવન’ની બાંધીનગીરી	૨૦
‘નવજીવન’ની ભાષા	૭૪૩, ૧૦૨૦
‘નવજીવન’ની સ્થિતિ	૨૪૧
‘નવજીવન’નું નવું વર્ષ	૪૬૫
‘નવજીવન’નો તરંગમેલ	૪૬૯
‘નવજીવન’નો બહિષ્કાર નથી	૧૮૬૯
‘નવજીવન’નો વિરોધ	૧૮૧૯
‘નવજીવન’માં ભૂલો	૧૬૯૩
નવ મહિનામાં સ્વગત્ય	૭૫૭
નવસારીના પારસીઓ	
આગળ	૧૦૩૭
નવા વાઈસરાય	૯૭૬
નવા વાઈસરાય	૧૦૮૭
નવી પ્રતિજ્ઞા	૧૨૮૧
નવું વર્ષ	૯૦
નાગપુરનો અન્યજ્ઞે આગળ	૭૭૫
નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ	૭૬૬
નાટકશાળામાં ખાદી	૧૫૬૮
ફનાની કોમે	૧૬૩૧
ફનાની કોમેનું શું ?	૧૫૪૫

લેખ	પૃષ્ઠ
ફતવાની મીમાંસા	૧૩૫૦
નાશિકમાં ગાંધીજી	૬૪૨
નાસીપાસી	૧૮૬૭
નિગ્રહ અને ગ્રંથ	૫૦૬
નિરાશા	૪૧
નિરાશા નહિ	૧૬૨૩
નિરાશા નહિ	૧૬૬૭
નિરોપ ટોપી	૧૧૪૮
ફતવાની સામે ગુન્હેગાર	૧૫૫૬
નિર્જયતાની આવશ્યકતા	૧૭૭૩
નિર્મળ પશ્ચાત્તાપ	૧૨૭૭
નિરાશા	૫૨૬
નિરાશીવાત વર્ગ	૧૫૧૭
નિરાશીવાત સ્થિતિ કેમ સુધરે ?	૬૪૫
નૌન-કો-ચોપરેશન	૨૬૬

૫

પંચમદાયન	૧૨૨૦
પંચમદાયમાં વેદ	૨૧
પંચમદાય કમિટી	૬૦
પંચમદાય અન્યાયની ભરપાઈ	૩૮૨
ફતવાનું અસિદ્ધાન	૧૮૦૮
પંચમદાય મદદ	૧૦૩
પંચમદાય પત્ર (૧)	૧૦૧
” ” (૨)	૧૧૦
” ” (૩)	૧૧૫
” ” (૪)	૧૨૦
” ” (૫)	૧૨૬
” ” (૬)	૧૩૮

લેખ	પૃષ્ઠ
પંચમદાય પત્ર (૭)	૧૪૪
” ” (૮)	૧૪૮
” ” (૯)	૨૦૫
” ” (૧૦)	૨૨૨
” ” (૧૧)	૨૨૪
” ” (૧૨)	૨૨૬
” ” (૧૩)	૨૩૩
” ” (૧૪)	૪૦૩
” ” (૧૫)	૪૩૬
પંચમદાય મામલો	૧૨
પંચમદાયમાં ગાંધીજી ૯૮૮, ૯૮૯, ૧૦૦૦	
ફતવાનું કારણ	૧૪૫૪
પણ કેળવણીનું શું ?	૬૪૧
પણ પુરુષનું શું ?	૧૭૩૪
પણ હવે ?	૧૨૪૫
ફતવાનું તત્વ	૧૮૮૫
પતિત બહેનો	૧૩૩૮
પધારો કર્નલ પ્રતાપસિંગજી !	૧૧૫૧
પરગણુ પારસીઓ	૧૩૫૫
પરદેશને મુકસાની ?	૧૧૫૨
પરદેશમાં વસતા હિન્દીઓ	૨૮૬
પરદેશમાં હિન્દીઓ	૧૪૨
પરદેશી કાપડની ચોરી	૧૮૫૭
પરદેશમાં પ્રચાર	૮૧૫
પરદેશમાં સાથેની રાજ્યનીતિ	૧૪૮૬
પરિશિષ્ટો	૧૮૦૫
પરીક્ષા	૧૫૩૭
પ વત્રતાની હદ	૧૬૨૪

કે.અ.	પૃષ્ઠ
પહેરાનું શું ?	૧૭૬૫
પાટેથી ઉતર્યા	૧૯૦
પારમાર્થિક હડતાળ	૧૩૫૯
પારસીઓની મદદ	૮૭૨
પારસીઓ પ્રત્યે	૯૩૫
પારસીઓ વિષે વધુ	૯૫૨
પારસી બહેનો	૧૬૭૯
પારસી બહેનોને	૧૩૦૯
પારસી બાળબહેનોને	૧૬૫૫
પારસી રસ્તમંજીની સંભાવત	૭૪૫
પારસી સંભાવન	૧૨૧૦
પારસી સ્વયંસેવકો	૧૪૫૪
પીઠાં પર પહેરા	૧૨૨૭
‘પીપલ્સ ફ્રેન્ડ’	૧૫૦૨
પૂજનો અધિકાર	૧૨૮૦
પૂતાની બહાદુરી	૧૭૪૬
પૂર્વ આફ્રિકા	૧૪૧૫, ૧૪૫૨
†પૂર્વ આફ્રિકામાં પ્રગળ વિરોધ	૧૬૦
રોપત પ્રકાશનું	૧૬૩૫
‘રોપતા તરફ દોરવા માગો છો’	૧૨૨૬
રોપીસ પર દોષવાની ટેવ	૧૬૮૦
પ્રગ્ને વિનંતિ	૬૨૦
†પ્રત્યેક અંગ્રેજને	૫૭૭
પ્રદર્શન	૧૧૫૧
†પ્રમુખ વિના શું કરશું ?	૧૬૬૪
પ્રવાસનો અન્ત	૧૪૩૧
પ્રવૃત્તિને કેમ પોપચી ?	૭૬૩
પ્રાચીન રેડીયો	૧૦૫

કે.અ.	પૃષ્ઠ
પ્રાથમિક શાળાઓના	
શિક્ષકોને	૫૩૧
પ્રેક્ષકોની સગવડ	૧૪૫૩
†પ્રેસ એક્ટ અને મિ. હોર્નામિન	૨૫૧
રૂ	
રીજી	૧૦૯
રીજીની લડતનું સ્વરૂપ	૧૯
રૂ	
૧. અંશમાં અને બિહારમાં ગતિ	૮૭૯
રૂબંગાળના નવજવાનોને	૭૬૭
૨. અંશમાંની ગતિ	૮૪૬
રૂબંગાળમાંથી એક ચેતવણી	૧૮૦૯
રૂબંગાળ છોડો ?	૧૨૧૨
અતાવનું કેને ?	૧૦૨૬
‘અંધુ’નો અર્થ	૨૬૬
અસિદ્ધાનનું ‘દગ’	૧૭૪૭
અસિયામાં માસ	૧૮૧૦
અધિકાર પ્રશ્નોત્તરી	૧૨૪૫
અધિકાર વિ. સ્વદેશી	૧૯૪
અહેનોનું અસિદ્ધાન	૧૧૫૧
અહેનોને	૧૮૧, ૧૪૧૨
અહેનોને અંગ	૯૪૧
અહેનો પ્રત્યે	૩૭, ૪૯, ૧૧૬૦
આરોહી	૧૧૪૮
આરોહી-આજીવંદ	૧૭૩૮
આરોહી-આજીવંદ	૧૫૯૪
આરોહી તાલુકાના પંચેશાને	૧૭૮૧
આરોહીની પ્રગ્ન પ્રત્યે	૧૮૪૭

લેખ	પૃષ્ઠ
બારેજીનો દંડ	૮૨
બાળકોનો આશીર્વાદ	૧૩૪૩
બાળવધ	૧૫૫
બાળનું જ્ઞાન ?	૧૨૩૭
ફિનિતિ	૧૨૫૮
જિહ્વારમાં ગાંધીજી	૧૭૩૨, ૮૬૪
જિહ્વારમાં સખ્તી	૮૬૮
બીજાઓનું શું ?	૧૭૩૬
ફળીજી નેતાઓ	૧૪૮૮
બીજો દાખલો	૧૭૨૬
ફુલસંદર્ભકરનો બનાવ	૧૪૭૮
ફોં અંગ્રેજોનો જવાબ	૭૧૫
એ કાગળો	૨૭૦
ફોંકો બળવો	૧૫૩૩
બેલગામની સ્ત્રીઓ આમળ	૬૮૫
અક્ષરચર્ચ કેમ પળાય ?	૧૫૨૯
બ	
ભર્યનું આખ્યાન	૬૩૬
ભર્યનાં બાવળ	૧૧૧૯
ફાંસો ભરવાડ	૧૨૨૨
ફાઈ હોનિમેન વગેરે	૧૦૮૬
ભાટીયા ભાઈઅહેનોનો	૧૮૫૨
ભાષા અને વિચાર	૬૯૪
બિવાની પરિપદ	૬૨૧૭
બીજી સવાલ	૧૫૩૨
બેદ	૧૬૦૧
બોળો ભગત મોચી હતા ?	૧૨૯૭
મ	
મજૂર બહેનો	૬૭

લેખ	પૃષ્ઠ
મજૂરોની સ્થિતિ	૨૧૭
મજૂરોનું કલ્યાણ	૨૮૮
મજૂરોનું મહાજન	૨૩૮
મજૂરોને ઇપ્કો	૧૧૬૨
મજૂરો વચ્ચે ગાંધીજી	૧૪૧૦
મત આપનારાઓએ શું કરવું ?	૩૧૨
મર્યાદાનિયેષ	૯૪૧
મદ્રાસ છલાકાની મુસાફરી	૪૫૯
મદ્રાસના નાયકો	૧૭૮૫
મદ્રાસમાં ગાંધીજી	૪૪૩
મદ્રાસમાં ગુજરાતી	૧૪૦૧
મદ્રાસી	૧૪૦૦
મધુરી અને પુષ્પા	૧૧૮૭
મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	૯૫૪, ૬૭૩
મધ્ય પ્રાન્તમાં સખ્તી	૧૧૦૧
મને ઇપ્કો	૧૨૨૬
મરજ્યાત સ્વીકાર	૧૪૪૬
મરજીની તેવારી	૧૭૩૫
મરજીયા	૧૨૯૪
મરમના ધા	૧૧૮૫
મરજી શેઠ દાઉદ મદમદ	૨૨
મર્યાદા ઝોળંગી	૧૨૪૫
મૌ. મહમદઅલીવાળું આખ્યાન	૧૧૦૬
મિરાજીનીનું પૂત	૪૧૪
મી. મહાદેવનો કાગળ	૧૭૨૪
મહાયજી	૧૩૧૬
મહારાષ્ટ્રની યાત્રા	૧૧૦૫
મહારાષ્ટ્રયાત્રા	૬૮૧, ૬૭૬, ૬૮૨
મહારાષ્ટ્ર કેટલો ત્યાગ માગે છે ?	૧૧૧૦

લેખ	પૃષ્ઠ
ઈમહાસમાના અધ્યક્ષતા ન થયે	૧૯૦૪
મહાસમાના કાર્યકર્તાઓને	૧૬૮૪
મહાસમાનાં નૂતન અંગ	૧૫૬૯
ઈમહાસમાના પ્રતિનિધિઓ	૧૬૬૬
ઈમહાસમાના પ્રેક્ષકો	૧૫૦૫
મહાસમાની તયારી	૧૩૨૨
મહાસમાનું અંધારણ	૯૨૮, ૯૪૦
મહાસમાનો કર	૧૮૮૧
ઈમહાસમાસમિતિઓ	૧૨૬૬
ઈમહાસમિતિની બેઠક	૧૨૬૮
મદ્યમાં ગળદો	૧૨૬૨
મંદિતાઓના વિંટબણા	૯૭
મહેમદાવાદનું બાપણ	૬૨૨
માંડવાળ	૧૩૦૪
માનર તાલુકામાં લુંટ	૩૪૫
માતા આગળ થતી હિંસા	૫૫
માશીપત્રોની ખોળમાં	૧૨૬૨
માથાપોતે	૧૬૬૮
‘મારા અનુયાયી’	૫૩૨
મારા પકડાવાથી શું થાય ?	૧૫૪૨
મારી આશા	૧૭૩૫
મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી	૯૭૭
મારી નિરાશા	૧૮૭૦
મારી પંજાબની છેલ્લી મુસાફરી	૯૨૬
મારી પ્રાર્થના	૧૦૨૬
મારી ભીડ	૧૫૮૨
મારી જૂલ	૧૦૬૧
મારી જૂલ	૧૩૦૯

લેખ	પૃષ્ઠ
માફ અગ્નિ	૧૬૨૧
માફ સુરતમાં બાપણ	૧૭૬૬
મારો કચ્છ	૧૩૯૫
મારો દંભ (!)	૧૨૪૬
માર્શલ લોનો કારમાર	૩૯૯
માલવીયાછનો પુત્ર	૧૭૨૭
માલેગાંવનું દુર્ઘટન	૧૦૭૨
માલેગાંવનો ગુન્હો	૧૦૫૦
મિત્ર-શત્રુ	૧૨૪૮
મિથ્યા વહેમો	૧૪૬૬
મિસિસ બેસંટ વાઝું છોડો !	૭૩
મિસિસ બેસંટનું અપમાન	૨૩૬
મુક્તિનો માર્ગ	૧૨૧૨
મુદાની વાત	૯૭૫
મુંબઈ શું કરશે ?	૧૪૩૬
મુંબઈએ હદ વાગ	૧૨૯૦
મુંબઈનો અપવશ	૧૫૧૦
મુરાદાબાદ રાજકીય પરિવર્ત	૫૩૫
મુસલમાન ભાઈઓને	૧૩૯૦
મુસલમાનોની ચિન્તા	૧૩૧૨
મુસલમાનોનો નિર્બુધ	૩૫૫
મુસાફરીની શરત	૧૪૮૪
મૂળ કારણ	૧૪૫૫
મેલી સરકાર	૧૪૩૪
મેલી જરૂર	૧૬૦૧
મોડી શંકા	૧૫૪૧
મોરેટ ભાઈઓને	૧૧૫૩
મોતીલાલ તેજવત, અને ભીમો	૧૮૬૬
મોરેટ્યુ સાહેબની ધમકી	૪૧૧

અનુક્રમણિકા

૨૦૧૭

લેખ	પૃષ્ઠ
મોપલા હિતવાત	૧૩૨૦
મોપલા ઉપદ્રવ	૧૩૮૪
†મોપલાઓ વિષે	૧૬૧૨
‡મોપલા બળવો	૧૫૨૨
‡મોપલાની ખોટ	૧૫૮૫
મુનિસિપાલિટીઓ પર ધાડ	૧૬૧૨
ચ	
ચાલવાડર પાટવર્ધન	૭૯૬
ચ	
‘રમે ચૂકતા’	૧૭૭૦
રમે બૂલના	૧૬૨૨
રંગમે	૧૪૫૧
સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આગમન ૨૪૩, ૨૬૪	
રાજ્યકીય ગુરો મંડળ	૭૫૬
રાજકોટવાસી	૧૭૧૦
રાજકોટીય	૧૩૮૬
રાજ્યની આણુ કે રાજની ?	૯૩૮
રાજ્યમાં અસહકાર	૧૪૬૫
રામ અને રતીસ નામ	૧૫૦૨
રામરાજ્યનો અનર્થ	૧૦૮૦
ડૉ. રાયની પ્રસ્તાવના	૧૮૫૩
રાવળપિંડીની ખહેતો	૮૯૨
રાષ્ટ્રીય તિલક સ્મારક સ્વરાજ્ય ફંડ ૮૮૫	
રાષ્ટ્રીય તિલક સ્વરાજ્ય ફાળો	૯૨૭
રાષ્ટ્રીય ધ્વજ	૯૮૭
રાષ્ટ્રીય ભાષા	૭૪૪
રાષ્ટ્રીય વાવટો	૧૦૯૦
રાષ્ટ્રીય શાળા—રેડીયાશાળા	૧૦૫૯

લેખ	પૃષ્ઠ
રાષ્ટ્રીય શાળાઓ વિષે	૧૮૨૦
રાષ્ટ્રીય શાળાની રાષ્ટ્રીયતા	૧૪૬૭
રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ	૫૧
રાષ્ટ્રીય સમાહનાં લાપણા	૨૭૬
રૂનો સંચલ	૧૪૩૩
રેડીયાની પરખ	૯૭૨
રેડીયાની પ્રવૃત્તિ	૧૦૬
રેડીયાનો અર્થ	૧૦૮૯
રેડીયાનો ધર્મ	૮૦૦
રેડીયામાં સ્વરાજ્ય	૧૦૬૩
રેડીયો	૭૪
રેડીયો ને ખાદી	૯૪૧
રેડીયો ને શુદ્ધિ	૧૫૦૩
રેલમાં ચોરી	૧૨૬૧
રેલમાં ચતી ચોરીઓ	૪૯૦
રાજનિશી	૫૨૮
રાલેટ અરજી	૧૦૩
રાલેટ કાયદાની અરજી	૮૨
લ	
લક્ષ્મી વરચોડા	૩૩૫
લડતનું મંડાણ	૧૭૮૨
લવાઈ-પંચાયત	૧૯૦૨
લાલાજીના આક્ષેપ	૧૧૦૭
લાલાજીનો પત્ર	૧૭૪૪
ફાલીડરની ટીકા	૧૧૭૮
લૂંટ અને ચોરી	૮૧૨
લેખકોને વિનંતિ	૬૩
લેનાર તો મરવાનો જ !	૧૭૩૭

લેખ	પૃષ્ઠ
લોકમાન્યની તથીયત	૪૧૫
લોકમાન્યનો સ્વર્ગવાસ	૪૧૬
શોકસત્તા અને શુદ્ધસત્તા	૪૭૯
લોકોનું પાણી	૧૭૩૨
લોહાના ચણા	૧૫૪૯
લો. તિલકનો પત્ર	૨૦૪
લો. તિલક સ્વરાજ્ય રાષ્ટ્રીય ફંડ ૭૮૪	

વ

ફવકીલોની પ્રતિષ્ઠા	૯૫૮
ફવચનભંગ ?	૧૪૦૧
વચનભંગ	૧૬૮૨
વડતાલની યાત્રા	૮૧૭
વડતાલનું વ્યાખ્યાન	૮૨૪
વડી ચાવી	૧૬૦૬
વણકર પરિપક્વ આગળ	૮૦૮
વણકરોની ખુશામત	૧૪૬૯
ફવણુવ્યવસ્થા	૭૬૨
ફવધુ ટેકા	૧૬૩૧
ફવધુ પ્રશ્નો	૧૫૦૫, ૧૫૨૫
ફવધુ હસ્તલિખિત વર્તમાનપત્રો	૧૮૦૪
વક્ષાદારીની શરત	૨૬૦
વરસનો વાયદો	૧૬૮૨
વર્ષ પછી	૧૬૨૩
ફવઘિની વાતો	૧૭૦૪
વસઘનું વ્યાખ્યાન	૧૦૯૨
ફવસ્તીગણતરી	૯૨૪
ફવહેતો જખમ	૧૨૩૪
ફવળી પાઠા ખાલખાણુ	૧૧૭૫

લેખ	પૃષ્ઠ
ફવળી પાણું ચંપારણ !	૭૨૯
ફના. વાઈસરાય જોગ-	૧૭૮૯
ફવાઈસરાયની મૂંઝવણ	૧૬૫૭
વાઈસરાયનું બાપણ	૨૫
ફવાઈસરાય બોલ્યા !	૯૦૭
વાઈસરાય બોલ્યા	૧૧૧૧
ફવાઈસરાય વિષે વધુ	૧૧૭૩
વાંચનારને	૨૮૫, ૧૪૬૩
વિચારમય જીવન	૯૬૫
વિગ્નપુરની રેડીયાની પ્રવૃત્તિ	૫૬
વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર	૧૨૫૩
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી ૫૧૮, ૬૬૦	
વિદ્યાર્થી જગતમાં સંક્ષોભ	૭૨૪
વિધવાનો બળાપો	૭૮
વિધવાનો શાપ	૩૦૪
વિધવા વિષે વધુ વિચાર	૩૨૦
વીરમાતા	૧૭૨૫
વિરોધાભાસ	૧૫૫૨
વિવિધ ચર્ચા	૩૪૨
વિશ્વાસપાત્ર મેવક કુમ	૮૧૭
ફવેગનુડ અને શૌકતઅલી	૮૪૫
વેપારીઓની ચિન્તા	૧૮૮૬
વેપારીઓની નોકરો પ્રત્યે	
ફરજ	૫૨
વેપારી શું કરે ?	૧૨૩૯
વેળણવો અને અન્યજગ	૭૦૯
વેળણવો પ્રત્યે	૬૮૭, ૧૨૦૬
વ્યવહારૂ શાન્તિ	૧૪૩૨
વ્રતકિંધાપન	૫૮૭

લેખ	પૃષ્ઠ
શંખધ્વનિ સાથે	૧૬૮૩
શરીરસંપત્તિ	૧૮૨૦
શાદીમાં ખાદી	૧૪૫૧
શાંતિ એ જ પ્રવૃત્તિ	૧૪૩૧
શાંતિનિકેતન	૩૯૧
શાંતિનિકેતનમાં એક સમાહ	૫૦૬
શાંતિનું અર્થ	૧૩૦૮
શાંતિના અર્થ	૧૪૩૨
શાંતિ વિષે બેદરકારી	૧૯૮૦
શાશ્વત અંગ	૧૦૯૧
શાસ્ત્રપ્રમાણ	૪૨૩
શાહજાદાના આગમનની વાત	૧૨૨૯
શાહજાદાનું આગમન	૩૮૭
શાહજાદાનું સન્માન	૧૪૯૧
ના. શાહજાદા વિષે	૧૪૧૩
શિક્ષકવર્ગમાં ગાંધીજી	૫૨૫
શિક્ષિત અન્યજ્ઞો	૩૭૪
શિયાળો	૧૬૮૪
શીખ ભગૃતિ	૯૧૫
શીખ બલિદાન	૧૬૬૭
શીખ બહાદુરી	૧૭૪૯
શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની	૬૪
શુદ્ધ સ્વદેશી	૩૮૯, ૪૮૮
†શ્વરા શીખને	૯૨૦
શોનાન્નું શોભણે!	૧૭૧૭
મૌ. શોકતઅર્ધાના દાગળ	૧૮૦૪
સ્વતચ્છું હિન્દ	૧૨૭૯

લેખ	પૃષ્ઠ
સ	
સંખ્યાનું સોંધારત	૯૧૦
સંચા વિન સ્વદેશી (?)	૪૨
સત્ય અને ખિલાફત	૫૧૫
સત્ય એટલે શું?	૧૫૬૦
સત્ય એટલે સત્ય	૧૬૨૧
સત્યથી અવળું	૧૬૧૮
સત્ય શિવં સુન્દરમ	૪૬૩
સત્યાગ્રહ	૩૩
સત્યાગ્રહ ક્યારે?	૧૨૮૩
સત્યાગ્રહ સમાહ	૨૭૫
સત્યાગ્રહ સર્તાહ	૯૨૫
સત્યાગ્રહ સમાહ—યોગક વિચારો	૨૬૪
સત્યાગ્રહનું અહવાલિયું	૨૬૬
સનાતની હિન્દુ એટલે?	૮૬૫
સભાસદનો ધર્મ	૧૧૧૮
સભ્યતા	૧૬૭૧
સમજણ વિન અક્ષરજ્ઞાન	૧૪૯૬
સંયુક્ત પ્રાંતમાં મુસાફરી	૫૬૭
સંયુક્ત સંમેલન	૧૭૫૪
‘સરકાર એક છે!’	૧૭૬૨
સરકારની માફી કો ન માગી?	૧૬૨૭
સરકારની સંક્રામણ	૯૬૧
સરકારનાં ચન્દ્રો	૫૫૪
સરકારી જવાબ	૧૮૧૩
સરકારી લીપણ	૧૭૫૮
સરકારી સભ્યતા	૧૭૬૯
સરખેજ ને સાબુદ	૨૬૫૨

લેખ	પૃષ્ઠ
કુશરહદ પરના ભાઈઓ	૧૦૮૮
સરહદ પર સ્ત્રીપુરુષનાં હરણ	૩૦૦
સચિનય ભંગ	૧૫૩૨
સહરાનું રણ	૧૮૯૨
સાક્ષર નરસિંહરાવ પ્રત્યે	૭૫૨
કુસાયા શહીદો	૧૪૧૭
કુસાયા સરપાવ	૧૪૮૮
કુસાયા સમગળ	૧૦૦૯
કુસાચો સેવાભાવ	૧૨૧૪
સાથીઓને	૧૦૮૮
કુસાચીઓને	૧૫૭૮
કુસામુદાયિક હીલચાલનાં નેખમ	૧૮૦૫
કુસિપાઈઓ	૧૫૦૩
સિપાઈશાહી	૧૩૭૯
સીધા હિસાબ	૧૦૬૦
જસીમલામાં આંધીજી	૧૧૧૧
સુખમાં દુઃખ	૧૭૫૮
સુતાર સ્વયંસેવક	૯૭૩
સુધારા	૧૩૩
સુંદરલાલજીનો કામળ	૧૨૨૬
સુરતનો અનુભવ	૫૩૦, ૧૪૬૪
સુરતમાં ગાંધીજી	૫૪૪
‘સુડી વચ્ચે સોપારી’	૧૨૪૮
સુરતને તાંતણે સ્વરાજ	૮૦૧
મેવાધર્મ	૮૩
સોળમી નવેમ્બર	૬૧૭
કુમિ. સ્ટોક્સ પકડાયા !	૧૬૫૪
કુસ્ત્રીઓની ઉપર પણ ચડાઈ	૧૪૫૫
કુસ્ત્રીઓની ફરજ	૩૯૬

લેખ	પૃષ્ઠ
સ્ત્રીઓનો ભાગ	૧૭૩૨
સ્ત્રીઓનો હિસ્સો	૫૧૭
કુસ્ત્રીઓનો હિસ્સો	૧૬૮૮
સ્ત્રીઓમાં જાગૃતિ	૭૪૪
સ્મશાનસુધારા	૭૫
સ્વતંત્ર તો થયા જ	૧૭૪૭
સ્વદેશી અને બ્રહ્મચર્ય	૧૫૦૦
સ્વદેશી ખાંડ	૬૬
‘સ્વદેશી’ ટોપી	૧૨૪૧
‘સ્વદેશી’ નાનકલાક	૧૨૪૨
સ્વદેશીનો અભાવ	૧૩૮૫
સ્વદેશીમાં વિશ્વો	૧૪૦૮
કુસ્વદેશીમાં સ્વરાજ્ય	૧૩૫
સ્વદેશી વિનં ખાદી	૧૮૭૮
કુસ્વદેશી સ્ટોર	૩૬૦
સ્વયંસેવકદળો ઉપર ધાડ	૧૬૧૪
સ્વયંસેવકો	૧૩૦૭, ૧૩૭૦
સ્વયંસેવકોની ભરતી	૧૭૬૭
‘સ્વરાજ આશ્રમ’	૧૭૬૪
‘સ્વરાજ ધર્મ’ પર પણ આપે એમ નથી	૧૦૭૫
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
સ્વરાજના મીસ્ત્રી	૧૯૦૦
કુસ્વરાજની ઉતાવળ	૧૬૯૪
સ્વરાજની વ્યાખ્યા	૧૩૦૦
સ્વરાજની શરતો	૧૮૧૨
સ્વરાજની શરતો અને અસ્પૃશ્યનીતિ	૬૭૦
જીવસ્વરાજનું ખાતમુદત	૭૮૬
કુસ્વરાજ મુલતવી રહે કે ?	૧૧૧૧

અનુક્રમાંબકા

૨૦૨૧

લેખ	પૃષ્ઠ
સ્વરાજ મોડું થશે	૮૭૩
સ્વરાજસભા	૫૫૧
ફિરોઝી ગોવિંદાનંદ	૧૦૭૦
હ	
†હકીમજીને કાગળ	૧૯૧૬
હડતાળોનું સોંધારત	૧૦૨૪
હંટર કમિટી	૧૫૯
ફિરોઝ આવી	૧૧૬૫
હવામાં તણાઈ ન જાય !	૧૭૨૪
હસ્તલિખિત	૧૭૬૬
હાથનાં કર્યા દેવે	૧૩૦૭
ફિરોઝ શાને ?	૧૬૬૨
હિંદુઓની ફરજ	૧૫૧૨
ફિરોઝખર્ચ	૧૪૨૩
હિન્દુ પ્રત્યે	૪૫૩
હિંદુમુસલમાન	૨૩૦, ૧૨૯૨
ફિરોઝમુસલમાન	૧૨૭૪, ૧૪૭૪

લેખ	પૃષ્ઠ
ફિરોઝમુસલમાન એકતા	૧૦૮૩
હિંદુમુસલમાન એકત્ય	૧૧૫૨
ફિરોઝમુસલમાનનું ઐક્ય	૫૭૩
હિંદુસ્તાનનું અર્થશાસ્ત્ર	૧૬૭૪
હિંદુમુસલમાનને	૬૬૯
હિંદુ મુસલમાન પારસી	૧૬૦૮
ફિરોઝસ્તાની	૧૫૪૩
ફિરોઝ સા વિઠ્ઠલ અહિંસા	૨૫૬
હિંસાખતો તાળો	૧૩૦૭
ફિરોઝકાર	૧૮૫૪
હું પકડાઉં તો	૧૪૧૮
ફિરોઝલશ્કરબરતી સાર કેમ મળ્યો ?	૧૧૦૯
હું વિલાયત કેમ જાઉં ?	૨૮૪
હું શું કરું ?	૩૬૨
હું હોમરૂઝ લીગમાં કેમ જોડાયો ?	૨૯૪
હૃદય સુધારો	૧૬૨૧
હપીકેશ	૧૪૧૭

અનુક્રમણિકા

વિષયવાર

વિષયોનો અનુક્રમ*

૧. આત્મચરિત્ર	૧૫. અરપૂરયતા
૨. સત્યાગ્રહ	૧૬. કુળવણી
૩. પંચામ	૧૭. દાર્નિષેધ
. ખિલાફત	૧૮. દમન
૫. અસહકાર પૂર્વે	૧૯. જલ પ્રકરણ
૬. અસહકાર—સિદ્ધાન્ત	૨૦. મુસાફરી
૭. અસહકાર—કાર્યક્રમ	૨૧. મ્યુનિસિપાલિટી
(ક) કલકત્તા પૂર્વે	૨૨. મહાસભા
(ખ) કલકત્તાથી નાગપુર	૨૩. સ્વરાજ—સિદ્ધાન્ત
(ગ) નાગપુરથી બેઝવાડા	૨૪. વસાહતો
(ઘ) બેઝવાડા કાર્યક્રમ	૨૫. ધર્મનીતિ અથવા નીતિધર્મ
(ઙ) સ્વદેશી ઝુંબેશ	૨૬. હિન્દુ ધર્મ
(છ) સવિનય ભંગ	૨૭. ગૌરક્ષા
(જ) બારડોલી અને પછી	૨૮. ‘નવજીવન’
૮. અસહકાર વિ. સરકાર	૨૯. ખેડૂત અને મજૂરો
૯. અહિંસા	૩૦. સ્ત્રીઓ
૧૦. બહિષ્કારત્રયી	૩૧. સામાજિક
૧૧. સ્વદેશીધર્મ (સામાન્ય)	૩૨. સાહિત્ય અને ભાષા
૧૨. સ્વદેશી—ખાદી અને રેડીયો	૩૩. વ્યક્તિવિષયક
૧૩. આત્મશુદ્ધિ	૩૪. પરચુરણ
૧૪. કામી એકતા	

* દરેક વિષયમાં પ્રથમ લેખો આપેલા છે અને તે પછી નોંધો લીધી છે. નોંધો પેટામાં આપેલી છે.

લેખ	પૃષ્ઠ	લેખ	પૃષ્ઠ
અમારો ઉદ્દેશ	૧	ફુમારી બૂલ	૧૩૦૯
મજૂરાનું મહાજન	૨૩૮	પરગળુ પારસીઓ	૧૩૫૫
ગુજરાતની ફરજ	૩૮૩	પારમાયિક હડતાળ	૧૩૫૯
મદ્રાસમાં ગાંધીજી	૪૪૩	મારો કચ્છ	૧૩૬૫
સુરતમાં ગાંધીજી	૫૪૪	ફિલિન્ડર્થર્મ	૧૪૨૩
ફિપાલેક અંગ્રેજને	૫૭૭	આશાવાદ	૧૪૭૨
કુલપતિના આશીર્વાદ	૬૫૫	ફવધુ પ્રશ્નો	૧૫૦૫
ફિન્ડેરાતની બીક	૭૪૦	ફિવિરોધાભાસ	૧૫૫૨
સાક્ષર નરસિંહરાવ પ્રત્યે	૭૫૨	સત્ય એટલે શું ?	૧૫૬૦
જી. ગુરખા ' ઉપર વાતચીત	૭૫૮	ફિઆતમનિરીક્ષણ	૧૫૬૩
જીનાગઢુરના અન્યક્ષે આગળ	૭૭૫	ફિમુંબહનો અપયશ	૧૫૭૦
સુતરને તાંતળું સ્વરાજ	૮૦૧	ફિમારી ભીડ	૧૫૮૨
જીવંતતાલની યાત્રા	૮૧૭	દયાધર્મ	૧૫૮૬
દેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧	વરસનો વાયદો	૧૬૪૨
સનાતની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫	ફિવરનો ઘા	૧૮૨૮
ક્રોધ આવે ત્યારે શું કરવું ?	૮૮૬	પરિશિષ્ટ ૧	૧૯૦૭
ફિપારસીઓ પ્રત્યે	૯૩૫	મારી પ્રાર્થના	૧૦૨૬
વિચારમય જીવન	૯૬૫	ફિ'દેવતાઈ' પુરુષ	૧૧૦૮
અન્યજ પરિષદ	૯૯૫	મર્યાદા ઓળંગી	૧૨૪૫
ગુજરાતીઓને	૧૦૨૧	એક સલાહકાર	૧૫૩૧
જીગાંધીજી ગુજરાતમાં	૧૦૪૨	ફિસામુદાયિક હીલચાલનાં નોંધમ ૧૮૦૫	
ફિમારો દંભ (!)	૧૨૪૮		

૨. સત્યાગ્રહ

અમારો ઉદ્દેશ	૧	ફિગાંધીજીની જીવ્યાની	૧૬૨, ૧૮૦,
સત્યાગ્રહ	૩૩		૧૯૯, ૨૦૯
ગયું વર્ષ	૮૯	પંચાનનો પત્ર (૯)	૨૦૫
નવું વર્ષ	૯૦	છટ્ટી અને તેરમી એપ્રિલ	૨૪૫

૨૦૨૪

વિધિવિધાન

લેખ	પૃષ્ઠ
ફોટોનો તિરસ્કાર	૨૫૮
ફોટોગ્રાફીનું અધ્યાયિક	૨૬૧
પંખાનું પત્ર (૧૫)	૪૩૬
ખિલાફત-અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી	૪૭૧
ફોટોગ્રાફીની ખર્ચ	૭૪૦
જીઆ ને શું કાલે થાશે ?	૭૪૬
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
ફોટોગ્રાફી કે સત્યાગ્રહ ?	૮૭૭
કોઈ આવે ત્યારે શું કરવું ?	૮૮૬
જીએક મિત્ર અનુભવ	૮૮૮

લેખ	પૃષ્ઠ
સત્યાગ્રહ સંપ્રદાય	૯૨૫
વનઉદ્ધારણ	૯૮૭
વસંતનું ત્યાગ્યાન	૧૦૬૨
ફોટોગ્રાફી કયારે ?	૧૨૮૩
ફોટોગ્રાફીનું બનાવ	૧૪૭૮
ફોટો પ્રશ્નો	૧૪૨૫
ફોટોનો બનાવ	૧૫૩૩
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧૦૬૧
જીત કે હાર ?	૧૨૬૧

૩. પંખા

પંખાનું મામલો	૧૨
ફોટો પંખા	૧૩
વાહસરાયનું બાપુ	૨૫
નિરાશા	૪૬
પંખા કમિટી	૬૦
પંખાનું પત્ર (૧)	૧૦૧
" (૨)	૧૧૦
" (૩)	૧૧૫
" (૪)	૧૨૦
" (૫)	૧૨
" (૬)	૧૩૮
" (૭)	૧૪૪
" (૮)	૧૪૮
" (૯)	૨૦૫
" (૧૦)	૨૨૨
" (૧૧)	૨૨૪

પંખાનું પત્ર (૧૨)	૨૨૬
" (૧૩)	૨૩૩
" (૧૪)	૪૦૩
" (૧૫)	૪૩૬
ખિલાફતનો ઉપાય	૧૨૫
અસહકાર	૩૭૫
પંખાનું અન્યાયની બરબાદ	૩૮૨
ખિલાફત લોકો કારભાર	૩૯૯
મદ્રાસમાં ગાંધીજી	૪૪૩
ચોમેર નમુનો-	૫૮૩, ૬૧૦
કલકત્તાનું બાપુ	૭૪૬
જી 'ચરખા' વિષય વાતચીત	૭૫૮
ખિલાફત પરિષદ	૬૨૭
મારી પંખાની છેલ્લી મુસાફરી	૯૨૬
પંખામાં ગાંધીજી ૬૪૪, ૬૮૬, ૧૦૦૦	
પંખાને મદદ	૧૦૪

૪. ખિલાફત

લેખ	પૃષ્ઠ
તુફાઈ	૧૫
વાઇસરાયનું બાળ્યુ	૨૫
મોલાના અબ્દુલ બારી સાહેબ	૪૧
તુફાઈનો સવાલ	૬૭
ઉપવાસ અને પ્રાર્થના	૭૬
ગૌરક્ષા	૧૧૩
ખિલાફતનો ઉપાય	૧૨૪
પંજાબનો પત્ર (૫)	૧૨૬
ખિલાફત ૨૦૨, ૨૪૭, ૨૫૩, ૨૭૩, ૩૧૧, ૩૫૧, ૩૬૯	
હિન્દુમુસલમાન એકતા	૨૩૦
હું ખિલાફત કેમ જાઉં?	૨૮૫
ખિલાફત વિષે અમતની ચર્ચા	૩૦૮
હવે શું કરીશું?	૩૨૨
ખિલાફત અને રાજદંડી	૩૭૮

લેખ	પૃષ્ઠ
મદ્રાસમાં ગાંધીજી	૪૪૩
ખિલાફત-અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી	૪૭૧
સત્ય અને ખિલાફત	૫૧૫
ડાકારમાં ગાંધીજી	૫૬૮
ફૂજવાળો જવાબ	૭૧૫
‘ગુરખા’ ઉપર વાતચીત	૭૫૮
સૂતરને તાંતણે સ્વરાજ	૮૦૧
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
ફૂખિલાફત	૯૪૮
ફૂમુસલમાનોની ચિન્તા	૧૩૧૨
ફૂઆપણી ખિલાફત	૧૪૦૬
ફૂવધુ પ્રશ્નો	૧૫૨૫
ખિલાફત પરિપદ	૧૭૨૦
ખિલાફત અને યુગેડોલસર	૧૧૭
ખિલાફત ‘નોટ’	૧૦૯૦

૫. અસહકાર પૂર્વે

ખેડા પ્રકરણ	૫
નડિયાદ અને બારેજીનો દંડ	
પંજાબનો મામલો	૧૨
વાઇસરાયનું બાળ્યુ	૨૫
નિરાશા	૪૬
નડિયાદ-બારેજીનો દંડ	૫૬
પંજાબ કમિટી	૬૦
આમામી ઝુજરાત રાજકીય પરિપદ ૬૯, ૪૩૪	
મથું વર્ષ	૮૯
નવું વર્ષ	૯૦

સુધારા	૧૩૩
કોંગ્રેસ	૧૪૯
હંટર કમિટી	૧૫૯
ગાંધીજીની જુગ્યાની	૧૬૨, ૧૮૦
	૧૬૫, ૨૦૬
પાટળી હત્તયા	૧૬૦
છઠ્ઠી અને તેરમી એપ્રિલ	૨૪૫
ગ્રેસ એક્ટ અને મિ. હોનિમન	૨૫૧
, છાપખાનાનો કાયદો	૨૫૩
ફૂકાર્દનો તિરકાર	૨૫૮
ફૂસત્યાગહનું અઠવાડિયું	૨૬૧

લેખ	પૃષ્ઠ
રાષ્ટ્રીય સત્તાહનાં ભાષણો	૨૭૬
એક વર્ષ પૂરું થયું	૨૮૩
હું હોમરલ લીગમાં કેમ જોડાયો?	૨૯૪
એક નમ્ર સૂચના	૩૦૨
મત આપનારાઓએ શું કરવું?	૩૧૨
પરિશિષ્ટ ૩	૧૯૪૩
પંચમહાલમાં વેદ	૨૧

લેખ	પૃષ્ઠ
ડીક કથું	૫૫
બારેન્ડીનો દંડ	૮૨
રોલેટ કાયદાની અરજી	૭૭
રોલેટ અરજી	૧૦૩
ખિલાફત અને સુલેહોત્સવ	૧૧૩
સત્યાગ્રહ સંતાહ	૨૭૫

૬. અસહકાર—સિદ્ધાન્ત

ખિલાફત	૨૭૩, ૩૫૧
ખિલાફત વિષે અમલની ગચી	૩૦૮
કેટલીક ગુચવણોનો ઉકેલ	૩૨૫
શાસ્ત્રપ્રમાણ	૪૨૩
મદ્રાસમાં ગાંધીજી	૪૪૩
ખિલાફત-અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી	૪૭૧
શાન્તિનિકેતનમાં એક સંતાહ	૫૦૬
મુરારામાદ રાજકીય પરિપક્વ	૫૩૫
સુરતમાં ગાંધીજી	૫૪૪
ડાકોરમાં ગાંધીજી	૫૯૮
મહારાષ્ટ્રયાત્રા ૬૪૭, ૬૬૫, ૬૭૬, ૬૮૨	
તલવારત્યાગની એક જીત	૬૭૩
દિશાબ્દ	૭૦૬
કેટલીક શંકાઓ	૭૧૦
જનવાખનો જવાબ	૭૧૫
જાગૃતિ' ઉપર વાતચીત	૭૫૮
ફરહેશીમાં પ્રચાર	૮૧૫
અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ	૮૨૧
વડતાલનું આખ્યાન	૮૨૪
ફાંચેકે ડગલું બસ થાય	૮૪૨

જાગૃતિની ગચીતિ	૮૪૬
ફાંચેકે ડાકોરનો મુદ્દો પત્ર	૮૫૯
ફાંચેકેકાર કે સત્યાગ્રહ?	૮૭૭
ફારાખની આજી કે રામની?	૯૩૯
ફારાખીય ખબર	૯૮૭
ફારાખીયની ડીકા	૯૯૧
ફારાખી સલાહ	૯૯૨
ફારાખી સમજણ	૧૦૦૯
કેટલીક શંકાઓ	૧૦૧૩
ગુચવાચેલું કોકડું	૧૦૬૭
ફારાખનો લાઉ—૧, ૨	૧૦૭૬
— ૩	૧૧૪૨
ફારાખી ચિન્તા	૧૧૨૫
ફારાખી ભાષણો	૧૧૫૩
ફારાખી વિદ્યા અને રવિઆમુ	૧૧૫૭
ફારાખીની ડીકા	૧૧૭૮
જાગૃતિ મહત્વનો પ્રસંગ	૧૧૯૪
ફારાખી ત્રીઓ	૧૨૦૦
એક ટુંકી વાતચીત	૧૨૧૫
ફારાખી ભાષણો	૧૨૩૦

અનુક્રમણિકા

૨૦૨૭

લેખ	પૃષ્ઠ
ધર્મ કે અધર્મ ?	૧૩૯૭
ક્રૃષ્ણેશ	૧૪૦૨
કવિની ચોકી	૧૪૫૬
આશાવાદ	૧૪૭૨
સમજણ વિં અક્ષરજ્ઞાન	૧૪૯૬
કવિ પ્રશ્નો	૧૫૦૫, ૧૫૨૫
પરીક્ષા	૧૫૩૭
ક્રિયાત્મનિરીક્ષણ	૧૫૬૩
કાળ કેને કહેવી ?	૧૫૬૫
ક્રિયાધર્મો અપયશ	૧૫૭૦
ક્રિયાધર્મો	૧૫૭૮
ક્રિયાધર્મ	૧૫૮૨
દયાધર્મ	૧૫૮૬
વડી ચાવી	૧૬૦૬
વસ્તુના વાયદો	૧૬૪૨
સંન્યતા	૧૬૭૧
સ્વરાજની ઉતાવળ	૧૬૯૪
આયર્લેન્ડનો યજ	૧૬૯૯
ગુજરાતની બહેનો	૧૭૨૮
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
સંયુક્ત સંમેલન	૧૭૫૪
ઉત્તર-દક્ષિણ	૧૭૬૬
લડતનું મંડાણ	૧૭૮૨
કવરનો ધા	૧૮૨૮
ગેબી અવાજ	૧૮૪૧
ક્રિષ્ણદેવો ચિતાર (પારશિષ્ટ ૨)	૧૮૩૬
સાથીઓને	૧૦૮૮
રાષ્ટ્રીય વાવટો	૧૦૯૦

લેખ	પૃષ્ઠ
શાશ્વત અંગ	૧૦૯૧
ક્રિષ્ણ. મહામદઅલીવાળું	૧૧૦૭
ભાષણ	૧૧૦૮
કલાલાજીના આક્ષેપ	૧૧૦૮
ક્રિષ્ણસભા કેટલો ત્યાગ	૧૧૧૦
માગે છે ?	૧૧૧૦
ક્રિષ્ણઅર્ધ	૧૧૧૧
સ્વરાજ મુલતવી રહે કે ?	૧૧૧૧
કોને કાપદો ?	૧૧૪૩
મિથ્યા વહેમો	૧૧૬૬
ક્રિષ્ણરાજ્યો સાથેની	૧૧૮૮
રાજનીતિ	૧૧૮૮
સ્વદેશી અને અભ્યર્થ	૧૧૮૮
સિપાઈઓ	૧૧૮૮
ભીરુ સવાલ	૧૧૮૮
ક્રિષ્ણતિશયોક્તિ ક્યાં કરવી ?	૧૧૮૮
હૃદય સુધારો	૧૧૮૮
અનોખી લડત	૧૧૮૮
સત્ય એટલે સત્ય	૧૧૮૮
આપણી સ્થિતિ	૧૧૮૮
રખે ભૂલતા	૧૧૮૮
વર્ષ પછી	૧૧૮૮
નિરાશ નહિ	૧૧૮૮
કેવનો ભય	૧૧૮૮
ક્રિષ્ણવાઓ	૧૧૮૮
તણ ભય	૧૧૮૮
દેશી રાજ્યોમાં શાહજાદા	૧૧૮૮
થોડા પ્રશ્નો	૧૧૮૮
મરણની તૈયારી	૧૧૮૮

૨૦૨૮

વિષયવાર

લેખ	પૃષ્ઠ
બન બન પશુ માલ ન બન ૧૭૩૫	
કાન્યરસ ૧૭૪૪	
બલિદાનનું ફળ ૧૭૪૭	
સ્વતન્ત્ર તો થયા જ ૧૭૪૭	
એક ઝપિનો આશીર્વાદ ૧૭૪૮	

લેખ	પૃષ્ઠ
અંગ્રેજ બાઇની કબૂલત ૧૭૪૯	
એક અંગ્રેજ બાઇનો ૧૭૭૬	
આશીર્વાદ	
ફિસામુદ્દાયિક હીલચાલનાં ૧૮૦૫	
જોખમ	

૭. અસહકાર—કાર્યક્રમ

(ક) કલકત્તા પૂર્વે	
ખિલાફતનો ઉપાય ૧૨૪	
પંખબનો પત્ર (૫) ૧૨૬	
ખિલાફત ૨૪૭, ૩૧૧, ૩૬૯	
વફાદારીની શરત ૨૬૦	
નોન-કોઓપરેશન ૨૯૬	
ખિલાફત વિષે અમલની ચર્ચા ૩૦૮	
હવે શું કરીશું ? ૩૨૨	
ફટલીક ગુન્યવજીનો ઉકેલ ૩૨૫	
ફિઝુસલમાનોનો નિર્ણય ૩૫૫	
આપબોગનો ધર્મ ૩૬૦	
વાઇસરાયનો પત્ર ૩૬૬	
અસહકાર ૩૭૫	
ગુજરાતની ફરજ ૩૮૫	
શાહનવાનું આગમન ૩૮૭	
પંખબનો પત્ર (૧૪) ૪૦૩	
આપણી ફરજ ૪૦૯	
મોન્ટેગ્યુ સાહેબની ધમકી ૪૧૧	
પ્રતિદાનો ત્યાગ ૪૧૯	
કૌંગ્રેસનું સ્થાન ૪૨૧	
પંખબનો પત્ર (૧૫) ૪૩૬	
મદ્રાસમાં ગાંધીજી ૪૪૩	
હિન્દુ પ્રત્યે ૪૫૩	

(લ) કલકત્તાથી નાગપુર	
ગુજરાતની પસંદગી ૪૬૫	
ખિલાફત-અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી ૪૭૧	
પરિશિષ્ટ ૩ ૧૯૪૩	
ગુજરાતને સલાહ ૪૦૨	
(લ) કલકત્તાથી નાગપુર	
ફકલકત્તા કૌંગ્રેસ ૪૮૫	
કલકત્તા કૌંગ્રેસનાં બાપણ ૪૯૦	
ગુજરાતની ફરજ ૪૯૯	
એક વિચિત્ર સરકયુલર ૫૦૧	
ગુશાન્તિનિકેતનમાં એક સમાહ ૫૦૬	
દૃઢતા તથા વીરતાની આવશ્યકતા ૫૧૩	
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી ૫૧૮, ૬૬૦	
શિક્ષકવર્ગમાં ગાંધીજી ૫૨૫	
રોજનિશી ૫૨૮	
સુરતનો અનુભવ ૫૩૦	
‘મારા અનુયાયી’ ૫૩૨	
પુરાદાખાદ રાજકીય પરિપદ ૫૩૫	
સુરતમાં ગાંધીજી ૫૪૪	
સ્વરાજસભા ૫૫૧	
ફતાલીમની જરૂર ૫૬૦	
પ્રસિદ્ધ પ્રાન્તમાં મુસાફરી ૫૬૭	
દીવાળી કેમ ઉજવાય ? ૫૭૦	
ફિઝુસલમાનો ૫૭૭	

લેખ	પૃષ્ઠ
ફૂઅલીગઢ કોલેજના ટ્રસ્ટીઓને	૫૮૧
ફોર્મેર ભઠ્ઠાતિ	૫૮૩, ૬૧૦
ગાંધીમાં ગાંધીજી	૫૮૮
ફામદાવાદની સ્ત્રીસભા	૬૦૮
જો હું પકડાઉં તો—	૬૧૪
સોળમી નવેમ્બર	૬૧૭
પ્રજાને વિનંતિ	૬૨૦
મહેમદાવાદનું ભાષણ	૬૨૨
ખમિયાની પરિપદ	૬૨૭
ફૂઅલીગઢ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં આપાપો પ્રત્યે	૬૩૧
ખંડેડા જીલ્લામાં ગાંધીજી	૬૩૩
ભરૂચનું વ્યાખ્યાન	૬૩૬
જાંકલેશ્વરનું ભાષણ	૬૩૮
ખાનાશિકમાં ગાંધીજી	૬૪૨
ખમદારભટ્ટયાત્રા ૬૪૭, ૬૬૫, ૬૭૬, ૬૮૨	
તલવારત્યાગની એક જીત	૬૭૩
ફૂચુટણીઓની નિષ્ફળતા	૬૭૯
એલગમની સ્ત્રીઓ આગળ	૬૮૫
ખદાશીમાં ગાંધીજી	૬૯૦
ફૂએક સદાહ	૭૦૦
ખાંધીજીની મુસાફરી	૭૦૩
ખિદારખાંજીગતમાં સંક્ષેપ	૭૨૪
ખિદારમાં ગાંધીજી	૭૩૨
કલકત્તાનું ભાષણ	૭૪૬
ખંનવ મહિનામાં સ્વરાજ	૭૫૭
ખં સુરખા ' ઉપર વાતચીત	૭૫૮
(ગ) નાગપુરથી બેઝવાડા	
નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ	૭૬૬

લેખ	પૃષ્ઠ
નામપુર મહાસભા	૭૮૧
ખસ્વરાજનું ખાતમુદ્રત	૭૮૬
ફૂનમત્રાની જરૂર	૭૮૧
ફૂપ્રજ્ઞિતે કેમ પોષણ ?	૭૯૩
ફૂખંગાળના નવજવાનોને	૭૯૭
સૂતરને વાંતણે સ્વરાજ	૮૦૧
છિંદવાડાનું ભાષણ	૮૦૯
ખવડતાલની યાત્રા	૮૧૭
અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ	૮૨૧
વડતાલનું વ્યાખ્યાન	૮૨૪
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
ફૂવેજુડ અને શૈક્ષણિક	૮૪૫
ખાંખાળની ભઠ્ઠાતિ	૮૪૬
ખંદુક ઓફ કોર્પોરેશન ખુલ્લો ખત	૮૫૯
સ્વરાજ મોડું થશે	૮૭૩
ફૂમુદાની વાત	૮૭૫
ખાંખાળ અને ખિદારમાં ભઠ્ઠાતિ	૮૭૯
રાષ્ટ્રીય તિલક સમારક સ્વરાજ ફંડ	૮૮૫
ખાંએક મિત્ર અનુમત	૮૮૮
વંધો ન્યાય	૮૯૧
ખિદારમાં ગાંધીજી	૮૯૪
ખાંધીજીની ઉત્તરની મુસાફરી	૯૦૪
સત્યાગ્રહ સંપ્રતાહ	૯૨૫
રાષ્ટ્રીય તિલક સ્વરાજ ફાળો	૯૨૭
મહાસભાનું બંધારણ	૯૨૮
મારી પંખાની છેલ્લી મુસાફરી	૯૨૯
ફૂપારસીઓ પ્રત્યે	૯૩૫
ખંખાળમાં ગાંધીજી	૯૪૪
ખંરિશિષ્ટ ૩	૯૬૪૩

લેખ	પૃષ્ઠ
લો.તિલક સ્વરાજ રાષ્ટ્રીય ફંડ ૭૮૫	
ફવસ્તીગણતરી	૯૨૪
મહાસભાનું બંધારણ	૯૪૦
કર્મયુગનો પ્રવેશ	૯૪૨
(ઘ) બેઝવાડા કાર્યક્રમ	
ફઆગળ ધપો	૯૪૭
પારસીઓ વિષે વધુ	૯૫૨
૧મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	૯૫૪, ૯૭૩
મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી	૯૭૭
ફદાફગોળો	૯૮૦
ગુજરાતવાલાનું વ્યાખ્યાન	૯૮૨
૧૫૦૦માં ગાંધીજી	૯૮૬, ૧૦૦૦
કેટલીક શંકાઓ	૧૦૧૩
ગુજરાતના અનુભવો	૧૦૧૭
ગુજરાતીઓને	૧૦૨૧
૧ગાંધીજી ગુજરાતમાં	૧૦૨૭, ૧૦૪૨, ૧૦૫૩
પારસીઓની આશા કેમ રાખુ છું ?	૧૦૩૩
નવસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
માલેગાંવનો ગુન્હો	૧૦૫૦
ગુચવાયેલું કોકરું	૧૦૬૭
પાંચસો મો મજલો !	૧૦૭૬
વસંધનું વ્યાખ્યાન	૧૦૮૨
૧હિતરમાં મુસાફરી	૧૦૮૫
ગુજરાતમાં વસતા ધનિકવર્ગને	૧૧૦૩
ગુજરાત બહારના ગુજરાતીઓને	૧૧૦૪
૧સીમલામાં ગાંધીજી	૧૧૧૧

લેખ	પૃષ્ઠ
ગુજરાતનો નિશ્ચય	૧૧૧૭
મર્યાદા બાપણ	૧૧૨૬
આપણી કસોટી	૧૧૨૯
૧ગાંધીજીની મનોદશા	૧૧૩૧
ગુજરાતની પ્રતિજ્ઞા	૧૧૩૭
બહેનો પ્રત્યે	૧૧૬૦
ફલીડરની ટીકા	૧૧૭૪
ફકરોડ કરો	૧૧૮૧
ગુજરાતમાં આપબાગ	૧૧૮૪
મધુરી અને પુષ્પા	૧૧૮૭
ચાર દહાડાનું કતવ્ય	૧૧૯૧
કાઠીયાવાડીઓને	૧૧૯૨
કરોડ કર્યા !	૧૧૯૯
પરિશિષ્ટ ૩	૧૨૪૩
હડતાળોનું સાંધારત	૧૦૨૪
અસંખ્યતા	૧૦૨૫
બતાવવું કોને ?	૧૦૨૬
દાગીના વગેરેનું શું ?	૧૦૬૪
ટીકાની અનાવરણકતા	૧૦૭૩
સાથીઓને	૧૦૮૮
મહારાષ્ટ્રની યાત્રા	૧૧૦૫
ધર્મસંકટ	૧૧૦૬
કટાક્ષી તોપો	૧૧૪૭
ગુજરાત પરિપદ	૧૧૪૯
બહેનોનું બલિદાન	૧૧૫૧
સરખેજ ને સાણુંદ	,,
ધંધો કે ગાગર	૧૨૦૯
આપણી જવાબદારી	,,
પારસી સંખ્યાવત	૧૨૧૦

લેખ	પૃષ્ઠ
નૂતન પદ્ધતિ	૧૨૨૧
દક્ષિણ આફ્રિકાથી મદદ	૧૨૨૫
(ચ) સ્વદેશી હુંબેશ	
અમૃત ચોક્કડી	૧૨૧૭
ફ્રેન્ચ ભાષાઓ	૧૨૩૦
બાળવું શાને ?	૧૨૩૭
વેપારી શું કરે ?	૧૨૩૯
ત્રિવેંશી કાપડોના અલિધાર	૧૨૫૩
ત્યાગ અને ઉત્પત્તિ	૧૨૫૬
ફિનિતિ	૧૨૫૮
ફ્રેન્ચ ભાષાસમિતિઓ	૧૨૬૬
પૃથ્વીનો અલિધાર	૧૨૮૦
નવી પ્રતિજ્ઞા	૧૨૮૧
ત્રિવેંશી પરવું બાળવું	૧૨૮૭
ફ્રેન્ચ ભાષાઓની ચિન્તા	૧૩૧૨
આસામના અનુભવ	૧૩૨૫
અલિધાર પ્રશ્નોત્તરી	૧૩૪૫
ફ્રેન્ચ ભાષાની મીમાંસા	૧૩૫૦
ગુજરાત શું કરશે ?	૧૩૬૬
અલી ભાષાઓની જીત	૧૩૫૭
ફ્રેન્ચ ભાષાના ભાષાઓ	૧૩૬૦
મારો ક્રેડિટ	૧૩૬૫
ફ્રેન્ચ ભાષા	૧૪૦૨
ફ્રેન્ચ ભાષાની અભિવૃદ્ધિ	૧૪૦૬
સ્વદેશીમાં વિદ્યો	૧૪૦૮
બહેનોને	૧૪૧૨
હું પકડાઉં તો—	૧૪૧૮
ગુજરાતની પરીક્ષા	૧૪૨૦

લેખ	પૃષ્ઠ
મુંબઈ શું કરશે ?	૧૪૩૫, ૧૪૮૫
ફ્રેન્ચ ભાષા	૧૪૪૭
વાંચનારને	૧૪૫૮
આશાવાદ	૧૪૭૨
ચોથી હોળી	૧૫૧૮
ફ્રેન્ચ ભાષા	૧૫૩૩
બોમ્બે ભાષાઓ	૧૭૭૯
પરિશિષ્ટ ૩	૧૮૪૩
ફ્રેન્ચ ભાષાસમિતિની ભેટ	૧૨૬૮
સ્વેતવસ્ત્ર દિન	૧૨૭૯
મુંબઈએ હદ વાળી	૧૨૯૦
ટોપીનો હોમ	૧૩૦૬
જયદ્રોણ ને ચરણસપ્ત	૧૩૦૭
સ્વયંસેવકો	”
હિસાબનો તાજો	”
મહાયજ્ઞ	૧૩૧૯
બાળકોનો આશીર્વાદ	૧૩૪૩
દીવાળી કેમ ઉજવશે ?	૧૩૪૪
મોપલા ઉપદ્રવ	૧૩૮૪
ધન્ય એ ધર્મપત્નીને !	૧૩૮૫
સ્વદેશીનો અભાવ	”
મદ્રાસના નાયકો	”
પ્રવાસનો અનંત	૧૪૩૧
શાન્તિ એ જ પ્રવૃત્તિ	”
શાન્તિનો અર્થ	૧૪૩૨
વ્યવહાર શાન્તિ	”
એક દાકતરનો અનુભવ	૧૪૩૩
ડો. સંઘ	”
દત્તમંદલ	૧૪૩૪

લેખ	પૃષ્ઠ
ચાક	૧૪૪૭
સુરતનો અનુભવ	૧૪૬૪
રહેઠાંમાં અસહકાર	૧૪૬૫
મુસાફરીની શરત	૧૪૮૪
ફાવતી બેઠક	૧૪૯૦
ધરમાધણી દિરકા	
જમાતને અપીલ	૧૫૦૪
ફાંદાક અમલકારિક કરો	૧૫૧૬
ફાંદાકરીયાત વર્ગને	૧૫૧૭
ઉદાર બહિષ્કાર	૧૫૧૭
પરદેશી કાપડની ચોરી	૧૮૬૭
અમદાવાદની	
સ્વયંસેવિકાઓ	૧૮૬૮
વેપારીઓની ચિન્તા	૧૮૮૪

(જ) સવિનય બંગ

ફાલ્ગુણ ક્યારે ?	૧૨૮૩
મુળ્ય શું કરશે ?	૧૪૩૬
ફાલ્ગુણકરનો બત્તાવ	૧૪૭૮
બોટો બળતો	૧૫૩૩
પરીક્ષા	૧૫૩૭
લોકાના ચણ	૧૪૪૯
ફાલ્ગુણ સામે ગુન્હેગાર	૧૫૫૬
સ્વયંસેવકદળો સામે ઘાટ	૧૬૧૪
ફાલ્ગુણ પ્રકારથી	૧૬૩૫
ફાલ્ગુણસરણની મૂંઝવણ	૧૬૫૭
ફાલ્ગુણ ઉપર	૧૬૪૫
ફાલ્ગુણ દાસ	૧૬૫૯
ફાલ્ગુણ મહાસમિતિ	૧૬૬૩

લેખ	પૃષ્ઠ
ગુજરાત શું કરશે ?	૧૬૬૬
ફાલ્ગુણ ધા	૧૬૮૫
ફાલ્ગુણનો કિસ્સો	૧૬૮૮
ફાલ્ગુણ શાને ?	૧૬૯૨
ફાલ્ગુણમાં કામ કરવું કે નહિ ?	૧૭૦૧
ફાલ્ગુણની વાતો	૧૭૦૪
અમદાવાદ મહાસભાનાં ભાષણ	૧૭૧૧
શોભાન્યુ; શોભશે ?	૧૭૧૭
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
સંયુક્ત સંમેલન	૧૭૫૪
ઉત્તર-દક્ષિણ	૧૭૬૬
સ્વયંસેવકોની ભરતી	૧૭૬૭
બે હા પકડાઉં-	૧૮૮૮
પરિશિષ્ટ ૩	૧૯૪૩
ફાલ્ગુણ શા માટે ?	૧૫૧૫
સવિનય બંગ	૧૫૩૨
ફાલ્ગુણ માટે આદર્શ	૧૫૪૫
ફાલ્ગુણ ત્યાગીનો પત્ર	૧૫૪૭
અપવાસ પછી	૧૬૦૦
એક ફેરાર	૧૬૦૧
બેઠ	૧૬૦૧
કપડાંના અંતે હાસરો	૧૬૫૬
ફાલ્ગુણ વિના શું કરીશું ?	૧૬૬૬
ફાલ્ગુણ નહિ	૧૬૬૭
ફાલ્ગુણ બલિદાન	૧૬૭૬
ધન્ય એ સ્ત્રીને !	૧૬૮૨
વચનબંધ	૧૬૮૩
શાંતિવાન સાથે	૧૬૮૩
હવામાં તણાઈ ન બધા !	૧૭૨૪

લેખ પૃષ્ઠ

ખાદીની પ્રતિમા ..

ખીજો દાખલો ૧૭૨૬

માલવીયાજીનો પુત્ર ૧૭૨૭

ગુજરાતને સુયોગ ..

ગુજરાતની ખડેનો ૧૭૨૮

નડિયાદનો પ્રયત્ન ૧૭૩૦

મરણની તૈયારી ૧૭૩૫

નન ગય પણ માલ

ન ગય ૧૭૩૬

લેનાર તો મરવાનો જ ૧૭૩૭

ખારડોલી-આણંદ ૧૭૩૮

ને સાચા હોય તો- ..

ખીજાઓનું શું ? ૧૭૩૯

કાન્યરસ ૧૭૪૪

દેશખન્ડુની ગર્જના ૧૭૪૫

પૂનાની બહાદુરી ૧૭૪૬

શીખ બહાદુરી ૧૭૪૯

‘સરકાર એક છે’ ૧૭૬૨

કાઠીયાવાડ ૧૭૬૩

કરનો કનિકાર ૧૭૬૫

પહેરાનું શું ? ..

હસ્તલિખિત છાપું ૧૭૬૬

ફરિદુ હસ્તલિખિત વર્તમાન-

પત્રો ૧૮૦૪

ફાંગાળમાંથી એક ચેતવણી ૧૮૦૬

(જ) ખારડોલી અને પછી

ખારડોલી-આણંદને ૧૫૯૪

ખારડોલી ૧૬૪૮

લેખ પૃષ્ઠ

સરકાલી સભ્યતા ૧૭૬૯

ખારડોલી તાલુકાના પટેલોને ૧૭૮૧

લડતનું મંડાણ ૧૭૮૨

ના. વાખસરાય જોગ ૧૭૮૯

અંગદવિષ્ટિ ૧૭૯૨

માફ સુરતમાં બાપણ ૧૭૯૬

આપેલી આશા ૧૮૦૦

સરકારી જવાબ ૧૮૧૩

ગોરખપુરનો ગુન્હો ૧૮૧૫

ફરનો ઘા ૧૮૨૮

ગેબી અવાજ ૧૮૪૧

જેલીઓનું શું ? ૧૮૪૬

ફુલ્કાર ૧૮૫૪

ફૂલ્ટાદોર ૧૮૫૬

મારી નિરાશા ૧૮૭૦

ફુલાંટ ખાધી ? ૧૮૭૬

ને હું પકડાડું- ૧૮૮૮

પરિશિષ્ટ ૧ ૧૯૦૭

પરિશિષ્ટ ૩ ૧૯૪૩

ખારડોલી-આણંદ ૧૭૩૮

ને સાચા હોય તો- ..

વિશ્વાસપાત્ર સેવક કેમ ? ૧૮૧૭

કામદાર અને ક્ષાજલ ૧૮૨૨

ગુજરાતના એક કવિ એશિયા-

ના એક જ કવિને ૧૮૨૫

બાણુવાજોગ પ્રશ્નો ૧૮૨૬

ખારડોલીની પ્રજા પ્રત્યે ૧૮૪૭

ગુજરાતીમાત્રને ૧૮૪૮

લેખ	પૃષ્ઠ
હસાના દરબારનો સત્યાગ્રહ	૧૮૪૯
ચોથ કેમ અપાય ?	૧૮૬૩
ઝરીયામાં સવિનય ભંગ	”
મહાસભાનો ઠર	૧૮૮૧
નાસીપાસી	૧૮૯૭
અસહકારની અણુસમજ	૧૮૯૮

લેખ	પૃષ્ઠ
એ નાટક ન હતું	૧૮૯૮
ધાંધલથી ન મળે	૧૮૯૯
સ્વરાજ્યતા મીઝી	૧૯૦૦
શાન્તિ વિષે બેદરકારી	”
ભવાદ-પચાચત	૧૯૦૨

૮. અસહકાર વિષ સરકાર

ત્રિવાહસરાયને પત્ર	૩૬૬
ઑન્ટેગ્યુ સાહેબની ધમકી	૪૧૧
ના. શાહનદા વિષે	૪૧૨
તલવારત્યાગની એક છત	૬૭૩
ફિદાબૂલ	૭૦૬
ત્રિંદયુક ઓફ કોનોઈને ખુલ્લો પત્ર	૮૫૮
ફિદાહારમાં સખ્તી	૮૯૯
ફિદાતાં વાદળ	૯૦૨
કુવ્રાહસરાય બોલ્યા !	૯૦૭
ફિદાહારમાં સોંધારય	૯૧૦
ફિદાહારની સંદેશામણ	૯૧૧
ફિદાહારની સખ્તી	૧૦૦૪
ફિદાહારમાં સખ્તી	૧૧૦૧
વાહસરાય બોલ્યા	૧૧૧૬
ફિદાહાર પછીનું ભાષણ	૧૧૩૯
ફિદાહાર બાવી	૧૧૬૫
ફિદાહારની વાતી	૧૧૬૮
ફિદાહારના વિષે વહુ	૧૧૭૩
ફિદાહાર પાછા પાલખાણ	૧૧૮૫
ફિદાહારના જામ	૧૨૨૪
ફિદાહારની ખાળમાં	૧૨૬૨

ફિદાહારની દિવસ	૧૨૬૯
ફિદાહાર ચૂકતા	૧૩૭૦
સિપાહીશાહી	૧૩૭૯
ફિદાહારનો દિવસ	૧૩૮૬
ફિદાહારનો દિવસ	૧૪૦૨
ફિદાહારનો દિવસ	૧૪૭૮
ફિદાહારના સન્માન	૧૪૯૧
ફિદાહાર પાછામાં ?	૧૪૯૪
ફિદાહારની પુનરાવૃત્તિ	૧૫૦૯
ફિદાહાર બળવો	૧૫૨૨
ફિદાહાર સામે શુન્દેહાર	૧૫૫૬
ફિદાહારની સખ્તી	૧૫૭૮
ફિદાહારની સખ્તી	૧૬૧૦
ફિદાહારના વિષે	૧૬૧૨
ફિદાહારની સખ્તી પર ધાડ	૧૬૧૪
ફિદાહાર પ્રકારનું !	૧૬૩૫
ફિદાહારની સખ્તી	૧૬૪૫
ફિદાહારની સખ્તી	૧૬૫૭
ફિદાહારની સખ્તી	૧૬૫૯
ફિદાહારની સખ્તી	૧૬૬૨
ફિદાહારની સખ્તી	૧૬૭૪

લેખ	પૃષ્ઠ
કુમરમના ધા	૧૬૮૫
ફૂલીઓના હિરસો	૧૬૮૮
ફહારવું શાને ?	૧૬૯૨
ફસ્તરાજની ઉતાવળ	૧૬૯૪
ફધોળી ટોપી સામે જુએજ	૧૬૯૭
ફવટિની વાતો	૧૭૦૪
અમદાવાદ મહાસમાનાં બાપણ	૧૭૧૧
સંયુક્ત સંમેલન	૧૭૫૪
વિતર-વક્ષિણ	૧૭૬૬
સરકારી મળવતા	૧૭૬૯
નિના. વાકસરાય જોગ	૧૭૮૯
અંગદવિદિ	૧૭૯૨
સરકારી જવાબ	૧૮૧૩
કુટુંબકાર	૧૮૫૪
ફૂરારહાર	૧૮૫૬
ફપતંગનૃત્ય	૧૮૮૫
પરિશિષ્ટ ૧	૧૯૦૭
લ્યુક ઓફ કોનેટ	૭૮૫
નિના વાકસરાય દાગડ	૧૦૮૭
ફસ્વામી ગોવિંદાનંદ	૧૦૭૦
નિદોષ ટોપી	૧૧૪૮
ફશાદજાદાના આગમનની વાત	૧૨૨૯

લેખ	પૃષ્ઠ
મેલી સરકાર	૧૪૩૪
ફૂલીઓની ઉપર ખળુ ચડાઈ	૧૪૫૫
‘ઢેડ લોકોને સંદેશો’	૧૪૬૮
‘પીપલ્સ ફોર’	૧૫૦૨
ફૂપી પોલીસ	૧૬૦૩
ફકામતી કારણો	૧૬૦૪
ફસત્યથી અપજુ	૧૬૧૮
ફસરકારની માફી કાં ન માગી ?	૧૬૨૭
ફૂપી પોલીસનો લાજ	૧૬૨૮
પધારો ફર્નિસ પ્રતાપ સીંગળ !	૧૬૫૧
ફફેશન-બુ દાસ અને ના. રોનારુશે	૧૬૫૮
ફફેશન પકડાયા !	,,
પૂનાની બહાદુરી	૧૭૪૬
શીખ બહાદુરી	૧૭૪૬
ફસરકારી લીપણ	૧૭૫૮
ફ‘જમે’ રામેલો ખજાર	૧૮૦૫
ફછાપાં સામે જુએજ	૧૮૦૭
ફપંખળનું બિદાન	૧૮૮૮
અલિયામાં ત્રાસ	૧૮૧૦

દ. અ. વિ. સા

પંખળનો પત્ર (૫)	૧૨૭
મિલાફત	૨૪૭, ૨૫૩
ફફિસા વિ. અફિસા	૨૫૬
વશાદારીની શરત	૨૬૧

મળૂરોનું કલ્યાણ	૨૮૮
અસહકારમાં કેમ દીસ થાય છે ?	૩૨૮
ફરાજકીય ગુમ મંડળ	૩૫૬
તલવારનો ન્યાય	૪૨૭

૨૦૩૬

વિષયવાર

લેખ	પૃષ્ઠ
૧૫૦૫નો પત્ર (૧૫)	૪૩૬
એક ડેપુટી કમીશનરનું પુનઃ	૪૬૮
૧ શાન્તિનિકેતનમાં એક સમાહ	૫૦૬
સુરતમાં ગાંધીજી	૫૪૪
૧ ચોમેર ભગૃતિ	૫૮૩, ૬૧૦
નિર્દોષ બૂલ	૫૯૪
હાકારમાં ગાંધીજી	૫૯૮
કેટલીક દરકતો	૬૧૮
મહેમદાવાદનું ભાષણ	૬૨૨
૧ મહારાષ્ટ્રયાત્રા ૬૪૭, ૬૬૫, ૬૭૬, ૬૮૨	
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી	૬૬૦
તલવાંરત્યાગની એક છત	૬૭૩
૬ એક સલાહ	૭૦૦
૬ દિશાબૂલ	૭૦૬
૬ કેટલીક શંકાઓ	૭૨૦
૬ વળી પાછું ચંપારણ !	૭૨૯
૧ આ તે શું હાયરશાહી ?	૭૩૬
કલકત્તાનું ભાષણ	૭૪૬
નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ	૭૬૬
૬ નંબ્રતાની જરૂર	૭૯૧
વડતાલનું વ્યાખ્યાન	૮૨૪
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
સનાતની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫
સ્વરાજ મોંઢું થશે	૮૭૩
૬ મુદ્દાની વાત	૮૭૫
કોઈ આવે ત્યારે શું કરવું ?	૮૮૬
૧ એક મિત્ર અનુભવ	૮૮૮
૬ ચેરાતાં વાદળ	૯૦૨

લેખ	પૃષ્ઠ
૬ સખ્તીનું સોંધારથ	૯૧૦
શીખ ભગૃતિ	૯૧૫
૧ શરૂ શીખોને	૯૨૦
૧ મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	૯૫૪, ૯૭૩
૬ સરકારની મંદગમણ	૯૬૧
૬ 'ટાઇમ્સ' ની ટીકા	૯૯૧
૬ બેદનીતિ	૧૦૦૪
કેટલીક શંકાઓ	૧૦૧૩
માલેગાંવનો ચુલ્હો	૧૦૫૦
૬ કાણુલનો હાડ !	૧૦૮૩
વસંતનું વ્યાખ્યાન	૧૦૯૨
૧ સીમલામાં ગાંધીજી	૧૧૧૧
બરચનાં ભાષણ	૧૧૧૬
મજૂરોને કપડો	૧૧૬૨
૬ કસોટીના દિવસ	૧૨૬૮
પૂળનો આધકાર	૧૨૮૦
મોપલા ઉત્પાત	૧૩૨૦
અધિકાર પ્રશ્નોત્તરી	૧૩૪૫
૬ નાશની મીમાંસા	૧૩૫૦
અલી બાઇઓની છત	૧૩૭૫
હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય	૧૩૮૧
૬ મુસલમાન બાઇઓને	૧૩૯૦
૬ બુલંદશહરનો બનાવ	૧૪૭૮
૬ શાહબંદાનું સન્માન	૧૪૯૧
સમજણ વિનંત અક્ષરમાન	૧૪૯૬
૬ વધુ પ્રશ્નો	૧૫૦૫
ચોથી હોળી	૧૫૧૮
૬ મોપલા બળવો	૧૫૨૨

લેખ	પૃષ્ઠ
ફિરોઢાભાસ	૧૫૫૨
ફિરોઢા સામે ગુન્હેગાર	૧૫૫૬
ફમુયદનો અપયશ	૧૫૭૦
ફસાધીઓને	૧૫૭૮
ફમારી બીડ	૧૫૮૨
દયાધર્મ	૧૫૮૬
બારડોલી-આણંદને	૧૫૯૪
ફનીતિયળ	૧૫૯૭
વડી ચાવી	૧૬૦૬
હિન્દુ મુસલમાન પારસી	૧૬૦૮
ફોરણ કિપર	૧૬૪૫
ફમરમના ઘા	૧૬૮૫
ફત્તીઓનો હિસ્સો	૧૬૮૮
અમદાવાદ મહાસભાનાં બાપણ	૧૭૧૧
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
લડતનું મંડાણ	૧૭૮૨
ગોરખપુરનો ગુન્હે	૧૮૧૫
ફધરનો ઘા	૧૮૨૮
અલી ભાઇઓ	૧૮૩૬
ગેબી અવાજ	૧૮૪૧
મારી નિરાશા	૧૮૭૦
ફપતંગત્વ	૧૮૮૫
ફને હું પકડાઉં—	૧૮૮૮
ફઅહિંસા	૧૮૯૨
ફઅહિંસા વિષે વધુ (પરિશિષ્ટ ૨)	૧૯૩૫
નેલ મહેલ	૧૦૨૫
ફમાલેગાંવનું દુર્વર્તન	૧૦૭૨
અશાન્ત અસહકારી	૧૦૭૪

લેખ	પૃષ્ઠ
ફહું લશ્કરભરતી સારું કેમ મથ્યો ?	૧૧૦૯
ફઅહિંસાધર્મ	"
અલી ભાઇઓની પ્રતિજ્ઞા	૧૧૧૬
અનુકરણીય	૧૨૪૦
મિત્ર-શત્રુ	૧૨૪૮
કરાંચીમાં શાન્તિભંગ	૧૨૯૨
શાન્તિનું બળ	૧૩૦૮
ફવચનભંગ	૧૪૦૧
ફસાચા શાહીદો	૧૪૧૭
ફધર્મને નામે ઘાડ	૧૪૩૬
દીવાળી	૧૪૮૫
ફમોડી ચંકા	૧૫૪૧
ફમારા પકડાવાથી શું થાય ?	૧૫૪૨
ફઅહિંસાપાલન	૧૫૪૮
મોટી જરૂર	૧૬૦૧
આમાં વિદ્યો	૧૬૦૨
એક જ કપાય	૧૬૦૩
ફમો. અખંડુલ બારીના	
ઉદ્દગાર	૧૬૩૦
ફઅહિંસા જ ધર્મ	૧૬૩૩
ફધોરી માર્ગ	૧૬૨૪
પધારો કનૈલ	
પ્રતાપસીંગજી !	૧૬૫૧
પોલીસ પર ઢોળવાની ટેવ	૧૬૮૦
ભેનાર તો મરવાનો જ !	૧૭૩૭
આપણું રક્ષણ	૧૭૭૫
‘નથી આવડતું’	૧૮૧૭
શાન્તિ વિષે એકરકારી	૧૯૦૦

૧૦. બહિષ્કારત્રયી

લેખ	પૃષ્ઠ
અસહકાર	૩૭૫
શુભરાતની દરબ	૩૮૩
ધારાસભાનો બહિષ્કાર	૩૯૪, ૫૦૫
અદાલતો અને નિશાળો	૪૩૧
મદ્રાસમાં બાંધીલ	૪૪૩
ત્રણ મોઢ	૪૫૭
ખિલાફત—અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી	૪૬૧
કલકત્તા કોંગ્રેસનાં ભાષણ	૪૯૦
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે બાંધીલ	૫૧૮
શિક્ષકવર્ગમાં બાંધીલ	૫૨૫
નિશાળો	૫૨૯
સુરતનો અનુભવ	૫૩૦
પ્રાયશ્ચિક્ષા શાળાઓના શિક્ષકોને	૫૩૧
મુરાદાબાદ રાજકીય પરિપદ	૫૩૫
સુરતમાં બાંધીલ	૫૪૪
ફિઅદાલતોની ઇન્દ્રજળ	૫૫૬
પંચયુક્ત પ્રાંતમાં મુસાફરી	૫૬૭
ફિઅલીમદ કોલેજના દરવીઓને	૫૮૧
પંચોમેર જાગૃતિ—૧	૫૮૩
હાકોરમાં બાંધીલ	૫૯૮
સોળમી નવેમ્બર	૬૧૭
ફિઅલીમદ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં	
માથાપો પ્રત્યે	૬૩૧
બરચનું વ્યાખ્યાન	૬૩૬
અંકલેધરનું ભાષણ	૬૩૯
પનાશિકમાં બાંધીલ	૬૪૨
કુલપતિના અસહકાર	૬૫૫

લેખ	પૃષ્ઠ
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે બાંધીલ	૬૬૦
ફિઅલીમદની નિષ્ફળતા	૬૭૯
પકાશીમાં બાંધીલ	૬૯૦
પંચોધીની મુસાફરી	૭૦૩
ફિઅવાબનો જવાબ	૭૧૫
વિદ્યાર્થી જગતમાં સંક્ષોભ	૭૨૪
પંચોધારમાં બાંધીલ	૭૩૨
જૂરુર પાટાની ઉપર પાટાની	૭૫૮
ફિઅગાળના નવજવાનોને	૭૯૭
પંચોધારની યાત્રા	૮૧૭
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
ફિઅગાળની જાગૃતિ	૮૪૬
ફિઅગાળ અને બિહારમાં જાગૃતિ	૮૭૯
કલકત્તા મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા	૮૮૨
ઉદ્યોગ ન્યાય	૮૯૧
પંચોજમાં બાંધીલ ૯૪૪, ૯૮૬, ૧૦૦૦	
ફિઅગાળની પ્રતિષ્ઠા	૯૫૮
શુભરાતવાલાનું વ્યાખ્યાન	૯૮૨
ફિઅવિની ચિન્તા	૧૧૨૫
ફિઅરી બૂલ	૧૩૦૯
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
ફિઅસહકારી બચાવ કરે ?	૧૧૧૦
ફિઅચાવ કરવો ?	૧૨૧૨
હાલપુરનો દોષ	૧૨૪૭
વીરમાતા	૧૭૨૫
નડિયાદનો ચળ	૧૭૩૦

અનુક્રમણિકા

૨૦૩૯

લેખ	પૃષ્ઠ
ચોવિંદજી વસનજીનો કેસ	૧૮૫૦
એન-સીમાં વડીલાત	૧૮૬૪

લેખ	પૃષ્ઠ
આથી ઉલટું	૧૮૬૫
લવાઈ-પંચાયત	૧૯૦૨

૧૧. સ્વદેશીધર્મે (સામાન્ય)

દાહોદનાં ભાષણો	૨૨
સ્વદેશી	૩૬
ચંચા વિરુદ્ધ સ્વદેશી (૧)	૪૨
ત્રિવિધ તાપનું નિવારણ	૯૪
પંચગમનો પત્ર (૩)	૧૧૫
ખિલાફતનો ઉપાય	૧૨૫
પંચગમનો પત્ર (૫)	૧૨૭
ફસ્વદેશીમાં સ્વરાજ્ય	૧૩૫
ફત્વદિષ્ટકાર વિગ્ન સ્વદેશી	૧૯૪
ત્રિવિધ ચર્ચા	૩૪૨
સ્વદેશી સ્ટોર	૩૬૦
શુદ્ધ સ્વદેશી	૩૮૯, ૪૮૮
ખિલાફત-અસહકાર પ્રશ્નોત્તરી	૪૭૧
કલકત્તા કોંગ્રેસનાં ભાષણ	૪૯૦
મહેમદાવાદનું ભાષણ	૬૨૨
ભરૂચનું બ્યાપ્ચાન	૬૩૬
જાનાશિકમાં ગાંધીજી	૬૪૫
સુતરને તાંતણે સ્વરાજ	૮૦૧
જાવડતાલની યાત્રા	૮૧૭
જામધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	૯૫૪
ફદાઈઓ	૯૮૦
વતઢિધાપન	૯૮૭
ફસાચી સમજણ	૧૦૦૯
ગુજરાતના અનુભવો	૧૦૧૩
જાગાંધીજીની મનોદશા	૧૧૩૧

અમૃત ચોવિંદજી	૧૨૧૭
ફત્વદેશી ભાષણો	૧૨૩૦
નવી પ્રતિષ્ઠા	૧૨૮૧
કાઠીયાવાડના રાજમદારાજીઓ	
પ્રત્યે	૧૨૯૬
ફત્વદેશીમાંની ચિન્તા	૧૩૧૨
આસામના અનુભવ	૧૩૨૫
બદિષ્ટકાર પ્રશ્નોત્તરી	૧૩૪૫
ફનાથની મીમાંસા	૧૩૫૦
પરગળ પારસીઓ	૧૩૫૫
ફત્વદેશી ખિલાફત	૧૪૦૬
સ્વદેશીમાં વિધ્નો	૧૪૦૮
ફકવિની ચોક્કા	૧૪૫૮
ફવધુ પ્રસા	૧૫૨૫
ફલિન્ડસ્તાનનું અર્થશાસ્ત્ર	૧૬૭૪
સ્વદેશી વિગ્ન ખાદી	૧૮૭૮
નડિયાદમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર	૨૩૬
ધોળામાં કાળું	૯૭૧
પરદેશને નુકસાની	૧૧૫૨
રૂનો સંગ્રહ	૧૪૩૩
સ્વદેશી અને બ્રહ્મચર્ય	૧૫૦૦
રામ અને રહીમ નામ	૧૫૦૨
ફકીમતી કારણો	૧૬૦૪
રાજકોટવાસી	૧૭૧૦
કપાસની મોસમ	૧૯૦૨

૧૨. સ્વદેશી—ખાદી અને રેડીયો

લેખ	પૃષ્ઠ	લેખ	પૃષ્ઠ
દાહોદનાં ભાષણો	૨૨	૧૧મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	૯૭૩
સ્વદેશી	૩૬	ફદાઈગોળો	૯૮૦
બહેનો પ્રત્યે	૩૭	ગુજરાતવાલાનું વ્યાખ્યાન	૯૮૨
એક થયેલો સંવાદ	૩૯	ફરાઈથીય પ્વન	૯૮૭
બહેનો પ્રત્યે	૪૯	કેટલીક શંકાઓ	૧૦૧૩
કાદીયાવાડીઓ પ્રત્યે	૯૧	ગુજરાતના અનુભવો	૧૦૧૭
પંજાબનો પત્ર (૨)	૧૧૦	૧૧ગાંધીજી ગુજરાતમાં ૧૦૨૭, ૧૦૪૨	
ખાદીની કિંમત	૨૨૦	નવસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
ખાદીના ઉપયોગ	૨૭૭	ભરૂચનાં ભાષણ	૧૦૯૧
ખાદીનો ઉપયોગ કરનારાઓને		પંચમહાયન	૧૨૨૦
સાર	૩૧૫	ત્યાગ અને ઉત્પત્તિ	૧૨૫૬
ખાદીનો મહિમા	૩૨૮	ફિનિનિ	૧૨૫૮
હું શું કરું ?	૩૬૨	ફોળા ટોપી	૧૨૬૪
ખિલાફત અને સ્વદેશી	૩૭૮	ફમારી ભૂલ	૧૩૦૯
સ્વદેશી	૩૯૮	પારમાર્થિક હડતાળ	૧૩૫૯
ડાકેરામાં ગાંધીજી	૫૯૮	મુંબઈ શું કરશે ?	૧૪૩૬
બેલગામની સ્ત્રીઓ આગળ	૬૮૫	ફકિની ચોટી	૧૪૫૮
ફબગાળના નવજવાનને	૭૬૭	સભ્યતા	૧૬૭૧
રેડીયાનો ધર્મ	૮૦૦	ફોળા ટોપી સામે ઝુંબેશ	૧૬૯૭
સ્વાતને તાંતણે સ્વરાજ	૮૦૧	હડતાનું મંડાણ	૧૭૮૨
વણકર પરિપક્વ આગળ	૮૦૮	સ્વદેશી વિન રેડીયો	૧૮૭૮
૧૧વડતાલની યાત્રા	૮૧૭	ફરેડીયાનો ઉદ્યોગ	૧૯૪૧
૧૧બગાળની ભગ્યતિ	૮૪૬	વિજ્ઞપુરની રેડીયાની પ્રવૃત્તિ	૫૬
રેડીયાની પ્રવૃત્તિ	૮૬૨	રેડીયો	૭૪
કલકત્તા મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા	૮૮૨	પ્રાચીન રેડીયો	૧૦૫
મારી પંજાબની છેલ્લી મુસાફરી	૯૨૯	ધોળામાં કાળું	૮૭૦
૧૧પંજાબમાં ગાંધીજી	૯૪૪	રેડીયો ને ખાદી	૯૪૧

લેખ	પૃષ્ઠ
કેળવણીનું સાધન	૯૪૨
ખાદીનો મહિમા	૯૫૪, ૧૦૦૦
અપ્રામાણિકતા	૯૭૧
રેંટીયાની પરખ	૯૭૨
સુતાર સ્વયંસેવક	૯૭૩
રાષ્ટ્રીય શાળા-રેંટીયા શાળા	૧૦૫૬
સંધ્યા હિસાબ	૧૦૬૧
કાર્યકુશળતા	"
મારી ભૂલ	"
રેંટીયામાં સ્વરાજ	૧૦૬૩
રેંટીયાનો અર્થ	૧૦૮૬
ધોળી ટોપી	૧૦૯૧
ગુજરાત પરિવહ	૧૧૫૦
પ્રદર્શન	૧૧૫૧
'સ્વદેશી' ટોપી	૧૨૪૧
'સ્વદેશી નાનકલાક'	૧૨૪૨
ચેતવણું હિન્દ	૧૨૭૯
હાથનાં કપાં હંચે	૧૨૦૭
બિહારનો પ્રવાસ	૧૩૧૮

લેખ	પૃષ્ઠ
વણકરોની સભા	૧૩૧૮
દગાથી કેમ બચાય ?	૧૩૨૪
દત્તમંડલ	૧૪૩૪
શાદીમાં ખાદી	૧૪૫૧
વણકરોની મુશામત	૧૪૬૯
ગીતામાં રેંટીયા	૧૪૮૭
રેંટીયા ને ભુદ્ધિ	૧૫૦૩
ફાદીની ટોપી પર ચર્ચા	૧૫૦૪
ફાદી ક્ષણભંજર છે ?	૧૫૪૨
ફકાંતવાની તરફેણમાં	૧૫૪૩
ફતાલુકા માટે આદર્શ	૧૫૪૫
નાટકશાળામાં ખાદી	૧૫૬૮
પવિત્રતાની દૃઢ	૧૬૨૪
ખાદીની પ્રતિજ્ઞા	૧૭૨૪
કામદાર અને ફાજલ	૧૮૨૨
ભાડીયા ભાઈબહેનોને	૧૮૫૨
ડૉ. રાયની પ્રસ્તાવના	૧૮૫૩
ખાદીનો ભરાવો	૧૮૬૯
ખાદીપ્રચાર	૧૯૦૧

૧૩. આત્મશુદ્ધિ

મ્હાની દુકાનો	૫૭૫
ડાકોરમાં ગાંધીજી	૫૯૮
મહેમદાવાદનું ભાષણ	૬૨૨
જનાગપુરના અન્યત્રે આગળ	૭૭૫
અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ	૮૨૧
વડતાલનું આખ્યાન	૮૨૪
જાંગાળની જાગૃતિ	૮૪૬

જમણ પ્રાંતમાં ગાંધીજી	૯૫૪
વિચારમય જીવન	૯૬૫
નવસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
ફક્સોટીના દિવસ	૧૨૬૯
કાઠિયાવાડના રાજમહારાજઓ પ્રત્યે	૧૨૬૬
પતિત બહેનો	૧૩૩૯

લેખ	પૃષ્ઠ
ઈનાશની મીમાંસા	૧૩૫૦
પરગળુ પારસીઓ	૧૩૫૫
ઈઆત્મનિરીક્ષણ	૧૬૦૪

લેખ	પૃષ્ઠ
ઈઆત્મશુદ્ધિની અસર	૧૨૧૩
ગુજરાતીનો પશ્ચાત્તાપ	૧૭૪૩

૧૪. કોમી એકતા

મીલોના અખદુલ બારી સાહેબ	૪૧
ગૌરક્ષા	૧૧૪, ૪૨૫
હિન્દુમુસલમાન એકતા	૨૩૦
હિન્દુ પ્રત્યે	૪૫૩
ઈહિન્દુમુસલમાનનું એકત્ય	૫૭૩
ડાકોરમાં ગાંધીજી	૫૯૮
ચોમેર નગૃતિ-૨	૬૧૦
મહેમદાવાદનું બાષણ	૬૨૨
બરચનું વ્યાખ્યાન	૬૩૬
અંકલેશ્વરનું બાષણ	૬૩૯
મહારાષ્ટ્રયાત્રા ૬૪૭, ૬૬૫, ૬૭૬, ૬૮૨	
હિન્દુમુસલમાનને	૬૬૯
મેલગામની સ્ત્રીઓ આગળ	૬૮૫
કલકત્તાનું બાષણ	૭૪૬
વડતાલનું વ્યાખ્યાન	૮૨૪
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
નવસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
ગાંધીજી ગુજરાતમાં	૧૦૪૨
ઈહિન્દુમુસલમાન એકતા	૧૦૮૩
ઈહિન્દુમુસલમાન	૧૨૭૪, ૧૪૭૪
પરગળુ પારસીઓ	૧૩૫૫
અલી બાઇઓની જીત	૧૩૭૫
હિન્દુમુસલમાન એકત્ય	૧૩૮૧

ચોથી હોળી	૧૫૧૯
ઈમોપલા બળવો	૧૫૨૨
ઈવધુ પ્રશ્નો	૧૫૨૫
ઈમુખધનો અપયજ્ય	૧૫૭૦
હિન્દુ મુસલમાન પારસી	૧૬૦૮
ખિલાફત પરિષદ	૧૭૨૦
ઈદોસ્તીનો ન્યાય	૧૭૪૦
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
લડતનું મંડાણ	૧૭૮૨
પરિશિષ્ટ ૧	૧૯૦૭
હિન્દુમુસલમાન એકત્ય	૧૧૫૨
‘સુદી વચ્ચે સોપારી’	૧૨૪૪
પણ હવે ?	૧૨૪૫
મહુમાં ઝગડો	૧૨૬૮
હિન્દુમુસલમાન	૧૨૬૨
ઈનાની કોમોનું શું ?	૧૫૪૫
ઈમીલોનાની ખોટ	૧૫૮૫
ઈએક ચેતવણી	૧૬૨૪
ઈઆગ્રહ	૧૬૨૯
ઈનાની કોમો	૧૬૩૧
ઈવધુ ટેકો	૧૬૩૧
પારસી બાઇબલેનો	૧૬૫૫
ખ્રિસ્તીઓમાં નગૃતિ	૧૭૨૨

૧૫. અસ્પૃશ્યતા

લેખ	પૃષ્ઠ
દાહોદનાં બાપણો	૨૨
પાટેથી ઉતર્યા	૧૯૦
વિવિધ ચર્ચા	૩૪૨
સ્વરાજની શરતો અને અસ્પૃશ્યતા	૬૭૦
વૈષ્ણવો પ્રત્યે	૬૮૭
વૈષ્ણવો અને અન્યજન	૭૦૯
ફવર્ફવ્યવસ્થા	૭૧૨
અન્યજનો વિશે વધુ વિચાર	૭૨૧
જાનાગુરના અન્યજનો આગળ	૭૭૫
સનાતની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫
મારી પંજાબની છેલ્લી મસાફરી	૯૨૯
૧૩મ્મ પ્રાંતમાં ગાંધીજી	૯૫૪
અસ્પૃશ્યતા વિશે શંકા	૯૬૮
અન્યજન પરિવેદ	૯૯૫
ગાંધીજી ગુજરાતમાં ૧૦૨૭,	૧૦૪૨,
	૧૦૫૩
વૈષ્ણવો પ્રત્યે	૧૨૦૬
અસ્પૃશ્યતા વિનં રાષ્ટ્રીયતા	૧૩૦૧
માંડવાળ ?	૧૩૦૪
અસ્પૃશ્યતા	૧૩૧૬

લેખ	પૃષ્ઠ
ગુજરાત શું કરશે ?	૧૩૬૬
અલી બાદશાહની છત	૧૩૭૫
ફિહિન્દુધર્મ	૧૪૨૩
હિન્દુઓની પ્રજા	૧૫૧૨
અન્યજનોપાકાર	૧૬૩૫
સ્વરાજ ક્યાં છે ?	૧૭૫૧
લણતનું મંડાણ	૧૭૮૨
શિક્ષિત અન્યજનો	૩૭૪
અન્યજનો વિશે	૮૭૧
એક અન્યજનો પુલ્લો પત્ર	૧૦૬૫
કાલોલના હિન્દુઓ	૧૦૬૬
એક બીજી શંકા	૧૨૪૬
અસ્પૃશ્યતાની મર્યાદા	૧૨૪૮
અન્યજનો વિશે	૧૪૩૫
અસ્પૃશ્યતાનું ફળ	૧૪૫૨
મૂળ કારણ	૧૪૫૫
‘હેડ લોકોને સંદેશો’	૧૪૯૮
અન્યજનો વિશે	૧૮૨૩
‘આબડછેટ અદકેઈ અંગ’	૧૮૬૬

૧૬. કેળવણી

જિંગાંધીજીની બુખાની	૧૬૨, ૧૮૦, ૧૯૯,
	૨૦૯
પંજાબનો પત્ર (૧૩)	૨૩૩
જૂનાગઢનું ગાંડપણ	૩૯૨
ઈશાન્તનિકેતનમાં એક સમાદ	૫૦૮

જામલીગઢ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં	
માથાપો પ્રત્યે	૬૩૧
કુલપતિના આશીર્વાદ	૬૫૫
વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી	૬૬૦
સ્વરાજની શરતો અને	
અસ્પૃશ્યતા	૬૭૦

લેખ	પૃષ્ઠ
જાકાશીમાં ગાંધીજી	૬૯૦
વૈષ્ણવો અને અન્યજન	૭૦૯
અન્યજનો વિષે વધુ વિચાર	૭૨૧
જા 'ચુરખા' ઉપર વાતચીત	૭૫૮
રેંટીયાનો ધર્મ	૮૦૦
સૂતરને તાંતણે સ્વરાજ	૮૦૧
જવડતાલની યાત્રા	૮૧૭
જા બંગાળની જનગૃતિ	૮૪૬
કલકત્તા મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા	૮૮૨
જા બિહારમાં ગાંધીજી	૮૯૪
જા પંજાબમાં ગાંધીજી	૯૪૪
જા ગાંધીજી ચુનરાતમાં	૧૦૪૨
ડૉ. હરેટ બાઇઓને	૧૧૫૩
હા અંગ્રેજી વિદ્યા અને રવિબાણુ	૧૧૫૭
હા મારી ભૂલ	૧૩૦૯
સમજણ વિ. અક્ષરજ્ઞાન	૧૪૮૬

૧૭. દારૂનિષેધ

ઢાળની દુકાનો	૫૭૫
હાકોરમાં ગાંધીજી	૫૯૮
અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ	૮૨૧
હા પારસીઓ પ્રત્યે	૯૩૫
જા મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	૯૭૩
કેટલીક શંકાઓ	૧૦૧૩
નવસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
એક પારસી બાઇનો બચાવ	૧૦૫૮
ડૉ. હરેટ બાઇઓને	૧૧૫૩
હા અંગ્રેજ બાઇઓને	૧૨૩૦
પરગણુ પારસીઓ	૧૩૫૫

લેખ	પૃષ્ઠ
રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ	૫૨
પારસી રસ્તમજીની સખાવત ૭૪૫	
પણ કેળવણીનું શું ?	૯૪૧
કેળવણીનું સાધન	૯૪૨
રાષ્ટ્રીય શાળા-રેંટીયા	
શાળા	૧૦૫૯
સાધિ હિસાબ	૧૦૬૦
મારી ભૂલ	૧૦૬૧
રાષ્ટ્રીય શાળાની રાષ્ટ્રીયતા	૧૪૬૭
માખાપોને	૧૬૬૮
નણિયાદનો પ્રયત્ન	૧૭૩૦
લોકોનું પાણી	૧૭૩૨
રાષ્ટ્રીય શાળાઓ વિષે	૧૮૨૦
એક વર્ષનો અનર્થ	૧૮૮૮
હા બો કાન	,,
સહરાનું રણ	,,

કામદારોને	૧૪૮૩
દારૂનિષેધ	૯૪૧
બહેનોને અરજી	,,
પણ કેળવણીનું શું ?	,,
અન્ય સુક્રમ	૧૦૫૭
દારૂની આવક	૧૦૫૮
ફીમાં પર પહેરા	૧૨૨૭
ફધારવાળું રમખાણ	૧૨૨૯
ફઅનુકરણીય પહેલ	૧૨૬૦
એક પારસી બહેન	૧૨૭૯

૧૮. ક્રમનુસાર

લેખ	પૃષ્ઠ
દિલ્હીમાં દયાણુ	૨૯૮
ગાંધીપણુ	૩૩૬
અપણી ફરજ	૪૫૫
સરકારનાં શસ્ત્રો	૫૫૪
કવળી પાછું ચંપારણુ!	૭૨૯
જાઆ તે શું ડાયરશાહી?	૭૩૬
બનહેરાતની બીક	૭૪૦
જામિદારમાં ગાંધીજી	૮૯૪
કામિદારમાં સખતી	૮૯૯
કવિરાનાં વાદળ	૯૦૨
સખતીનું સોંધારણ	૯૧૦
સરકારની ચંકડામણુ	૯૬૧
સમય પ્રાંતમાં સખતી	૧૧૦૧
દલ આવી	૧૧૬૫
કઝરીએના વાલી	૧૧૬૯
આશીષચેતની બોળમાં	૧૨૬૨
સંસ્કૃત ચૂકતાં	૧૩૭૦
સિપાહીશાહી	૧૩૭૯
કુખેશ	૧૪૦૨
અલી બાદશાહો અદાલતમાં	૧૪૪૧
કસ્તીએની ઉપર પણુ ચડાઈ	૧૪૫૫
કુલદંશકરનો બનાવ	૧૪૭૮
ક્યાંદુરની પુનરાવૃત્તિ	૧૫૦૯
કિન્દોષ સામે ચુન્હેગાર	૧૫૫૬
સ્વચ્છેવકદળો પર ઘાટ	૧૬૧૪
કોપત પ્રકારયું!	૧૬૩૫
કોરણુ ઉપર	૧૬૪૫

લેખ	પૃષ્ઠ
કેશચન્દુ દાસ	૧૬૫૯
કમરમના ઘા	૧૬૮૫
કસ્તીએનો હિસ્સો	૧૬૮૮
કોળી ટોપી સામે કુખેશ	૧૬૯૭
કુટાદોર	૧૮૫૬
પરિશિષ્ટ ૧	૧૯૦૭
કાલવહેવાર પર અંધી	૯૨૩
કેતમંથી લેવાનો પાઠ	૯૨૪
કોળી ટોપીનો પ્રતિબંધ	૯૪૩
કસ્વામી ગોવિંદનંદ	૧૦૭૦
કામલ હોનિમિત વગેરે	૧૦૮૬
કોએ માર્ગો ક્યા?	૧૦૮૭
કસ્તીએની ઉપર પણુ ચડાઈ	૧૪૫૫
કોલાહલીમાંથી પડેલા	૧૪૫૬
કુપાય	”
કંગાધરરાવને પત્ર	૧૪૭૦
કસાયા સરપાવ	૧૪૮૮
કબીબ નેતાઓ	”
કહેવટે જેલ મળી	૧૫૧૫
દાસ પકડાયા?	૧૬૫૩
કેટોસ પકડાયા!	૧૬૫૪
શંખધ્વનિ સાથે	૧૬૮૩
કમલાસબાના કાયદેતાઓને	૧૬૮૪
દેશચન્દુની ગર્જના	૧૭૪૫
પૂનાની બહાદુરી	૧૭૪૬
શીખ બહાદુરી	૧૭૪૮
કોએ રાખેલા પગાર	૧૮૦૫
કોળામાં સામે કુખેશ	૧૮૦૭

લેખ	પૃષ્ઠ	લેખ	પૃષ્ઠ
પંચાનનું અધિદાન	૧૮૦૮	બલિયામાં ત્રાસ	૧૮૧૦
૧૯. જેલ પ્રકરણ			
ચોમેર ભગતિ-૧	૫૮૩	જેલ શા માટે ?	૧૫૧૫
કમોટીના દિવસ	૧૨૬૯	નેહજીની જેલમાં મુલાકાત	૧૭૦૮
નિર્મળ પશ્ચાત્તાપ	૧૨૭૭	જેલમાં બકતો	૧૭૨૭
સખ્યતા	૧૬૭૧	શ્રી. મહાદેવના કાગળ	૧૭૪૦
જેલમાં કામ કરવું નહિ ?	૧૭૦૧	લાલાજીના પત્ર	૧૭૪૪
મુખમાં દુઃખ	૧૭૫૮	'સરકાર એક જેલ'	૧૭૬૨
અલી બાદશાહો	૧૮૩૬	'મુરાદ આશ્રમ'	૧૭૬૪
મારી નિરાશા	૧૮૭૦	મુસ્તફાની લીપાળ	૧૭૭૯
અરિશિલ ૧	૧૮૦૭	અર્ધ દિવસ દાથ	૧૮૦૩
એમ માગો ક્યા ?	૧૨૧૨	મો. શાંદતનુપલીના કાગળ	૧૮૦૪
મુક્તિનો માર્ગ	"	ગાવિંદજી વસનજીનો કેસ	૧૮૫૦
મુન્દરલાલજીના કાગળ	૧૨૨૬	કલકત્તાની જેલમાં	૧૮૫૨
અલી બાદશાહોના સાથી	૧૪૩૫	જેલનો અનુભવ	૧૮૦૩
જેલમાં લાંબણ	૧૫૧૪		
૨૦. મુસાફરી			
પંચાનનો પત્ર (૧)	૧૦૧	પંચાનનો પત્ર (૧૨)	૨૨૮
" (૨)	૧૧૦	" (૧૩)	૨૩૩
" (૩)	૧૧૫	§ " (૧૪)	૪૦૩
" (૪)	૧૨૦	§ " (૧૫)	૪૩૬
" (૫)	૧૨૬	મદ્રાસ હલાકાતની મુસાફરી	૪૫૯
" (૬)	૧૩૮	સત્ય શિવ હૃદયમ ૧	૪૬૩
" (૭)	૧૪૪	શાન્તિનિકેતનમાં એક સંપાદ	૫૦૬
" (૮)	૧૪૮	મુરાદબાદ રાજકીય પરિષદ	૫૩૫
" (૯)	૨૦૫	ગુલામીમની ઠરૂ	૫૬૦
" (૧૦)	૨૨૨	સંમુક્ત પ્રાન્તમાં મુસાફરી	૫૬૭
" (૧૧)	૨૨૪	ચોમેર ભગતિ-૧, -૨	૫૮૩, ૬૧૦

લેખ	પૃષ્ઠ
જમિયાની પરિવહ	૬૨૭
જખેડા જીલ્લામાં સુસાફરી	૬૩૩
જમહારાષ્ટ્રયાત્રા ૬૪૭, ૬૬૭, ૬૭૬, ૬૮૨	૬૮૨
જકાશીમાં ગાંધીજી	૬૯૦
જગાંધીજીની સુસાફરી	૭૦૩
જવિદ્યાર્થી જગતમાં સંસ્થાભ	૭૨૪
જમિહારમાં ગાંધીજી	૭૩૨
જઆ તે શું ડાયરશાફી ?	૭૩૬
જગુરખા' ઉપર વાતચીત	૭૫૮
જસ્વરાજનું ખાતમુદ્દત	૭૮૬
જવડતાલની યાત્રા	૮૧૭
જળંગાળની જગૃતિ	૮૬૪
જળંગાળ અને મિહારમાં જગૃતિ	૮૭૯
કોષ આપે ત્યારે શું કરવું ?	૮૮૬
જએક મિશ્ર અનુભવ	૮૮૮
જમિહારમાં ગાંધીજી	૮૯૪
જગાંધીજીની કિતરની સુસાફરી	૯૦૪

લેખ	પૃષ્ઠ
મારી પંજબની છેલ્લી સુસાફરી	૯૨૯
પંજબમાં ગાંધીજી ૯૪૪, ૯૮૬, ૧૦૦૦	૯૪૪, ૯૮૬, ૧૦૦૦
જમધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી	૯૫૪, ૯૭૩
વિચારમય જીવન	૯૬૫
મારી ઓરિસ્સાની સુસાફરી	૯૭૭
જુજરાતના અનુભવો	૧૦૧૭
જગાંધીજી જુજરાતમાં ૧૦૨૭, ૧૦૪૨, ૧૦૫૩	૧૦૨૭, ૧૦૪૨, ૧૦૫૩
પાંચસેમો મજલો !	૧૦૭૬
જકિતરમાં સુસાફરી	૧૦૯૫
જસીમલામાં ગાંધીજી	૧૧૧૧
જગાંધીજીની મનોદશા	૧૧૩૧
આસામના અનુભવ	૧૩૨૫
કલકત્તાના કડવા અનુભવ	૧૩૬૬
મહારાષ્ટ્રની યાત્રા	૧૧૦૬
કટાયેલી તોપો	૧૧૪૭
મદ્રાસી	૧૪૦૦
મદ્રાસમાં જુજરાતી	૧૪૦૧

૨૧. મ્યુનિસિપાલિટી

જઓમેર જગૃત—૧	૫૮૩
મહેમદાવાદનું બાપજી	૬૨૨
જખેડા જીલ્લામાં ગાંધીજી	૬૩૩
ફસરકારની સંકટામલ	૬૬૧
જગાંધીજી જુજરાતમાં	૧૦૪૨
જકિતરમાં સુસાફરી	૧૦૯૫
કટલા પાણીમાં ?	૧૪૯૪
મ્યુનિસિપાલિટીઓ પર ધાડ	૧૬૬૨
માફ સુરતમાં બાપજી	૧૭૯૬
અમદાવાદ સુરતની કસોટી	૧૮૫૯

જનત્રાનાં સ્થળો	૧૦૪
ફઅનુકરણીય મહેલ	૧૨૬૦
ફચીરાળા-પેરાળા	૧૫૪૬
સોકોનું પાણી	૧૭૩૨
અમદાવાદ, નડિયાદ ને સુરત	૧૭૭૪
અમદાવાદ અને સુરતના મહેરીઓને	૧૮૪૬
અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટી	૧૮૮૩

૨૨. મહાસભા

લેખ	પૃષ્ઠ
કૌઝિસ	૧૪૯
કૌઝિસનું સ્થાન	૪૨૧
કલકત્તા કૌઝિસ	૪૮૮
કલકત્તા કૌઝિસનાં ભાષણ	૪૯૦
નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ	૭૬૬
નાગપુર મહાસભા	૭૮૧
સ્વરાજનું આતમહૂત	૭૮૬
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
મહાસભાનું અંધારણ	૯૨૮, ૯૪૦
મહાસભાસમિતિઓ	૧૨૬૬
મહાસભાસમિતિની બેઠક	૧૨૬૮
મહાસભાની તૈયારી	૧૩૨૨
આવતી મહાસભા	૧૬૧૬
આવતી મહાસભા	૧૬૬૩
અમદાવાદ મહાસભાનાં ભાષણ	૧૭૧૧
ચાલતા કમ	૧૭૭૨
પરિશિષ્ટ ૩	૧૯૪૩
કોણ બોડાઈ શકે ?	૧૦૮૮
સભાસદનો ધર્મ	૧૧૧૮

લેખ	પૃષ્ઠ
સાચોસેવાભાવ	૧૨૧૪
એક શંકા	૧૨૪૬
બોડા ક્યાં ઉતારવા ?	૧૩૬૯
ખાવાની સગવડ	"
કેટલાની ગોઠવણ ?	"
પ્રદર્શન	૧૩૭૦
સ્વયંસેવકો	"
પ્રેક્ષકોની સગવડ	૧૪૫૩
પારસી સ્વયંસેવકો	૧૪૫૪
મહાસભાના પ્રેક્ષકો	૧૫૦૫
હિન્દુસ્તાની	૧૫૪૩
દેશી રાજ્યો	૧૫૬૮
મહાસભાનાં નૂતન અંગ	૧૫૬૯
પ્રમુખ વિના શું કરીશું ?	૧૬૬૪
મહાસભાના પ્રતિનિધિઓ	૧૬૬૬
કારોબારી સમિતિ	૧૬૮૪
શિયાળો	"
મહાસભાના અંધભક્ત	
ન થઈયે	૧૯૦૪

૨૩. સ્વરાજ—સિદ્ધાન્ત

જનાશિકમાં ગાંધીજી	૬૪૨
સ્વરાજની શરતો અને અસ્પૃશ્યનીતિ	૬૭૦
દિશાબલ્લ	૭૦૬
અન્યત્રે વિશે વધુ વિચાર	૭૨૧
કલકત્તાનું ભાષણ	૭૪૬
સુતરને તાંતબે સ્વરાજ	૮૦૧

જવડતાલની યાત્રા	૮૧૭
એક હાલું બસ થાય	૮૪૨
સત્યાગ્રહ સંજ્ઞા	૯૨૫
વિચારમય જીવન	૯૬૫
ફવળી પાછા પાલખાણ	૧૧૭૫
એક મહત્વનો પ્રસંગ	૧૧૯૪

નવનુક્રમચિહ્નકા

૧૦૪૬

લેખ	પૃષ્ઠ
મરણીય	૧૨૯૪
સ્વરાજની ગાથા	૧૩૦૦
ફવજ પ્રેમો	૧૫૦૫
ફિરોઝાબાદ	૧૫૫૨
સુખમાં દુઃખ	૧૭૫૮
લડતરું મંદાણ	૧૭૮૨
સ્વરાજની શરતો	૧૮૧૧

લેખ	પૃષ્ઠ
ફિરોઝા ચિતાર	૧૮૩૬
સ્વરાજ હાથર પણ આપે	
એમ નથી	૧૦૭૫
રામરાજ્યનો અનર્થ	૧૦૦૦
મને ઠપકો	૧૨૨૬
મરણ્યાત સ્વીકાર	૧૪૪૯

૨૪. વસાહતો

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દી	૧૬
પ્રીતની લડતરું રક્ત	૧૯
વાદસરાયનું ભાષણ	૨૫
ફ્રાન્સવાસના એશિયાવાસી	૪૫
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧૦૭
પ્રીત	૧૦૯
ફરદેશમાં હિન્દીઓ	૧૪૨

ફૂલ આફ્રિકામાં પ્રબળ વિરોધ!	૧૬૦
દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દી	૧૬૭
પંખળનો પત્ર (૧૦)	૨૨૨
ફરદેશમાં વસતા હિન્દીઓ	૨૮૬
પૂર્વ આફ્રિકા	૧૪૧૫, ૧૪૫૨
રંગદેવ	૧૪૫૧

૨૫. ધર્મનીતિ અથવા નીતિધર્મ

હવવાસ અને પ્રાર્થના	૭૬
પંખળનો પત્ર (૨)	૧૧૦
પંખળનો પત્ર (૩)	૧૧૫
પંખળનો પત્ર (૪)	૧૨૦
પરેથી ઉતર્યા	૧૬૦
ફોલકાન્ય તિલકનો પત્ર	૨૦૪
ફિલ્લાઈડનું અહવાલિયું	૨૬૧
ફિલ્લાઈડ સમાહ-ચોડાક વિચારો	૨૬૪
બે કાગળો	૨૭૦
મળરેનું કલ્યાણ	૨૮૮
સત્ય અને ખિલાફત	૫૧૫
ફોલકાતની વાત	૫૬૨

વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી	૬૬૦
જાકારીમાં ગાંધીજી	૬૯૦
વૈજલ્યો અને અન્યજ	૭૦૯
અન્યજો વિષે વધુ વિચાર	૭૨૧
વિદ્યાર્થી જગતમાં સંજોગ	૭૨૪
કેટલાક પ્રેમો	૮૩૧
સનાતની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫
વિચારમય જીવન	૮૬૫
નવસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
બાળવું શાને ?	૧૨૩૭
મરણીય	૧૨૯૪
ધર્મ કે અધર્મ ?	૧૩૬૭

૨૦૫૦

વિષયવાર

લેખ	પૃષ્ઠ
બહેનોને	૧૪૧૨
હિન્દુધર્મ	૧૪૨૩
હુકમિની ચોખા	૧૪૫૮
આચારવાદ	૧૪૭૨
બક્ષયર્મ કેમ પળાય ?	૧૫૨૯
સલાએટલે શું ?	૧૫૬૦
ડોળાળ કેને કહેવી ?	૧૫૬૫
દયાધર્મ	૧૫૮૬
ફનીલિખળ	૧૫૯૬

લેખ	પૃષ્ઠ
સમયતા	૧૬૭૧
ફૂપડતીનું કારણ	૧૪૫૪
સ્વદેશી અને બહાર્યમ	૧૫૦૦
રામ અને રડીમ નામ	૧૫૦૨
એક સલાહકાર	૧૫૩૦
નિર્મયતાની આવશ્યકતા	૧૭૩૩
પશુ પુરુષનું શું ?	૧૭૩૫
મરણની તૈયારી	"
શરીરસંપત્ત	૧૮૨૦

૨૬. હિન્દુ ધર્મ

પંચાળનો પત્ર (૧૩)	૨૬૩
જ્ઞાનિનિકેતનમાં એક સમાહ	૫૦૮
પ્રકારમાં ગાંધીજી	૫૬૮
મસકારાપટ્ટયાત્રા ૬૪૭, ૬૬૫, ૬૭૬, ૬૮૨	
વૈષ્ણવો પ્રત્યે	૬૮૭
વૈષ્ણવો અને અન્યજન	૭૦૬
ફલજીવ્યવસ્થા	૭૧૨
જીનાગપુરના અન્યજનો આગળ	૭૭૫
જવડતાલની યાત્રા	૮૧૭
વડતાલનું વ્યાખ્યાન	૮૨૪
સનાતની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫
ગારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી	૯૭૭

અન્યજન પરિપક્વ	૯૯૫
જીગ્જ્ઞાસામાં ગાંધીજી ૧૦૨૭, ૧૦૪૨	
વૈષ્ણવો પ્રત્યે	૧૨૦૬
અસ્પૃશ્યતા વિ. રાષ્ટ્રીયતા	૧૩૦૧
હિન્દુધર્મ	૧૪૨૩
માતા આગળ ચતી હિંસા	૫૫
ધર્મસંકટ પૂર છત	૬૭
ભાગનાં સ્થળો	૧૦૪
હાથીકેશ	૧૪૧૭
ધર્મને નામે ધાડ	૧૪૩૬
ગીવાગાં રંડીયો	૧૪૮૭

૨૭. ગૌરક્ષા

મૌલાના અબદુલ ગારી સાહેબ	૪૧
ગૌરક્ષા	૧૨૩, ૪૨૫
પંચાળનો પત્ર (૫)	૧૨૬
કલકત્તાનું બાપજી	૭૪૬
સત્તરને તાંતજી સ્વરાજ	૮૦૧

વડતાલનું વ્યાખ્યાન	૮૨૪
સનાતની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫
અન્યજન પરિપક્વ	૯૯૫
કેટલીક શંકાઓ	૧૦૧૩
હિન્દુમુસલમાન	૧૨૭૪

લેખ	પૃષ્ઠ
હિન્દુધર્મ	૧૪૨૩
હિન્દુમુસલમાન	૧૪૭૪

લેખ	પૃષ્ઠ
સ્વદેશી વિ. ખાદી	૧૮૭૮

૨૮. 'નવજીવન'

અમારી ઉદ્દેશ	૧
લેખકોને	૬૩
'નવજીવન'ની સ્થિતિ	૨૪૧
સંસ્કારને	૨૮૫
'નવજીવન' કેમ ચલાવાય ?	૩૭૯
'નવજીવન'નું નવું વર્ષ	૪૬૫
'નવજીવન'નો તરજુમો	૪૬૯
'નવજીવન'ની જામીનગરી	૨૦
નહરખખરો કેમ ન લેવી ?	૪૪
શ્રેણિક અને રચણા	૫૩

નવજીવન—કલમ	૫૪
'નવજીવન'ની ઉપર વાદળ	૭૩
જાગીનમાંથી મુક્તિ	૮૦
'નવજીવન'ની ભાષા	૭૪૩
ભાષા અને વિચાર	૯૯૪
'નવજીવન'માં ભૂક્ષો	૧૬૮૩
ધર્મ કરતાં ધાડ	૧૭૦૭
'નવજીવન'નો વિશ્વ	૧૮૧૯
'નવજીવન'નો બહિષ્કાર	
નથી	૧૮૬૮

૨૯. ખેડૂત અને મજૂરો

જગતનો વાત (૧)	૬૧
" (૨)	૭૧
" (૩)	૮૪
" (૪)	૯૮
મજૂરોની સ્થિતિ	૨૧૭
મજૂરોનું મહાજન	૨૩૮
મજૂરોનું કલ્યાણ	૨૮૮
અમદાવાદના મીલમાલિકો અને	
કામદારો	૩૧૭
અમદાવાદમાં મીલમાલિકો અને	
કામદારો	૩૩૨
કામદારોની સભામાં ભાષણ	૩૪૧

જીવિધાર્થી જગતમાં સંશોભ	૭૨૪
ગાંધીજીની ઉત્તરની મુસાફરી	૯૦૪
પંજાબમાં ગાંધીજી	૯૪૪
ફોલોનીતિ	૧૦૦૪
ગાંધીજી ગુજરાતમાં	૧૦૨૭
મજૂરોને દુષ્ટો	૧૧૬૨
ફોલોનીતિ વાલી	૧૧૬૮
ફોલો ભરવાડ	૧૨૨૨
પારમાર્થિક હડતાળ	૧૩૫૬
મજૂરો વચ્ચે ગાંધીજી	૧૪૭૦
કામદારોને	૧૪૮૩
મજૂરો હોનો	૯૭

૩૦. સ્ત્રીઓ

લેખ	પૃષ્ઠ
દાહોદનાં ભાષણો	૨૨
બહેનો પ્રત્યે	૩૭
બહેનો પ્રત્યે	૪૬
વિધવાનો બળાપો	૭૮
પંચબનો પત્ર (૧૨)	૨૨૬
વિધવાનો શાપ	૩૦૪
વિધવા વિશે વધુ વિચાર	૩૨૦
સ્ત્રીઓની કલ્યાણ	૩૮૬
સ્ત્રીઓનો હિસ્સો	૫૧૭
કાકરમાં ગાંધીજી	૫૮૮
૧ અમદાવાદની સ્ત્રીસભા	૬૦૮
બરચનું વ્યાખ્યાન	૬૩૬
૧ મહારાષ્ટ્રવાના	૬૪૭, ૬૬૫, ૬૭૬, ૬૮૨
બહેનોને	૬૮૧, ૧૪૧૨
બેંગ્લામની સ્ત્રીઓ આગળ	૬૮૫
૧ મહારમાં ગાંધીજી	૭૩૨
રાવજપિંડીની બહેનો	૮૬૨
મ.રી પંચબની છેલ્લી મુસાફરી	૯૨૬
૧ ગાંધીજી ગુજરાતમાં	૧૦૫૩
૬ અંગ્રેજી વિવા અને રવિબાહુ	૧૧૫૭

૩૧. સામાજિક

લેખ	પૃષ્ઠ
વિધવાનો બળાપો	૭૮
સેવાધર્મ	૮૪
બાળવંદ	૧૫૫
વિધવાનો શાપ	૩૦૪
તથા પ્રસંગો	૩૦૬

લેખ	પૃષ્ઠ
બહેનો પ્રત્યે	૧૧૬૦
સ્વદેશીમાં વિધ્નો	૧૪૦૮
મુખ્ય શું કરશે ?	૧૪૩૬
૬ સ્ત્રીઓનો હિસ્સો	૧૬૮૮
ગુજરાતની બહેનો	૧૭૨૮
સ્ત્રીઓમાં જનશક્તિ	૭૪૪
બહેનોને અરહા	૮૪૧
બહેનોનું બલિદાન	૧૧૫૧
ધન્ય એ ધર્મપત્નીને !	૧૩૮૫
૬ સ્ત્રીઓની ઉપર પણ ચડાઇ	૧૪૫૫
ધન્ય એ સ્ત્રીને !	૧૬૭૯
મારસી બહેનો	”
વીરમાતા	૧૭૨૫
બીજો દાખલો	”
સ્ત્રીઓનો ભાગ	૧૭૨૯
નિર્મયતાની આવશ્યકતા	૧૭૩૩
પણ પુરુષનું શું ?	૧૭૩૫
મારી આશો	”
પૂનાની બહાદુરી	૧૭૬૫
અમદાવાદની સ્વયંસેવિકાઓ	૧૮૬૮

લેખ	પૃષ્ઠ
વિધવા વિશે વધુ વિચાર	૩૨૦
લમના વરવોડા	૩૩૪
૬ વર્ણવ્યવસ્થા	૭૧૨
૧ નાગપુરના અનન્યજો આગળ	૭૭૫
મનાતાની હિન્દુ એટલે ?	૮૬૫

અનુક્રમિકા

૧૦૫૩

લેખ	પૃષ્ઠ
હિન્દુધર્મ	૧૪૨૩
વેપારીઓની નોકરી પ્રત્યે ફરજ પર	
સ્મશાન સંધારો	૭૫
મહેતાઓની વિટંબણા	૯૭

લેખ	પૃષ્ઠ
ટુનરીઓ	૧૦૬
નોકરીની સ્થિતિ કેમ સુધરે ?	૩૪૫
પવિત્રતાની હા	૧૧૨૪
કળેડાં	૧૬૨૬

૩૨. સાહિત્ય અને ભાષા

લેખકોને વિનંતિ	૬૩
'ગાંધી'નો અર્થ	૨૬૬
જનતામાળાની દૈનિક સાહિત્યનો વિચાર	૨૬૮
'નવજીવન' કેમ ચલાવાય ?	૩૭૪
કલકત્તાનું ભાષણ	૭૪૬
જીર્ણમાળાની બચાવ	૮૭૬
કલકત્તા મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા	૮૮૨
પારસીઓ વિષે વધુ	૯૫૨
એક પારસી બહેનનું ઇનામ	૧૦૩૪

નવાસારીના પારસીઓ આગળ	૧૦૩૭
આસામના અનુભવ (૧-૨)	૧૩૨૫
સમજણ વિઃ અક્ષરજ્ઞાન	૧૪૮૬
'અમારી મુસીબત તમને ખબર ન પડે'	૮૧
રાષ્ટ્રીય ભાષા	૭૪૪
પારસી બહેનોને	૧૩૦૯
ફિઝદાલતોમાં હિન્દુસ્તાની	૧૪૬૯
ફિઝદુસ્તાની	૧૫૪૩

૩૩. વ્યક્તિવિષયક

મોલાના અમદુલ બારી સાહેબ	૪૧
ગુજરાતની ભેટ	૮૬
પંખબનો પત્ર (૨)	૧૧૩
પંખબનો પત્ર (૪)	૧૧૦
પંખબનો પત્ર (૬)	૨૦૫
ત્રણ પ્રશ્નો	૩૦૬
લોકમાન્યનો સ્વર્ગવાસ	૪૧૬
મદ્રાસ હલાકાતની મુસાફરી	૪૫૯
૧૯૧૧ નિતિનિકેતનમાં એક સમીક્ષક	૫૦૬
૧૯૧૧માં ગાંધીજી	૬૯૦
૧૯૧૨માં ગાંધીજી	૭૨૨
સાક્ષર નરસિંહરાવ પ્રત્યે	૭૫૨

૧૯૧૨માં અન્યને આગળ	૭૭૫
આદવાહકર પટવર્ધન	૭૯૬
૧૯૧૩માંની યાત્રા	૮૧૭
કેટલાક પ્રશ્નો	૮૩૧
ફિઝદુસ્તાની અને સૈકિતઅલી	૮૪૫
૧૯૧૪માં ગાંધીજી	૮૬૪
ગાંધીજીની ઉત્તરની મુસાફરી	૯૦૪
મારી પંખબની છેલી મુસાફરી	૯૨૯
૧૯૧૫માં ગાંધીજી	૯૭૩
મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી	૯૭૭
મજૂરોને ઠપકો	૧૧૬૨
ફિઝદુસ્તાની વગેરે	૧૧૬૮

કેષ	૫૪
કુમારો કંબ	૧૨૪૮
પૂજનો અધિકાર	૧૨૮૦
કુમુતલમાન ભાષ્યો	૧૩૬૦
કુમ્ભી ભાષ્યો અદાલતમાં	૧૪૪૧
દયાવર્મ	૧૫૬૮
મરહુમ શેઠ દાઉદ મહમદ	૨૨
મિસિસ બેસન્ટ ઘણું જીવો! ૭૩	
મિસિસ બેસન્ટનું અપમાન ૨૩૬	

કેષ	૫૪
અ.સૌ. સરલાદેવી ચોપરાણી ૨૩૬	
સર સ્વીન્ડનાથ ટાચોરનું	
આગમન ૨૪૩, ૨૬૦	
પાંખળનો પેગામ ૨૪૪	
લોકમાન્યની તખ્તિયત ૪૧૫	
પારસી રસ્તમજીની સખાવત ૭૪૫	
બોલો ભગત મોચી હતા! ૧૨૬૩	
અમારો ગંગ ૧૩૦૬	

૩૪. પરચુરણ

શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની	૬૪
ત્રિવિધ તાપનું નિવારણ	૬૪
કાઠીયાવાડી વિવેક	૨૮૧
જલિયાંવાલા બાગ રમારક અને	
લોકજાગૃતિ	૨૯૭
સરહદ પર સ્ત્રીપુરુષનાં હરણ	૩૦૦
ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ ૨૦૩, ૩૧૬, ૩૨૫,	
૪૧૬	
બૂરી મૂઠી	૩૬૪, ૩૭૦
શાન્તિનિકેતન	૩૬૧
જૂનામઠનું ગ્રાંથપણ	૨૬૨
એક ચર્ચાપત્ર	૪૦૧
કુમ્ભાબરીનનું ખુન	૪૧૪
કુલોકસત્તા અને શું હક્કતા!	૪૭૬
ઓરિસ્સાનો દુષ્કાળ	૫૦૩
કુતાલીમની જરૂર	૫૬૦
નિર્દોષ બૂલ	૫૬૪
લૂંટ અને ચોરી	૮૧૨

શીખ જનશૂન	૬૧૧
†શ્રી શીખોને	૬૨૦
કુસરહદ પરના ભાષ્યો	૧૦૪૮
અન્યાયની અસહિષ્ણુતા	૬૨
સ્વદેશી ખાંડ	,,
ધેલું ખરચ	૮૮
દુઃખીને દિવાલો	૯૮
એક ગુંદર નમૂનો	૩૪૪
માતર તાલુકામાં લૂંટ	૩૪૫
રેલમાં થતી ચોરીઓ	૪૬૦
નિઘ્રહ અને સંયમ	૫૦૬
‘સપિયોના વંશજો’	૮૩૦
‘પોતા વરહ દોરવા માયો છો’ ૧૨૨૬	
અલી ભાઈઓ પર આક્ષેપ ૧૨૪૧	
ચોર લૂંટારોનો ભય	૧૨૬૧
રેલમાં ચોરી	,,
કુકુડી લોકો	૧૫૪૬
માફ અમાન	૧૬૨૧

અનુક્રમણિકા:

૨૦૫૫

કેળ

૫૪

ધારાળા, મરાઠીઆ વગેરે

બાલકોને

૧૬૨૬

કેળ

૫૪

મોલીલાલ લેખવત અને

લીલો

૧૮૮૬

કેળની અપવિતતા

૧૮૦૩

સુધારો

અનુક્રમણિકામાં ૫. ૧૪૮૫ થી ૧૫૦૦ સુધીનાં પાનાંને બદલે ૧૬૮૫ થી ૨૦૦૦ વાંચવાં.

ન વ જ વ ન

નું તંત્રીપદ

મહાત્મા ગાંધીજીએ

ફરી હાથ લીધું છે

દર અઠવાડિયે પોતે જ નવજીવન સંચે છે તેમા આજુ (વિષય)
ઉપરનાં લખાણો ઉપરાંત સમય મળ્યે પોતાના

જેલના અનુભવ તથા આત્મકથા લખે છે.

દર ગુરુવારે નવજીવનના વધારા

આપવામાં આવે છે જેમાં ગાંધીજીએ જેલમાં લખેલ

૬૦ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

હપ્તે હપ્તે આપવામાં આવે છે. પાંચ પૈસે છાક નકલ મેલાપર ખરીદો

અમર વાર્ષિક લિવાજમ રૂ. ૪-૦-૦, વધારાની કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

બરી ગ્રાહક થાઓ.

ન વ જ વ ન કાર્યાલય અમદાવાદ

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

	મૂલ્ય
હિન્દ રવશન (પ્રમાણભૂત આગતિ; ખાદીનું પૂઠું)	૦-૬-૬
આશ્રમ ભજનાવલિ (બીજી આવૃત્તિ-અરધી કિંમત)	૦-૬-૦
શરત વ્યાજુની ત્રણ વાર્તાઓ (અનુવાદક: શ્રી મહાદેવ દેશાઈ)	૦-૧૨-૦
મોટી ખહેન (નાની-મોટી ચાલણુગાડી પછીનું પાઠ્ય પુસ્તક)	૦-૮-૦
દશરૂં બંધિદાન (બીજી આવૃત્તિ-અરધી કિંમત)	૦-૩-૦
ગાંધીજીની જીખાની (હંટર કમિટી સાથેના 'ભવ્ય ધાર્મિક સંવાદ')	૦-૩-૦
સર્વોદય ('અનુદિ પિત દારદ' પરથી ગાંધીજીએ લખેલો નાનો ગ્રંથ)	૦-૨-૦
જેલ ડાયરી (બીજી આવૃત્તિ : શ્રી. રાજગોપાલાચાર્યની છબિ સાથે)	૦-૮-૦
હિમાલયનો પ્રવાસ (અધ્યાપક કાલેલકર)	૦-૧૨-૦
સીતાહરણ (રામાયણની કથાનો પૂર્વાર્ધ)	૦-૧૨-૦
લોકમાન્યને શ્રદ્ધાંજલિ (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૫-૦
હિન્દ કેમ પાથમાલ થયું ? (શ્રી. નરહરિ પરીખ)	૦-૮-૦
એક ધર્મચુદ્ધ (અમદાવાદના મીલમજુરોની લડતનો ઇતિહાસ)	૦-૮-૦
રામ અને કૃષ્ણ (શ્રી. કિશોરલાલ મશરૂવાળા)	૦-૧૨-૦
જુદ અને મહાવીર	૦-૮-૦
દશુ પિરેત	૦-૬-૦
સાહુબાનંદ સ્વામી અથવા સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય	૦-૧૧-૦
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (અસહકાર વિષે ગાંધીજીના વ્યાખ્યાનો)	૦-૬-૦
સ્વદેશ (એક નાનકડી ફ્રેન્ચ વાર્તા)	૦-૩-૦
લોકમાન્ય કો શ્રદ્ધાંજલિ (હિન્દી)	૦-૮-૦
જીવન કા સવ્લક્ય (હિન્દી)	૦-૧૨-૦
Young India (યં. ઇ. ના ગાંધીજીના લેખો)	૪-૦-૦
જી બધાં પુસ્તકો પર ટપાલ અગર પાસલ ખરચ મંજાવનારે છુટું	
મજબૂત છે.	

શુદ્ધ અને પ્રકાશક: ચેલ્મીલાલ હમનલાલ જૂથ, નવજીવન શુદ્ધિકાલય અમદાવાદ.

હિંદુ સ્વરૂપ

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષર
ખાદીનું પૂર્વ ૨-૮
કાગળનું પૂર્વ ૧-૧૨-૦
પાસ્ટેજ દરેકનું ૦ ૮ ૦ ૦૦૦

કાલેલકરના લેખો

અધ્યાપક શ્રી. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકરના
લેખોનો સંગ્રહ રૂબરૂ ૭૫૦ પ્રજા. પાકું પૃષ્ઠ
કિં. રૂ. ૩.

અચલાયતન

મવિવર ગવિનકન ધ હાકન
નારકનો અનુવાદ. અનુવાદ
શ્રી. મિતિધારી કે. પ. ના
પ્રજા ૧૬૦ કિમલ ૦ ૦ ૦ ૦

વિરાજવહુ

ગુહ્યજ્ઞાનની કથા શરત્પાણના બંગાળી ઉપરથી અનુવાદક શ્રી. મહાદેવ હરિભાઈ દેશાપ્ત
કિ. ૦-૧૦-૮.

ન વ જ વ ન   પ્ર કા શ ન   મ ન્દિ ર :   અ મ દા વા દ
